

VERDENSARVSTEDET BRYGGEN

Forvaltningsplan 2021-2025

VERDENSARVSTEDET BRYGGEN

Forvaltningsplan 2021-2025

Innhold

1 Formål med forvaltningsplan	6
2 Bakgrunn og arbeidet med planen	8
3 Konvensjonen for verdens natur- og kulturarv (UNESCO 1972).....	9
3.1 Andre internasjonale konvensjoner	9
4 Den nasjonale verdensarvpolitikken	11
4.1 Organisering, aktører og samarbeid	11
4.2 Lovverket og forvaltningsplanen	11
4.3 Overvåking og rapportering av status i verdensarven.....	11
4.4 Formidling og kompetanse	12
4.5 Verdensarvsenter	12
4.6 Verdensarvkoordinator	12
5 Andre nasjonal føringer	13
5.1 Stortingsmeldinger	13
5.2 Riksantikvarens bystrategi.....	13
6 Beskrivelse av verdensarvstedet Bryggen	14
6.1 Historisk oversikt	15
6.2 Attributter og signifikante objekter.....	16
6.2.1 Kulturlag	16
6.2.2 Bebyggelsesstruktur	16
6.2.3 Trebygninger	17
6.2.4 Steinbygninger.....	18
6.2.5 Passasjene	19
6.2.6 Kålhager.....	19
6.2.7 Nyere ferdselsårer og åpne tomter	20
6.3 Verdensarvstedets omgivelser	20
6.3.1 Kaien.....	20
6.3.2 Gater og allmenninger.....	22
6.3.3 Bygninger knyttet til Bryggen	22
6.3.4 Bymiljøet rundt Bryggen.....	24
7 Innskrivingen av verdensarvstedet Bryggen.....	26
.....	26

7.1 Innskrivingskriteriet.....	27
7.2 Erklæring om autenticitet og integritet.....	27
7.2.1 Erklæring om integritet	28
7.2.2 Erklæring om autenticitet.....	28
7.2.3 Krav til bevaring og forvaltning	29
7.2.4 Verdensarvkomiteen anbefaler.....	29
8 De immaterielle verdiene.....	31
8.1 Immaterielle spor etter hanseatisk virksomhet	31
8.2 Håndverk	31
9 Utfordringer og påvirkningsfaktorer på verdensarvverdiene.....	32
9.1 Bygninger.....	32
9.1.1 Brann	32
9.1.2 Setningskader og grunnforhold	35
9.1.3 Råteskade	35
9.1.4 Skader grunnet endret bruk	36
9.1.5 Slitasje, vandalisme	36
9.1.6 Istandsettingsmetoder og praksis	36
9.1.7 kunnskap og kompetanse.....	37
9.2 Infrastruktur	38
9.2.1 Vann og avløp	38
9.2.2 Publikumstoiletter	39
9.2.3 Avfallshåndtering.....	39
9.2.4 Varelevering	39
9.2.5 Vågen - havneområde	39
9.3 Klima.....	40
9.3.1 Havnivåstigning, flom og ekstremvær	40
9.4 Byutvikling	40
9.4.1 Trafikksituasjon	41
9.4.2 Utbygging og utvikling i influensområdet til Bryggen.....	42
9.4.3 Byrom	42
9.5 Besøkspress	44
9.5.1 Økning i antall besøkende	44
9.5.2 Besøkshåndtering.....	44
9.5.3 Aktiviteter og bruk av Bryggen	45
9.6 Forvaltning.....	46
10 Tilstandsvurdering for de enkelte verdiene	47

10.1 Havnekvarter og tidlig handelsete.....	48
10.2 Hanseatisk vitnesbyrd	50
10.3 Bygningstradisjon	52
10.4 Tilstandsvurdering av verdensarvverdier og oppsluttende verdier	54
11 Visjon og mål	56
11.1 Mål for verdensarvverdiene (OUV)	56
11.2 Mål for juridisk sikring av de fremragende universelle verdiene (OUV)	57
11.3 Mål for de oppsluttende verdensarvverdiene.....	58
11.4 Mål for kunnskap, kompetansebygging og forskning.....	58
11.5 Mål for formidling og informasjon	59
11.7 Mål for besøkshåndtering	59
11.8 Mål for verdiskaping og næringsutvikling	60
12 Risikoanalyse og beredskap.....	61
12.1 Risikofaktorer	61
12.2 Beredskap.....	61
13 Lovverk	62
13.1 Plan- og bygningsloven (Lov om planlegging og byggesaksbehandling)	62
13.2 Kulturminneloven (Lov om kulturminner).....	62
14 Planer	64
14.1 Fylkeskommunale planer.....	64
14.2 Kommunale planer	64
14.2.1 Samfunnsdelen til kommuneplanen.....	64
14.2.2 Arealdelen til kommuneplanen	64
14.2.3 Kommunedelplaner/områdeplaner og reguleringsplaner	65
14.2.4 Kulturminneplan/kulturminnestrategi	66
14.2.5 Andre kommunale planer og strategier	66
15 Forvaltningsorganene.....	69
15.1 Departementene	69
15.1.1 Klima- og miljødepartementet	69
15.1.2 Kommunal- og moderniseringsdepartementet.....	69
15.2 Direktoratene	69
15.2.1 Riksantikvaren	69
15.2.2 Miljødirektoratet	69
15.3 Statlige kommisjoner og samarbeidsorgan	70
15.3.1 Den norske UNESCO-kommisjonen	70
15.3.2 FN-sambandet	70

15.4 Regionale myndigheter	70
15.4.1 Fylkesmannen Vestland.....	70
15.4.2 Vestland fylkeskommune (tidligere Hordaland fylkeskommune)	71
15.5 Bergen kommune	71
15.5.1 Byantikvaren.....	71
15.5.2 Plan- og bygningsetaten	72
15.5.3 Bymiljøetaten	72
15.5.4 Vann- og avløpsetaten.....	72
15.5.5 Bergen brannvesen.....	72
15.5.6 Seksjon for samfunnssikkerhet og beredskap	73
15.5.7 Fagavdeling for kunst og kulturutvikling	73
15.6 Verdensarvforvaltningen for Bryggen	73
15.6.1 Verdensarvråd	73
15.6.2 Fagrådet.....	74
15.6.3 Verdensarvkoordinator	75
16 Eiere.....	76
16.1 Stiftelsen Bryggen.....	76
16.2 Bryggen Private Gårdeierforening.....	76
16.3 Bergen kommune	76
17 Forskning og dokumentasjon	77
17.1 Dokumentasjons- og utviklingsarbeid	77
17.2 Forskning	77
18 Formidling og kompetanseheving	78
18.1 Bymuseet i Bergen.....	78
18.2 Museum Vest.....	78
18.3 Universitetet i Bergen.....	79
18.4 Stiftelsen Bryggen.....	79
18.5 Bryggens Venner	79
18.6 Theta-museet	79
18.7 Offentlige myndigheter	80
18.8 VisitBergen	80
19 Økonomiske virkemidler	81
19.1 Riksantikvaren	81
19.2 Vestland fylkeskommune	81
19.3 Bergen kommune	81
19.4 Kulturminnefondet.....	81

19.5 Den norske UNESCO-kommisjonen	82
20 Nasjonale og internasjonale nettverk og organisasjoner	83
20.1 Norges verdensarv.....	83
20.2 Nordisk verdensarvforening (Nordic World Heritage Association)	83
20.3 Organization of World Heritage Cities (OWHC).....	83
20.4 ICOMOS (International Council on Monuments and Sites)	83
20.5 IUCN (International Union for Conservation of nature and Natural Resources)	84
20.6 ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property)	84
20.07 Hansaforbundet.....	84
20.08 UNESCO Memory of the World – Norges dokumentarv	85
20.09 UNESCO Creative City Network – Cities of Gastronomy.....	85
20.10 UNESCO Biosphere Reserves.....	85
21 Overvåking og rapportering	86
21.1 Periodisk rapportering til UNESCO	86
21.2 Årlig rapportering for verdensarvstedet Bryggen	86
21.3 Nasjonale miljømål	86
22 Revisjon, rullering av plan	87
23 Handlingsplan	87
24 Vedlegg.....	88
Vedlegg I: Verdensarvarbeid Bryggen – struktur og mandat	89
Vedlegg II: Overvåking av kulturlag og setningsutvikling, og drift og vedlikehold av infiltrasjonsanlegg på Bryggen	94
Vedlegg III: Andre planer, utredninger og forskningsprosjekt	97
Vedlegg IV: Forvaltningsplan - arbeidsprosess	99
.....	99
.....	100
25 Kilder	101

1 Formål med forvaltningsplan

Formålet med forvaltningsplanen er å sikre en best mulig bevaring av verdensarvstedet Bryggen. De fremragende universelle verdiene (OUV) skal sikres for fremtiden, samtidig som en skal legge til rette for en bærekraftig utvikling av Bryggen som en integrert del av Bergen som by, både miljømessig, sosialt og økonomisk.

Planen skal være et hjelpemiddel for å koordinere innsats og samarbeid mellom myndigheter og aktører for å møte utfordringene verdensarvstedet har, enes om en visjon og mål for verdensarvstedet, og arbeide for å oppfylle visjonen og nå målene.

Forvaltningsplanen bygger på beskrivelsen og kart som fulgte innskrivingen av Bryggen på verdensarvlisten i 1979, ICOMOS sine evalueringer av Bryggen fra 1994 og 2000, «Retrospective Statement of Outstanding Value, 2013», UNESCOs retningslinjer til forvaltningsplaner for verdensarvsteder nedfelt i «De operasjonelle retningslinjene for implementering av verdensarvkonvensjonen, 2017) og den norske verdensarvpolitikken nedfelt i Stortingsmelding 35 (2012-2013) «Framtid med fotfeste».

Planen er retningsgivende for forvaltningsorganene og får virkning gjennom at verdensarvverdiene med oppsluttende verdier innarbeides i juridiske plandokument etter kulturminneloven og plan- og bygningsloven, og ved at målsettinger og tiltak med økonomiske konsekvenser tas inn i kommunenes, fylkeskommunenes og statlige etaters budsjetter og programmer.

Forvaltningsplanen skal vedtas av verdensarvrådet. Det er et mål at også alle involverte parter i forvaltningen av Bryggen formelt slutter seg til planen, gjennom vedtak i sine respektive styrende organer.

Forvaltningsplanen gjelder for en periode på fire år og skal rulleres ved utløpet av perioden. Den skal være ferdig rullert innen fire år etter at den er vedtatt. Det påligger verdensarvrådet å starte prosessen med rullering i god tid før denne fristen.

Planen skal følges opp med en tiltaksplan/handlingsplan med konkrete tiltak, som er egnet til å nå målene i forvaltningsplanen. Tiltakene skal bygge på tydelige prioriteringer og ha en klar ansvarsfordeling. Det er ikke et krav at alle utfordringer i forvaltningsplanen skal svares ut i hver 4-års bolk. Tiltaksplanen skal rulleres årlig.

Forvaltningsplanen gir oversikt over:

- innholdet og begrunnelsen for verdensarvstatusen
- utfordringer og påvirkningsfaktorer for verdensarven
- juridiske og tematiske planer som finnes og berører verdensarven
- hvilke tiltak som skal gjennomføres for å ivareta og utvikle verdensarven
- hvordan kunnskap om verdensarven fremskaffes, dokumenteres og formidles
- hvordan det samarbeides nasjonalt og internasjonalt for å styrke verdensarven i global sammenheng

- hvordan verdensarvverdiene overvåkes

Forvaltningsplanen for 2021-2025 erstatter forvaltningsplanen fra 2005, som har vært gjeldende til dags dato.

2 Bakgrunn og arbeidet med planen

I Stortingsmelding 35 (2012-2013) «Framtid med fotfeste» ble det satt som et nasjonalt mål at alle de norske verdensarvstedene skal ha oppdaterte forvaltningsplaner innen utgangen av 2019. Dette er et av målparameterne for Riksantikvarens oppdrag fra Klima- og miljødepartementet. Denne bestillingen ble gitt til Bryggen ved verdensarvkoordinatoren gjennom tildelingsbrevene fra Riksantikvaren, første gang i 2017.

En forvaltningsplan for verdensarvstedet Bryggen ble ferdigstilt i 2005 og ble utarbeidet av Hordaland Fylkeskommune i samarbeid med representanter fra Byantikvaren i Bergen, Bryggen Private Gårdeierforum, Stiftelsen Bryggen og Riksantikvarens distriktskontor vest. Planen inneholder bl.a. beskrivelser og verdivurderinger av kulturmiljøet på Bryggen, tar for seg de viktigste problemstillingene vedrørende sikring, istandsetting, formidling og bruk, angir mål for disse feltene og konkrete tiltak for å nå målene.

Det har i mange år vært planlagt å starte arbeidet med rullering av forvaltningsplanen. Grunnet arbeidet med å reorganisere verdensarvforvaltningen og etablere nye samarbeidsorgan, ble det i samråd med Riksantikvaren bestemt at Verdensarvråd og Fagråd skulle etableres først. Verdensarvrådet og fagrådet for Bryggen startet opp i 2018. Fagrådet ble samlet til møte i april 2018, før det egentlig var konstituert, for å begynne arbeidet med å revidere forvaltningsplanen for Bryggen. Verdensarvrådet vedtok en plan for det videre arbeidet med forvaltningsplanen på møte i november 2018.

Etter vedtak i verdensarvrådet satte fagrådet tidlig i 2019 ned en arbeidsgruppe, som har arbeidet nærmere med planen. I arbeidsgruppen har sittet Marianne Knutsen (Bergen kommune, byantikvaren), Bernt-Håvard Øyen (Stiftelsen Bryggen), Erlend Hofstad (Vestland fylkeskommune), Hege Agathe Bakke-Alisøy (verdensarvkoordinator). Ole Søre Eriksen (Riksantikvaren) deltok i 2019, mens Elisabeth Bjørsvik (Museum Vest) kom inn i arbeidsgruppen i 2020. Forvaltningsplanen har vært kontinuerlig drøftet i fagrådets møter i 2018-20, utkast til planen er sirkulert, og det har vært flere innspillsrunder der fagrådets medlemmer har fått muligheter for å sende inn kommentarer og merknader til planen eller deler av den.

Av flere grunner har arbeidet med revisjon av forvaltningsplanen tatt lengre tid enn først planlagt (se vedlegg ..). I 2020 førte Covid-19-situasjonen til utsettelse av arbeidet.

3 Konvensjonen for verdens natur- og kulturarv (UNESCO 1972)

Konvensjonen for verdens kultur- og naturarv bygger på idéen om at det finnes verdier som menneskeheten sammen må verne. 193 av verdens 200 stater har ratifisert konvensjonen.

Konvensjonens viktigste verktøy er listen over verdens kultur- og naturarv, som i 2019 inneholder 1121 lokaliteter fordelt over hele verden.

Norge ratifiserte verdensarvkonvensjonen i 1977, og har forpliktet seg til å:

- identifisere verdensarv på eget territorium
- verne og bevare verdensarven
- formidle verdensarven ved hjelp av utdanningsprogrammer og informasjon
- samarbeide internasjonalt ved å bistå stater som har behov for teknisk eller økonomisk hjelp

Norge har hatt et høyt ambisjonsnivå for gjennomføringen av forpliktelsene som følger av konvensjonen, og har i flere stortingsmeldinger gjentatt at verdensarvområdene skal være fyrstårn for en fremragende praksis innenfor natur- og kulturminneforvaltning.

Denne høye ambisjonen ligger også til grunn for arbeidet med verdensarven Bryggen.

UNESCO har utarbeidet et sett med retningslinjer som er organisasjonens råd og forventninger til hvordan statspartene og underliggende organer skal forvalte sin verdensarv: «Operasjonelle retningslinjer for implementering av verdensarvkonvensjonen».

3.1 Andre internasjonale konvensjoner

Konvensjoner er folkerettslig bindende avtaler mellom land eller internasjonale organisasjoner. De er viktige redskap i arbeidet med å sikre verdens natur- og kulturarv. Konvensjonene på kulturminneområdet forplikter statsparten til å ta vare på nasjonale kulturminner, f.eks. gjennom vern, restriksjoner på handel eller i krigssituasjoner.

Riksantikvaren er myndigheten som følger opp konvensjonene på kulturminneområdet.

- Konvensjonen om vern av den immaterielle kulturarven (UNESCO 2003)
- Annen protokoll til Haagkonvensjonen av 1954 om beskyttelse av kulturminner i krig (UNESCO 1999)
- Faro-konvensjonen (Rammekonvensjon om kulturminners rolle i samfunnet; Europarådet 2005)
- Granada-konvensjonen (vern av Europas faste kulturminner; Europarådet 1985)

Også andre konvensjoner har betydning for verdensarven;

- Menneskerettighetskonvensjonen (FN 1950)
- ILO-konvensjonen om urbefolkninger (1957/1989)

- Klimakonvensjonen (FN 1992)
- Konvensjonen for å sikre tradisjonskunnskap (UNESCO 2003)

4 Den nasjonale verdensarvpolitikken

I Stortingsmelding 35 (2012-2013) «Framtid med fotfeste – kulturminnepolitikken», vedtok Stortinget en nasjonal verdensarvpolitikk som beskriver hvordan verdensarvbeid er organisert på nasjonalt nivå. Dette er fulgt opp i Stortingsmelding 16 (2019-2020) «Nye mål i kulturminnepolitikken».

4.1 Organisering, aktører og samarbeid

Verdensarvpolitikken er en del av Norges samlede miljøpolitikk som Klima- og miljødepartementet har ansvaret for å samordne. Departementets underliggende direktorater, Riksantikvaren og Miljødirektoratet, er de viktigste utøvende statsetatene i verdensarvbeid, og det er innenfor budsjettpostene til Riksantikvaren og Miljødirektoratet at staten bevilger midler for å sikre og ivareta verdensarvstedene.

Ivaretagelse av verdensarvverdiene er et sektorovergripende ansvar. I alt 10 departementer har slikt sektoransvar. Det er nedsatt et interdepartementalt statssekretærutvalg som skal ivareta det tverrdepartementale ansvaret.

Fylkeskommunene, kommunene, verdensarvrådet og eierne av kulturminnene er andre sentrale viktige aktører i gjennomføringen av verdensarvpolitikken.

4.2 Lowerket og forvaltningsplanen

Verdensarv er en status som er høyt anerkjent internasjonalt gjennom verdensarvkonvensjonen. I nasjonal, juridisk sammenheng er verdensarven beskyttet gjennom de retningslinjer som gis i planer i samsvar med plan- og bygningsloven og vern etter særlover som kulturminneloven og naturmangfoldloven. I UNESCOs «Operasjonelle retningslinjer for implementering av verdensarvkonvensjonen» slås det fast at alle verdensarvsteder skal ha et fungerende forvaltningssystem (management system). Et viktig dokument for forvaltningssystemet til verdensarven Bryggen er forvaltningsplanen.

4.3 Overvåking og rapportering av status i verdensarven

For å kunne følge utviklingen og måle hvordan verdensarvverdiene blir ivaretatt er det utarbeidet internasjonale indikatorer. Riksantikvaren og Miljødirektoratet har utarbeidet et forslag til hvilke indikatorer som kan brukes nasjonalt.

Det er gjennomført to ICOMOS-ledede evalueringer av Bryggen, i 1994 og 2000.

På initiativ fra UNESCOs verdensarvsenter i Paris foretas det en periodisk rapportering for verdensarvstedene fra statsparten til UNESCO. Siste periodiske rapportering fra Bryggen ble foretatt i 2013.

4.4 Formidling og kompetanse

Som part i verdensarvkonvensjonen er Norge forpliktet til å gi allmennheten informasjon om arbeidet med verdensarven internasjonalt og nasjonalt, og om farer som truer kultur- og naturarven. De viktigste aktørene i denne formidlingen er Riksantikvaren, Miljødirektoratet, og Norges verdensarv.

4.5 Verdensarvsenter

Alle de norske verdensarvstedene skal ha et verdensarvsenter; som er en kunnskaps- og formidlingsinstitusjon der lokalbefolkning og besøkende kan hente kunnskap om egen verdensarv og verdensarven nasjonalt og internasjonalt.

Bergen kommune og Hordaland fylkeskommune har vedtatt at det skal etableres et verdensarvsenter for Bryggen. I Hordaland fylkeskommunes kulturplan 2015-2025 bevilget fylkeskommunen midler til Bymuseet i Bergen og Museum Vest for å utrede hvordan et verdensarvsenter kunne etableres. Arbeidet ble innledet med en workshop der forvaltningen, museene og Stiftelsen Bryggen deltok. På bakgrunn av arbeidet finansierte Hordaland fylkeskommune en utredning om et verdensarvsenter på Bryggen, der formidlingsaktørene Bymuseet i Bergen, Museum Vest og Stiftelsen Bryggen deltok. Utredningen så på hvilke behov et verdensarvsenter skal dekke i Bergen, organisering av formidlingen, forslag til lokalisering, driftsmodell og finansiering.

Verdensarvrådet behandlet sak om arbeidet med etablering av verdensarvsenter i 2018 (6.11.2018) og bad Fagrådet lage utkast til hva et verdensarvsenter skal inneholde og innspill til hvordan prosessen bør gå videre. Fagrådet hadde et arbeidsseminar om verdensarvsenter i juni 2019, men arbeidet er så langt ikke blitt videreført.

4.6 Verdensarvkoordinator

Alle verdensarvstedene har verdensarvkoordinator som skal være bindeledd mellom forvaltningsnivåene, de ideelle organisasjonene, formidlingsinstitusjonene, eiere og brukere innenfor verdensarvområdet. Bryggen har hatt verdensarvkoordinator siden 2016. Koordinator er sekretær for Verdensarvrådet, og har også som oppgave å varsle dersom verdensarvverdiene er i fare.

5 Andre nasjonal føringer

5.1 Stortingsmeldinger

I **Meld.St. 16 (2019-2020) «Nye mål i kulturmiljøpolitikken»** innfører regjeringen begrepet «kulturmiljø». Målsettingen er å understreke betydningen av helheten og sammenhengen, samt å tydeliggjøre tilknytning til klima- og miljøpolitikk. Stortingsmeldingen gir nye nasjonale mål for kulturmiljøpolitikken, engasjement, bærekraft og mangfold. Føringer for forvaltningen av verdensarvområdene lagt i Meld.St.35 (2012-2013) «Framtid med fortfeste – Kulturminnepolitikken» skal videreføres. Overføring av relevant erfaring fra verdensarvforvaltningen til øvrig kulturminneforvaltning som grunnlag for bærekraftig samfunnsutvikling vil bli vektlagt.

I **St. meld.19 (2016-2017) «Opplev Norge - unikt og eventyrlig»** (Reiselivsmeldingen) følges dette opp med formuleringen «Bærekraftig utvikling av reiselivet i disse attraktive og verdifulle områdene fordrer målrettet innsats. Det norske ambisjonsnivået for å gjennomføre forpliktelsene som følger av konvensjonen er høyt. De norske verdensarvområder skal utvikles som fyrtårn for den beste praksisen innenfor natur- og kulturminneforvaltning. Med sine unike kvaliteter er det forventet at verdensarvstedene skal håndtere turisme etter beste praksis internasjonalt, og være gode eksempler for andre natur- og kulturbaserte destinasjoner.»

5.2 Riksantikvarens bystrategi

Riksantikvaren har utarbeidet en bystrategi som er førende for kulturminnemyndighetens håndtering av utvikling i norske byer (Riksantikvarens bystrategi 2017-2020). For historiske bymiljø av nasjonal betydning som Bergen, gir strategien strenge føringer for hvordan ny bebyggelse skal underordne seg eksisterende bygningsmasse og byplaner slik at det kulturhistoriske særpreget bevares.

6 Beskrivelse av verdensarvstedet Bryggen

Verdensarvkulturminnet Bryggen ligger på østsiden av Vågen i Bergen. Bryggen er det historiske sentrale havnedistriktet i Bergen, som er en av Nord-Europas eldste havnebyer. Bergen var etablert som handelssenter allerede på 1100-tallet, og den urbane trehusbebyggelsen på Bryggen har røtter tilbake til samme tidsrom. Omkring 1350 etablerte hanseatene et hanseatisk «Kontor» på Bryggen og drev handel her frem til 1754. «Det tyske Kontor» ble avløst av «Det norske Kontor» (1754-1899). Etter dette ble Bryggen i stadig større grad brukt til bymessig handel. Den gjenværende bebyggelsen viser hvordan handelsvirksomheten fungerte og hvordan hanseatene levde og virket i familieløse hushold med et sosialt fellesskap innenfor den enkelte gården. I dag er denne rekken av gavler et ikonisk bilde av både Bryggen og Bergen.

Dagens bygninger ble i hovedsak gjenoppført etter den store bybrannen i 1702. Den kompakte middelalderiske bebyggelsesstrukturen på Bryggen er bevart, med lange smale husrekker organisert i enkelt- og dobbeltgårder langs smale passasjer ned mot kaiene og Vågen. Passasjene fungerte som transportåre internt i gårdene, mens behovet for transport av varer fra kaiene og oppover i byen, samt for branngater, ble fylt av allmenningene. Denne strukturen har vært formgivende for bygningsmønsteret og regulering både på Bryggen og området rundt Vågen som helhet. De fleste bygningene på Bryggen er i to til tre etasjer, er bygget som en kombinasjon av laft og stolpekonstruksjoner, og har gavler mot Vågen. Ellers er det bevart ulike bygningstyper; enkle enetasjes lafteboder, stolpehus, eldhus, schøtstuer og steinkjellere. I bakre del av Bryggen ligger en rad med steinkjellere som kan gå tilbake til 1400- og 1500-tallet.

Branner og rivning, gjenoppbygging, endring og fornying har vært del av Bryggens lange historie. Etter at «Det norske Kontor» ble lagt ned i 1899 og mye av tørrfiskhandelen ble avviklet, forfalt deler av bygningsmassen på Bryggen. Rundt 1900 ble den søndre eller indre delen, mellom Vetrilidsallmenningen og Nikolaikirkeallmenningen, revet. Bryggen ble fredet etter «Lov um bygningsfreding» i 1927, men eksplosjonen i 1944 og branner i 1955 og 1958 gjorde stor skade. I dag står omtrent en fjerdedel av bebyggelsen som ble gjenreist etter 1702 igjen. Grunnen og kulturlagene under bygningene er automatisk fredet. Bryggen er òg vernet gjennom Plan- og bygningsloven.

Verdensarvstedet Bryggen består av to adskilte områder, som til sammen omfatter mesteparten av de bevarte delene av Bryggen. Hoveddelen av verdensarvstedet er et areal på ca. 12 mål, 87 m bredt mot sørvest, dvs. fronten ut mot Bryggen, 110 m bredt i bakkant mot Øvregaten, og 115 til 130 m langt fra fasadene mot Bryggen og opp til Øvregaten. Dette området består av fire noenlunde intakte gårder – regnet fra nord gjelder dette Bredsgården, Enhjørningsgården, Svensgården og Jacobsfjorden/Bellgården, en delvis bevart gård – Holmedalsgården, og en fragmentarisk bevart gård – Bugården, med i alt 62 bygninger. Grensen mot Vågen er trukket i en rett linje, mens fasaderekken er konkav. En

smal stripe av fortauet foran fasadene ligger dermed innenfor verdensarvområdet. I sørøst følger grenselinjen Holmedalsgårdens sidevegger og eiendomsgrense mot Nikolaikirkeallmenningen. Mot Øvregaten er grensen trukket langs gjerdet mellom fortauet og kålhagene. Avgrensningen mot nordvest har et mer sammensatt forløp. Nærmest Øvregaten følger den eiendomsgrensen mellom Bugårdens og Engelgårdens kålhager og videre langs nordvest- og sørvestveggene til steinkjelleren bakerst i nordre Bugården, og videre ned not Vågen langs det som frem til 1955 var nordsiden av Bugårdens passasje. Her strekker hotellbygget fra tidlig 1980-tallet seg delvis inn i verdensarvområdet.

Den andre delen av verdensarvområdet ligger 140 m sørøst for det første og består kun av frontbygningen i søndre Finnegården (Det Hanseatiske Museum), inkludert det murkledte tilbygget («tasken») langs sørøstsiden. Grensen er trukket langs bygningenes ytterkant – bredden er 15 m og lengden 26 m.

6.1 Historisk oversikt

De gode havneforholdene i Vågen regnes som en hovedårsak til at Bergen allerede i middelalderen utviklet seg til en viktig europeisk handels- og sjøfartsby. Det økonomiske tyngdepunktet i byen lå gjennom hele middelalderen der Bryggen ligger i dag; på østsiden av Vågen.

Den eldste registrerte bygningsmassen her var naustlignende stolpehus som lå i parallelle rekker opp fra stranden, som rundt år 1000 lå ca. 100 meter lenger øst enn det som er kaifronten i dag. På midten av 1200-tallet hadde dette området en bygningsmasse med rundt 30 «gårder» av lange husrekker. Grunnlaget for all aktivitet var Bergens rolle som omlastingshavn for eksport av norsk tørrfisk og andre fiskeprodukter til utlandet og som mottakshavn for import av korn og andre vareslag til Norge. De katolske landene i Europa hadde bl.a. behov for tørrfisk under fasten og var på den måten et viktig marked for den norske tørrfiskeeksporten. Norge på sin side, måtte importere store mengder korn fra utlandet, hovedsakelig fra England og Baltikum.

Den økende handelsaktiviteten på Bryggen, og stadig større fartøy, førte til utvidelse av kaianleggene og bebyggelsen utover i strandsonen. Under utgravinger på Bryggen er det funnet spor etter kontinuerlig utbygging/utfylling fra den første påviste bygningsmassen og frem til gjenreisingen etter storbrannen i 1702. Det vil si at det har vært en mer eller mindre kontinuerlig byggeprosess i 700-800 år. Steinfylte bolverkskar, grovt laftede tømmerkasser, ble brukt til selve utfyllingen og som fundament for kaier. Krysslagte tømmerstokker – bolverk – ble lagt som fundament for de laftede bygningene. Ved gjenoppbygging etter brann la en bolverket på utjevnedde brannrester og satte bygningene oppå dem.

Hovedutgravningsfeltet etter 1955-brannen har vist at det under de stående bygningene noen steder har vært opp til 10 tidligere byggefaser og opp til over 8 meter tykke kulturlag. Utgravingene har også vist at branner har herjet på Bryggen med jevne mellomrom. Det er påvist minst syv branner som har lagt store deler av området i aske.

Handelen på Bryggen ble rundt 1360 overtatt av tyske kjøpmenn; hanseatene. De opprettet hanseatiske «kontor» i Bergen, Novgorod, Brügge og London og fikk etter hvert kontroll over nær sagt all import og eksport av varer i de respektive byene. I Bergen var det eksport av tørrfisk og import av korn som utgjorde hovedgrunnlaget for denne handelsvirksomheten.

Mye tyder på at hanseatene innrettet seg etter det bygningsmønsteret som allerede var etablert på Bryggen, med gårder som bestod av en eller to sammenhengende rekker av bygninger langs en smal passasje. Hver «gård» bestod av flere «handelsstuer». På kaiene i front av bygningene hadde hver gård sine skur med tilhørende vippebommer. I disse skurene kunne varer mellomlagres før de ble fraktet videre oppover i gårdene. De fleste bygningene i en gård ble reist som lager, men det var også kontorer og boliger for kjøpmenn, geseller og drenger. Hver «gård» hadde sitt eget forsamlingslokale; «schøtstuer» som fungerte som oppholdsrom og matsal for de som arbeidet i «gården». Like ved schøtstuene var det ildhus, som fungerte som felleskjøkken. På grunn av brannfare var det bare her det var lov til å ha åpen ild. I tillegg var der også en rekke steinkjellere i bakkant av trebygningene som fungerte som brannsikre lager.

Etter brannen i 1476 ble bygningene nærmest Øvregaten ikke gjenreist. Dette for å begrense muligheten for brannsmitte til områdene i bakkant. Tidligere var området mellom steinkjellerne og Øvregaten for det meste bebygd. Området som ble ledig etter forbudet ble brukt til hager for Kontoret, «kålhager». Benevningen «kålhager» refererer til tiden da det i hovedsak ble dyrket nyttevekster. I senere tid ble disse hagene mer prydhager.

6.2 Attributter og signifikante objekter

6.2.1 Kulturlag

Bygningene på Bryggen står på tykke lag av bygningsrester og avfall etter flere hundre år med menneskelig aktivitet. Gjennom arkeologiske utgravinger, gransking av skriftlig kildemateriale og tverrfaglig forskning har vi fått stadig mer kunnskap om byggefaser og utfylling i Vågen tilbake til tidlig på 1100-tallet. Utgravningene har vist at under de bygningene som står i dag er det enkelte steder over 10 tidligere byggefaser i opptil 8-10 meter tykke kulturlag. Utfyllingene og utbyggingen i havnebassenget, og setninger i grunnen, gjør at store deler av kulturlagene på Bryggen ligger under kote 0.

6.2.2 Bebyggelsesstruktur

I den største, nordlige delen av verdensarvstedet er et sammenhengende parti av Bryggens gamle bebyggelsesstruktur og bygningsmasse bevart. Mot Vågen er en sammenhengende rekke på 11 gavlfasader, og bak disse er åtte noenlunde komplette husrekker. Regnet fra nord omfatter verdensarvområdet følgende gårder:

Bugården: Av denne dobbeltgården er de to fremste husene i den søndre husrekken, samt et par bygninger lengst bak i gården, bevart.

Bredsgården: Dette er den største og en av de mest intakte av de bevarte gårdene, med sammenhengende husrekker på begge sider av den brede passasjen. Lengst fremme er en sjøstue bygget over porten til passasjen, slik at gården får tre gavler i fronten.

Enhjørningsgården: Den eneste bevarte enkeltgården på Bryggen, med en husrekke kun på sørsiden av passasjen.

Svensgården: En dobbeltgård, der husrekkene står så tett at passasjen for en stor del er helt overbygd. Midt i gården ligger Pütterstuen, som spenner over hele gårdens bredde og derfor får et usedvanlig høyt tak.

Jacobsfjorden og Bellgården: Disse kan regnes som en dobbeltgård der hver halvdel har eget navn. Gården blir også kalt Hjortegården. Halveis oppe i gården deler passasjen seg i to løp og gir plass til en tredje husrekke i midten.

Holmedalsgården: En vanlig dobbeltgård, men mesteparten av søndre husrekke brant i 1958 og ligger som åpne tomter.

Finnegården: Denne gården ligger lengst sør på Bryggen, skilt fra resten av den bevarte Brygge-bebyggelsen av murgårder fra først på 1900-tallet. Sjøstuen i den søndre husrekken er den best bevarte av alle de gjenværende handelsstuene og har siden 1872 rommet Det Hanseatiske Museum. På sørsiden har den et murkledd tilbygg i tre etasjer. Lenger bak i Finnegården er det bevart bygninger på begge sider av gårdspassasjen, men disse inngår ikke i verdensarvområdet.

6.2.3 Trebygninger

Trearkitekturen som en ser på Bryggen i dag, kan føres tilbake til 1100-tallet, og det samme bygningsmønsteret og bygningstypene er trolig blitt repetert og har så langt vi kjenner til blitt gradvis utviklet over 800-900 år. Bygningstrukturen er preget av en felleseuropeisk byggetradisjon, men materialbruk og konstruktive hovedformer har sitt utspring i en norsk og nordisk byggeskikk. Behovet for raskt å kunne gjenoppta handelen etter en brann, i tillegg til de kompliserte eiendomsforholdene, var trolig med å konservere dette bygningsmønsteret. Bygningene var dessuten godt tilpasset varehandel med frakt over sjøen og de lagringsbehov dette ga. Den første laftete bygningen det er funnet spor av på Bryggen er fra tidlig 1200-tallet. Dette huset hadde åpne svalganger, det samme prinsippet som en ser på bygningene på Bryggen i dag. Dette er en konstruksjonstype og en planløsning som er godt tilpasset et bygningsmiljø der det er trangt om plassen. Lafteteknikken ble etter hvert den dominerende byggeteknikken på Bryggen.

Trebygningene som står på Bryggen i dag, er alle bygget etter storbrannen i 1702. De er bygget etter middelaldertradisjonen, som sammenhengende rekker av bygninger med smale passasjer og dråpefall mellom. Den vanligste bygningstypen er tømrede pakkboder i tre etasjer pluss loft, med en indre kjerne av laft som ble nyttet som lager, og åpne svalganger mot passasjene. Takene er reist med en enkel sperrekonstruksjon med sutak av grove bord,

tekket med uglasserte teglpanner. De fleste bygningene har arker med vindehjul. Løftekroker, tau og vindehjul fungerer som vareheis og vindehjulet er drevet med håndmakt.

I mange av bygningene har det opprinnelig også vært handelsstuer, dvs. innredete kontor, oppholds- og soverom for kjøpmenn, geseller og drenger. Disse kalles sjøstuer når de ligger i frontbygningene mot Vågen, og landstuer når de ligger i hus lenger oppe i gårdene. Innredningen av stuene fulgte et fast mønster, men variasjoner forekommer. En sjøstue inneholdt vanligvis i første etasje pakkboder og gårdskleve, i andre etasje ytrestue, stue, indrestue, pakkstuer og svalgang, i tredje etasje husbondskleve, gesellkleve, drengekleve, setstuer, lagerboder og svalgang. I landstuene var alle stuerommene og klevene samlet i tredje etasje. I alt finnes det i overkant av 20 handelsstuer i den gjenværende delen av Bryggen, de fleste sterkt preget av senere ombygginger.

Av andre typer bygninger innenfor verdensarvområdet er det bevart en schøtstue og to ildhus: Svengårdens schøtstue og ildhus, og et lite ildhus i søndre Bugården. Det såkalte Stolpehuset, som i dag står lengst bak i Holmedalsgården, kan også ha vært brukt som ildhus. Det er ellers det eneste bevarte eksempl på en ren stolpekonstruksjon på Bryggen. Av andre bygningstyper skal en bygning lengst bak i Svengården ha vært brukt som stall. Tasker var betegnelsen på enetasjes tilbygg på langsiden av bygningene, som fantes en del steder på Bryggen. Ingen tasker av opprinnelig type er bevart, men i Finnegården ble tasken som vendte mot allmenningen nybygget i 1870-årene som en treetasjes stolpekonstruksjon med murkledning og middelalderpreget arkitektur. Denne danner en særpreget avslutning på Bryggen mot sør.

De bygningene som står på Bryggen i dag, representerer en sum av endringer innen byggeskikk. Den viktigste endringen var trolig da den tradisjonelle nordfarthandelen opphørte i siste halvdel av 1800-tallet. Arkitekturen som var tilpasset stapelhavnefunksjoner ble i slutten av 1800- og starten av 1900-tallet delvis bygget om og tilpasset et nytt bruksmønster med småhandel, kontor og verksteder. Første etasje i alle frontbygningene ble innredet som butikklokaler.

6.2.4 Steinbygninger

Ødeleggende branner, med rasering av store varelager har vært en kostbar erfaring for kjøpmennene i Bergen opp gjennom historien. Et materielt bevis på denne erkjennelsen er de mange steinkjellere som i dag er bevart i bakkant av gårdene på Bryggen. Steinkjellerne er en karakteristisk bygningstype for Bergen og knyttes først og fremst til brannsikring. Steinkjellere i bakkant av trebygningene var viktige brannsikre lager. Det er på Bryggen vi første gang hører om steinkjellere i Bergen, i forbindelse med en omtale av gården «Skjeggen» i 1334. De fleste kjellerne ble imidlertid oppført senere, fra slutten av senmiddelalderen og frem mot 1700-tallet.

På Bryggen er det bevart seks steinkjellere, som alle ligger lengst bak i husrekkene. Steinkjellerne er oppført i en til to etasjer av grovt tilhugget bruddstein, satt i kalkmørtel og med pussede vegger med synlige murankere. Rommene i første etasje har hvelvete eller ildsikre tak, vindusåpningene er små og i døråpningene har det stått metallbeslåtte, brannsikre dører. Flere av kjellerne har fint hogde portaler og steintavler med våpenskjold og innskrifter. Alle steinkjellerne på Bryggen fremstår som frittstående bygninger over bakkenivå. Den nøyaktige alderen på kjellerne er ukjent, men noen av dem kan gå tilbake til 1400- og 1500-tallet.

6.2.5 Passasjene

De smale passasjene som gikk fra kaien til Øvregaten gjennom hver gård, ble først og fremst brukt til varetransport. Passasjene ble stengt av med porter om natten. Allmenningene ble brukt til allmenn ferdsel mellom kaien og Øvregaten. Bevart innenfor verdensarvområdet er passasjene i Bredsgården, Enhjørningsgården, Svensgården, Bellgården/Jacobsfjorden og Holmedalsgården – den sistnevnte mangler imidlertid mye av «passasjepreget» siden det meste av søndre husrekke er borte. Av Bugårdens passasje er bare fremste og bakerste del tilbake. Utenfor verdensarvområdet er dessuten deler av Finnegårdens passasje bevart, men overbygget med glasstak. Passasjene har plankedekke fra bryggefronten og opp til Bryggestredet. Bredsgårdens passasje løper sammenhengende helt opp til Øvregaten.

6.2.6 Kålhager

Hver bryggegård hadde sin hage i bakkant opp mot Øvregaten, i området som av brannvern hensyn skulle holdes fritt for bebyggelse. Hanseatene dyrket i hovedsak forskjellige grønnsaker og kryddervekster til bruk i matlaging i Schøtstuene. Utover 1700-tallet ble flere hager lagt om til prydhager. Dette var tilfelle ved Dramshusen og Finnegården på slutten av 1700-tallet. Hagen ved Dramshusen hadde prydhage med lysthus og bare en mindre del av arealet var beholdt som kjøkkenhage. Omleggingen var trolig resultat av god økonomi blant enkelte kjøpmenn på Bryggen og kan ha hatt sammenheng med overgangen fra Det Tyske Kontor til Det Norske Kontor. Kålhagenes nærmere utforming er lite utforsket, men ut fra kart og fotografier kan hovedtrekkene beskrives, slik de lå på andre halvdel av 1800-tallet: Mot Øvregaten var kålhagene avgrenset av en høy, hvitkalket mur, med overbygde porter der noen av gårdspassasjene var ført helt opp til gaten. De enkelte kålhagene var skilt av høye steinmurer eller plankegjerdar. Det var få eller ingen større trær i selve hagene, men en rekke av klippede lindetrær på utsiden av muren mot Øvregaten. I 1870-72 ble Øvregaten utvidet i bredden med ca. 5 m, og kålhagene tilsvarende forkortet. Muren ble erstattet av et jernstakitt langs fortauskanten, som hvilte på en tørrmurt forstøtningsmur.

I dag er fortsatt området der kålhagene lå, en åpen sone mellom Bryggens bebyggelse og Øvregaten, men mye endret i utformingen. Kålhagearealene fra søndre Bredsgården til Nikolaikirkeallmenningen ble parkmessig opparbeidet i 1989 («Bryggehogene»). En grusdekket gangvei går gjennom hele grøntanlegget, parallelt med Øvregaten, med gresskledd terreng i skråningene ned mot Bryggens husrekker. Det er også flere trær, til dels svært store. Noen av grenselinjene mellom de enkelte hagene er markert med lave steinmurer. I nordvest for dette er kålhagene i Bredsgården opparbeidet som en geometrisk inndelt, beplantet parterrer, mens kålhagene lengst mot nord i verdensarvområdet, bak Bugården, ligger som en sammenhengende plen.

6.2.7 Nyere ferdselsårer og åpne tomter

I - og rett ved - verdensarvområdet finnes ferdselsårer av nyere dato. Bryggestredet er en gate i den bakre delen av bryggebebyggelsen, på tvers av gårdrekkene. Det ble etablert i 1965-67 for å sikre tilkomst for brannutrykningskjøretøy ved at en bygning i hver husrekke fra Nikolaikirkeallmenningen til Bredsgården ble revet eller flyttet til ledige tomter andre steder på Bryggen. Bryggestredet er belagt med brostein, og plasseringen av bygninger og passasjer er markert ved at brosteinene er lagt enten på langs eller på tvers.

Andre ubebygde tomter er størstedelen av Holmedalsgårdens søndre husrekke, ut mot Nikolaikirkeallmenningen, som ble ødelagt av brann i 1958. Tomtene etter fire bygninger ligger ubebygd og to av disse brukes som parkeringsplass. Langs nordsiden av verdensarvområdet, mellom Bredsgården og SAS-hotellet, løper en langsgående passasje. Den er anlagt på tomten til Bugårdens søndre husrekke, som for en stor del ble ødelagt i brannen i 1955. Utstrekningen til den brente husrekken er markert med brolegning av rød tegl, mens passasjer og dråpefall er markert med brosteinsdekke.

Lengst bak i søndre Bugården og nordre Bredsgården ligger tomtene etter tre bygninger som gressflater kantet av lave steinmurer. Disse fremstår som del av det samme grøntanlegget som de tilliggende kålhagene.

6.3 Verdensarvstedets omgivelser

Selve verdensarvstedet er snevert definert, og både opplevelsen og den historiske forståelsen av Bryggen er avhengig av områder og elementer utenfor grenselinjen for verdensarvområdet. Foruten å utgjøre verdensarvstedets umiddelbare fysiske kontekst, finnes her deler av eller spor etter Bryggens tidligere utstrekning og struktur, og omgivelsene rommer viktige sider ved Bryggens kulturhistorie. Nedenfor beskrives derfor de viktigste av disse områdene og elementene.

6.3.1 Kaien

Karakteristisk for Bryggen er at alt i middelalderen ble det etablert en sammenhengende kaifront foran bebyggelsen. Det er dette som har gitt navn til Bryggen. Parallelt med bebyggelsen ble også kaien flyttet lenger ut i Vågen gjennom middelalderen, men fra 1476 lå

både frontfasaden og kaifronten på samme sted frem til begynnelsen av 1900-tallet. Kaien var egentlig bygget opp av en serie separate kaier, som tilhørte de enkelte gårdene på Bryggen og var eid av alle gårdens handelsstuer i fellesskap. Kaiene var av tre, med plankedekker på bolverksfundamenter. Ut mot kaifronten hadde hver gård en vippebom og et eller et par små skur til mellomlagring av varer. Skurene var stort sett bygget med åpne, stolpebårne svaler rundt en liten laftet kjerne. Denne rommet utedo. I 1870-årene ble kaien delvis bygget om, ved at det rett foran fasadene ble anlagt en 6,9 m bred gate med brosteinsdekke. Utenfor denne ble resten av de gamle trekaiene liggende. Avstanden fra fasadene til kaifronten var 15-22 m. Gasslykter på stolper stod langs skillet mellom den brolagte gaten og trekaiene.

På samme tid som søndre del av Bryggen ble revet ble det bygget en helt ny kai. Den stod ferdig i 1901 fra Torget til Nikolaikirkeallmenningen. Kaifronten ble flyttet opptil 20 m ut i Vågen og rettet ut. Bak en solid kaimur av stein ble det fylt opp med masser og lagt et sammenhengende, brosteinsdekke. Hele kaien ble lagt på et høyere nivå enn før, med kaifront på kote +190 cm og fortauet foran de nye murhusene på +230 cm. I begynnelsen av 1920-årene ble den nye kaien ført videre også foran den nordlige halvdel av Bryggen, i henhold til en reguleringsplan fra 1917. Bergen kommune fremskaffet en ekspropriasjonshjemmel for de gamle kaiene i 1919. Her ligger den nye kaifronten fra 20 til 22 m utenfor den gamle. Siden de gamle husene ennå stod, fikk overflaten et tydelig fall innover.

Den eksisterende utformingen av kaiarealet foran den bevarte, nordlige delen av Bryggen ble etablert i 2003. Da ble bilveien flyttet lenger ut på kaien, og arealet innenfor opparbeidet på ny med dekke av brosteins- og plankedekker, som en antydning av den gamle kaiens utforming. Ytterst mot kaifronten er en 8-9 m bred kaisone, så følger en tofelts bilvei med en nesten sammenhengende lomme for buss/taxi på innsiden. Innenfor dette er et bredt, asfaltert fortau. Kaifronten fra før 1920 gikk under dette fortauet. Mellom fortauet og fasadene er et sammenhengende brosteinsdekke, bortsett fra noen større felt der det er lagt plankedekke. Plankedekkene ligger foran Holmedalsgården, og foran alle de rekonstruerte frontbygningene fra 1982. Fortsettelsen av passasjer og dråpefall er markert i plankedekket med bord lagt på tvers av kaiens lengderetning. Gjennom sommersesongen opptas en del av dette arealet av uteserveringer.

I nærheten av Finnegården står en kopi av et av de gamle kaiskurene. Dramshusens skur ble rekonstruert i 1989 og plassert nær den nye kaifronten og litt lenger borte fra Torget enn originalen, dvs. forskjøvet ca. 18 m mot vest sammenlignet med dets opprinnelige plassering. Dramshusens skur tjente som børs for Bergen 1789-1813. Litt lenger ute på denne indre delen av kaien står Skur 11, et havneskur fra 1906 med bærekonstruksjon av stål, kledd med metallplater og dekorert med granittsøyler og smijernsornamenter. Skuret er fredet.

6.3.2 Gater og allmenninger

Øvregaten

I øst avgrenses Bryggen av Øvregaten. Siden byens eldste tid har denne vært en langsgående hovedåre i gatenettet. Øvregaten følger trolig i det vesentlige sin middelalderse trase, men er utvidet i bredden flere ganger. Den nåværende bredden på 12,5 m fikk gaten i 1870-årene, på bekostning av Bryggens kålhager. Ovenfor Øvregaten ligger et stort, sammenhengende område der eldre bystruktur og bebyggelse er godt bevart.

Allmenningene

De tre allmenningene på østsiden av Vågen; Dreggsallmenningen, Nikolaikirkeallmenningen og Vetrilidsallmenningen er en del av et gatesystem som er beskrevet allerede i Magnus Lagabøtes bylov fra 1276. Allmenningene var det offentlige motstykket til de private passasjene på Bryggen. De første allmenningene var ganske smale, men etter hvert ble de utvidet for å fungere også som branngater. Etter 1702-brannen ble det lovfestet at allmenningene skulle ha en minste bredde på 100 alen nede ved Vågen og 75 alen lenger oppe. På den tiden strakk Bryggen seg fra Vetrilidsallmenningen i sør til Dreggsallmenningen i nord, og de to brede allmenningene ga en tydelig avgrensning mellom Bryggen og resten av bebyggelsen. I dag er dette ikke like tydelig. Kjøttbasaren ble bygget midt på Vetrilidsallmenningen i 1870-årene, og den delen av allmenningen som ligger nærmest Finnegården ble gitt navnet Finnegårdsgaten. Dreggsallmenningen har ennå bredden fra 1702, men sørsiden av allmenningen er mindre tydelig definert, ved at Gullskoens taske ikke ble gjenskapt da frontbygningene ble gjenreist tidlig på 1980-tallet.

Nikolaikirkeallmenningen utgjør den sørlige avgrensningen av det store, sammenhengende området med bevart bryggebebyggelse. Denne allmenningen er av forholdsvis ny dato og ble anlagt i 1860-årene på tomten til bryggegården Kappen. (Middelalderens Breidaallmenning lå litt lenger sør, omtrent under husrekken langs sørsiden av Nikolaikirkeallmenningen.) Da Bryggens sørlige halvdel ble nyregulert rundt 1900, ble også sørsiden av allmenningen hevet for å få en jevn stigning. Den nordlige delen følger Bryggens naturlige terrengforhold, med et nesten flatt parti nærmest Vågen og en bratt stigning opp mot Øvregaten.

6.3.3 Bygninger knyttet til Bryggen

Bakre deler av Finnegården

Da den sørlige halvdel av Bryggen ble revet rundt år 1900, ble deler av Finnegårdens gamle bygningene stående. Finnegården 1 A, den fremste bygningen på sørsiden av passasjen, rommer Det Hanseatiske Museum og er den eneste delen av Finnegården som ligger innenfor verdensarvområdet. De øvrige bygningene i Finnegården ligger bakenfor denne, på begge sider av passasjen. Tre av bygningene er originale fra tidlig på 1700-tallet, bygget som laftete lagerboder i tre etasjer, med svalganger mot passasjen. To bygninger er nybygg fra tidlig på 1980-tallet. Utvendig er de tilnærmete kopier av de tidligere bygningene på samme sted, men med moderne bærekonstruksjon og interiører. Passasjen er innebygget

med glasstak og -vegger. De bevarte og rekonstruerte bygningene i Finnegården tilsvarer til sammen rundt halvparten av bygningsmassen i gården, slik den stod frem til ca. 1900.

Schøtstuene

Schøtstue-anlegget er etablert i kålhagene til de nordligste bryggegårdene, og er et sammenhengende bygningskompleks reist som museum og selskapslokaler i 1935-38 etter initiativ av kulturhistorikeren Christian Koren Wiberg (1870-1945). Anlegget består av tre originale bygninger flyttet fra andre steder på Bryggen: Dramshusens schøtstue og ildhus, og Bredsgårdens schøtstue; og tre rekonstruksjoner: Bredsgårdens ildhus, Svensgårdens schøtstue, og Bellgården/Jacobsfjordens schøtstue. Rundt Schøtstuene er et inngjerdet område. Mot Øvregaten har gjerdet form av en hvitkalket gråsteinsmur med pannetak, av lignende type som muren som før ca. 1870 skilte Bryggens kålhager fra Øvregaten. På de andre siden er dels plankegjerd, dels høye smijernsgjerd. På innsiden av muren er det murt inn en rekke gamle merkesteiner, hvorav mange fra steinkjellere på Bryggen, dessuten merkesteinen fra Det tyske fattighus i Kong Oscars gate (Katarina fattighus).

Mariakirken

Mariakirken er bygget på 1100-tallet som en romansk basilika med totårnsfasade. På 1200-tallet fikk den et utvidet kor i gotisk stil. Rundt år 1400 ble den sognekirke for den nordlige halvdel av Det hanseatiske Kontor. Den andre tyske sognekirken, Martinskirken, ble ikke gjenreist etter brannen i 1702, og fra da av var Mariakirken sognekirke for hele Bryggen. Mariakirken tilhørte Det hanseatiske Kontor frem til 1766, deretter var den kirke for den tyske menigheten i Bergen frem til 1874. Selv etter at den ble ordinær sognekirke ble det holdt gudstjenester på tysk i Mariakirken helt frem til 1906. Kirken har et særdeles rikt inventar, donert av kjøpmennene på Bryggen. Rundt kirken ligger en kirkegård, med en del eldre gravminner bevart.

Murbryggen

Mellom de to områdene som utgjør verdensarvstedet Bryggen, ligger fire kvartaler med forretningsgårder som på begynnelsen av 1900-tallet erstattet Bryggens sørlige halvdel. Disse betegnes i dag iblant som «Murbryggen». Bygningene med fasade mot Vågen ble gitt en særpreget utforming, for å ta vare på noe av Bryggens preg og tradisjoner: bratte gavler, og en rekke dekorative detaljer som er hentet fra eller inspirert av den tidligere bebyggelsen. Utstrakt bruk av tegl i fasadene gir assosiasjoner til de nordtyske hansabyene. Til grunn for utformingen lå en helhetlig plan av arkitekt Jens Z.M. Kielland (1866-1926). Han tegnet også flere av husene. I alt er det syv hus med til sammen ni gavler. I motsetning til den tidligere bryggefronten, som lå i en svak bue, ligger murhusene langs en snorrett fasadelinje. Husene viderefører navnene fra de nedrevne Bryggegårdene.

SAS-hotellet

Umiddelbart inntil verdensarvstedet ligger i nordvestområdet som ble ødelagt av brann i 1955. Etter brannen fulgte en lang debatt om hvordan branntomten skulle bebygges. Underveis ble tilpasning til den brente og den gjenværende gamle bebyggelsen et stadig viktigere kriterium. Resultatet av denne prosessen er Radisson Blu Royal Hotel (oftest omtalt som SAS-hotellet), ferdigstilt 1982 og tegnet av Øivind Maurseth (1928-). De seks frontbygningene i Engelgården, Søstergården og Gullskoen ble gjenreist som utvendige kopier, men med bæresystem av betong. Bugårdens nordre sjøstue ble ikke gjenreist, og «hullet» etter den markerer skillet mellom den bevarte delen av Bryggen og de gjenskapte frontbygningene. Bak disse er selve hotellet gitt en tilpasset utforming, ved at det visuelt er brutt opp i en rekke langstrakte volumer lagt parallelt med Bryggens gårdrekker, med hvert sitt saltak. Fasadene er kledd med rød tegl.

Bryggens Museum, lengst nord på branntomten, er også tegnet av Maurseth, men i et rendyrket moderne formspråk med store glassfelt og sandblåst betong og flate tak. Langsiden mot Dreggsallmenningen følger omtrent eiendomsgrensen til bryggegården Gullskoen og markerer dermed også Bryggens nordlige avslutning mellom 1702 og 1955.

6.3.4 Bymiljøet rundt Bryggen

Utenfor selve verdensarvområdet og dets nærmeste omgivelser ligger det en rekke områder, bygninger og objekter og som har oppsluttende verdi for verdensarven. Det betyr at de er knyttet til Bryggens historie, er med og utfyller fortellingen om Bryggen, og/eller har betydning for opplevelsen av Bryggen og sammenhengen mellom Bryggen, havnen og bymiljøet rundt. Disse stedene og objektene er kategorisert i tabellene i kapittel 10.1, 10.2 og 10.3. De kan sammenfattes slik: Det overordnede landskapsrommet som er rammen om Bergens historiske kjerne rundt Vågen; Vågen, både som historisk havnemiljø og en levende havn; det urbane landskapet med eldre trehusbebyggelse og middelaldersk gatenett; offentlige bygninger som uttrykker Det hanseatiske kontorets samfunnsmessige kontekst – kongemakt, kirke og bysamfunnet; og de visuelle sammenhengene og siktlinjene mellom Bryggen og disse elementene.

I tillegg knytter det seg oppsluttende verdier til noen enkeltanlegg med særlig tett forbindelse til Det hanseatiske kontoret:

Martinskirken

Martinskirken, på oppsiden av Øvregaten rett nord for Vetrilidsallmenningen, var sognekirke for Bryggens sørlige halvdel fra 1528 til den ble ødelagt i bybrannen i 1702. Kirkens plassering kan fortsatt spores i bybildet, idet Christi Krybbe skole ligger på samme sted, og skoleplassen svarer til kirkegården.

Katarinahospitalet

Katarinahospitalet var fra 1500-tallet til 1781 hospital eller fattighus underlagt det hanseatiske kontoret på Bryggen. Det lå på eiendommen Kong Oscars gate 44. Det er uvisst

hva som eventuelt finnes av fysiske levninger etter hospitalet i grunnen eller i dagens bygning.

Kjøpmannsstuen/Matre hotell

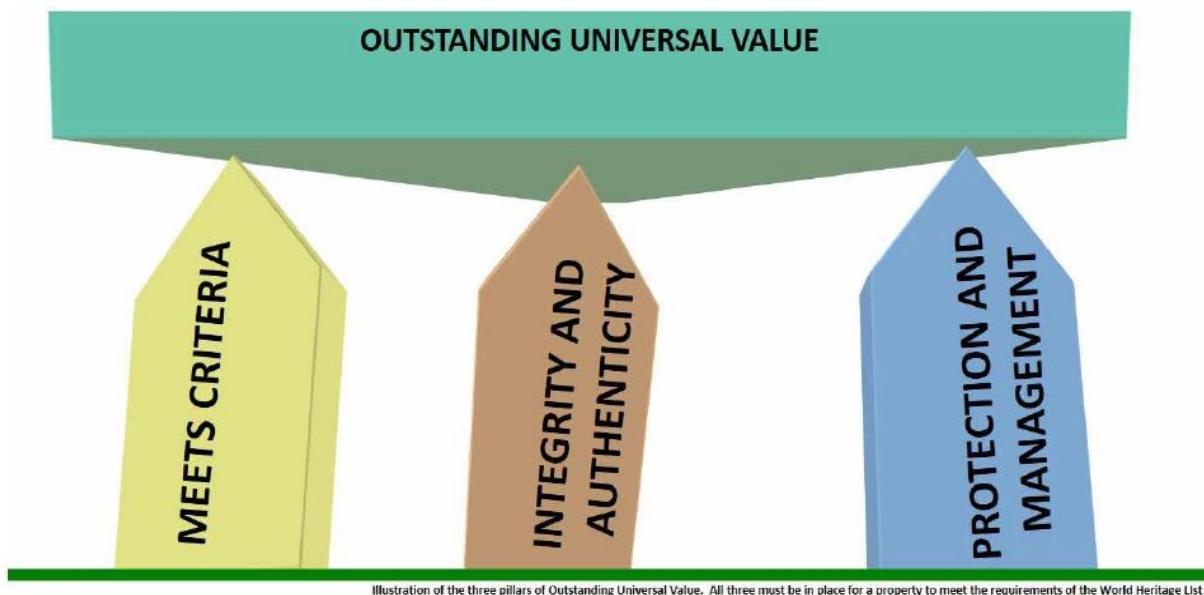
Kjøpmannsstuen var Det hanseatiske kontorets administrasjonsbygning og lå midt på Bryggen. Da den sørlige halvdel av Bryggen ble revet tidlig på 1900-tallet, ble bygningen demontert og gjenreist som hotell i Matre i Nordhordland.

7 Innskrivingen av verdensarvstedet Bryggen

Bryggen i Bergen ble innskrevet på verdensarvlisten i 1979 som en av de tidligste innskrivingene på listen. Det var på den tiden ikke de samme kravene til dokumentasjon og beskrivelse av stedets «Fremragende Universelle Verdier» eller «Outstanding Universal Value» (OUV). Verdensarvkomiteen baserte sin avgjørelse på kommentarer og råd fra ICOMOS, og ICOMOS baserte sin evaluering i hovedsak på gitte kriterier (i–vi). Retningslinjene for hva som kreves av dokumentasjon, beskrivelser og forvaltning (Operational Guidelines) blir stadig utviklet og mer spesifisert. Bryggen har derfor i ettertid fått en retrospektiv beskrivelse av OUV (2013) i tråd med de gjeldende kravene fra Verdensarvkomiteen.

Hvert eneste område, sted eller kulturminne som havner på verdensarvlisten, skal ha en beskrivelse av stedets verdensarvverdier. Beskrivelsen skal gjøre rede for hva som gjør disse stedene så spesielle at de bør få plass på verdensarvlisten. Verdensarvstedets innskrevne OUV er uforanderlig. Kun Verdensarvkomiteen kan eventuelt endre på denne.

Under er en illustrasjon av de tre pilarene som utgjør stedets OUV. Alle tre må være på plass for at stedet skal møte de kravene som settes til verdensarvstatusen.

7.1 Innskrivingskriteriet

Verdensarvverdiene er definert gjennom ti kriterier, der seks (i-vi) definerer kulturarv og fire (vii-x) definerer naturarv. Bryggen er innskrevet på verdensarvlisten på bakgrunn av kriterium **iii**:

«være et unikt, eller i alle fall eksepsjonelt, vitnesbyrd om en kulturtradisjon eller en sivilisasjon som er levende, eller som er forsvunnet»

Bryggen bears the traces of social organization and illustrates the use of space in a quarter of hanseatic merchants that dates back to the 14th century. It is a type of northern "fondaco", unequalled in the world, where the structures have remained within the cityscape and perpetuate the memory of one of the oldest large trading ports of Northern Europe.

ICOMOS la altså i sin begrunnelse til grunn at Bryggen er en type nordisk lagerbebyggelse som har en helt unik karakter som illustrerer de hanseatiske kjøpmennenes sosiale organisering og bruk.

Bryggen er den eneste handelsstasjonen utenfor Den hanseatiske liga som har bevart den originale strukturen innenfor det sentrale bylandskapet. Bygningene på Bryggen ble konstruert med parallelle husrekker, vinkelrett innover fra kaifronten, på en eller to sider av en felles gårdspassasje. Strukturen har bestått siden middelalderen. I husene var det både boliger, kontorer og lagerrom for en internasjonal handel med tørrfisk. Ikke før på 1900-tallet sluttet man med den opprinnelige bruken av bryggenområdet. Med endringer i handelsvirksomheten og innføringen av nye kommunikasjonsformer ble en 700 – 800 år gammel tradisjon dermed brutt.

7.2 Erklæring om autentisitet og integritet

For å tilfredsstillte Verdensarvskomiteéns økte krav til innskrivninger ble Bryggens autentisitet og integritet formulert retrospektivt, og erklæringen om de to pilarene ble godkjent i Verdensarvskomiteen i 2013 i møte 37COM 8E.

7.2.1 Erklæring om integritet

Som erklært retrospektivt i 2013

Only around a quarter of the original buildings that existed in Bryggen remained after demolitions at the turn of the 19th century and several fires in the 1950s; the property is comprised of these remaining buildings. Notwithstanding, the medieval urban structure is maintained and the buildings include all elements necessary to demonstrate how Bryggen functioned: offices and dwellings at the front, warehouses in the midsection and assembly rooms ("Schøtstuer"), kitchen facilities and fireproof stone cellars at the back.

Bryggen can be experienced as an entity within a larger harmonious urban landscape. It is connected more closely to the areas of small wooden dwellings beyond Bryggen and in the medieval city center, than to the larger 20th century buildings in its close proximity.

The risk of fire, excessive numbers of visitors as well as global climate changes with more extreme weather and possibly higher sea levels are some of the potential risks Bryggen faces today.

Teksten framhever viktigheten av Bryggen som del av et større urbant landskap der trehusbebyggelsen i bakkant og byens middelalder strukturer er av stor betydning for opplevelsen og forståelsen av Bryggestrukturane.

Videre peker erklæringen på de truslene som truer Bryggen. Turismen, med et stort antall besøkende, klimaendringer og brann utgjør en stor potensiell trussel mot verdensarven.

7.2.2 Erklæring om autentisitet

Som erklært retrospektivt i 2013

The Hanseatic period at Bryggen ended long ago, but the Hanseatic heritage, documented through buildings, archives and artefacts, is well preserved for posterity. There are also series of architectural surveys of the buildings from 1900 onwards.

The preservation of the buildings commenced on a larger scale in the 1960s and had made major progress by 1979, the year of inscription on the World Heritage List. Some buildings at the back were moved in 1965 to create an open area for fire emergencies, but no further changes have been made to the urban structure since. The solutions and methods chosen have been well documented, and limiting the replacement of original materials has been an objective. Built of wood, Bryggen is subject to rot, insect attack and ageing. Since 2000, there has been an increased focus on maintaining original methods and building materials in the restoration, with careful consideration given to the choice of material, paint, plugs, nails, etc. and the use of original tools as far as possible.

As the activity at Bryggen decreased after 1900, the buildings became derelict. However, from the 1960s the former trading in stockfish and commodities was gradually replaced by small arts and crafts businesses. An increase in the number of visitors has led to the establishment of restaurants and tourist businesses. This has resulted in inevitable changes in the spirit of the place, particularly along the front facades, whereas the atmosphere of the Hanseatic period can still be sensed in the more secluded area further back.

Teksten viser til at Bryggen fremdeles i dag kan fortelle mye om den hanseatiske kulturen, gjennom bygninger, gjenstander og arkiver.

Videre vises det til at brannsikring og istandsetting av bygningene startet for alvor på 1960-tallet og var i 1979, ved innskrivningen, kommet langt. En branngate, Bryggestredet, ble etablert i perioden 1965-1972, ellers har det ikke vært gjort store endringer i den gjenværende bebyggelsesstrukturen. Restaurering og nødvendige utskiftninger foregår etter de strengeste krav til bevaring av autentiske materialer og konstruksjonsmetoder.

7.2.3 Krav til bevaring og forvaltning

Den tredje pilaren som verdensarvens OUV støtter seg på er bevaring og forvaltning av verdensarvstedet.

Verdensarvkomiteen stiller stadig nye krav til statspartene i forbindelse med gjennomføringen av konvensjonen, ikke minst når det gjelder forvaltningen av verdensarvområdene. Verdensarvkomiteen stiller krav om forvaltningsplan der deltagelse og samarbeid vektlegges.

”Et nominert objekt eller område skal ha en relevant forvaltningsplan som konkretiserer hvordan de fremragende universelle verdiene skal forvaltes, fortrinnsvis gjennom verktøy som fremmer deltakelse”. (Retningslinjer for gjennomføring av verdensarvkonvensjonen, råd nummer 108).

En god forvaltning av verdensarven er avhengig av samspillet mellom mange parter, både private og offentlige. Samarbeid mellom de ulike aktørene både på lokalt, nasjonalt, internasjonalt plan er en forutsetning for at den komplekse oppgaven det er å forvalte et verdensarvsted skal være vellykket.

Det stilles også strenge krav til at verdensarvstedene skal være godt sikret gjennom nasjonale lovverk. Bryggen er fredet etter Lov om kulturminner. Bygningene ble vedtaksfredet i 1927. Kulturlagene under Bryggen ligger innenfor middelaldergrunnen i Bergen som er automatisk fredet. Bryggen er også beskyttet gjennom plan- og bygningsloven og fikk tidlig et vern gjennom regulering. Gjeldende reguleringsplan fra 2007 har som hovedformål å verne verdensarvstedet. Planen gir føringer for hele planområdet og skal sikre at verneformålet for Bryggen ivaretas.

7.2.4 Verdensarvkomiteen anbefaler

Etter anbefaling fra Riksantikvaren og vedtak i Fagrådet (se sak 2018/02.02) og i Verdensarvrådet (sak 2018/04.02), sendte Riksantikvaren søknad om definering av buffersone for verdensarvstedet Bryggen. Denne ble behandlet på verdensarvkomitemøtet i Baku (WHC/19/43). Vedtaket ble følgende:

Decision: 43 COM 8B.47

The World Heritage Committee,

1. Having examined Documents WHC/19/43.COM/8B.Add and WHC/19/43.COM/INF.8B1.Add,
2. Refers the proposed buffer zone for **Bryggen, Norway**, back to the State Party in order to allow it to:
  - a) Extend the buffer zone to include a wider area in the northeast part of the property, as it could prevent urban pressure to directly impact the World Heritage property; or to provide a clear and solid rationale for the exclusion of this area,
  - b) Undertake a Heritage Impact Assessment regarding the future tram track that will pass in the buffer zone, to assess the potential impact on Bryggen's Outstanding Universal Value.

Gjennom arbeidet med å konkretisere verdensarvverdiene og definere de oppsluttende verdiene, vil en kunne få et bedre grunnlag for å definere grensene for en buffersone.

8 De immaterielle verdiene

8.1 Immaterielle spor etter hanseatisk virksomhet

Bygningene og bygningsstrukturene forteller hvordan det hanseatiske samfunn var bygd opp og hvordan dagligliv og handel var organisert. Immaterielle spor kan finnes flere steder, som i språk og skikker. En gradvis overgang fra hanseatisk handelsvirksomhet til at bergenske borgere overtok handelen på Bryggen, bidro til kontinuitet og opprettholdelse av etablerte bygningsstrukturer som ramme for det immaterielle. Forskning, formidling og forvaltning skal sikre forbindelsen mellom det immaterielle og det materielle. Fortellingene om den hanseatiske perioden i Bergen, både den fysiske og immaterielle, gir identitet til Bryggen som verdensarv og ny kunnskap.

8.2 Håndverk

Både de gjenværende bygningene og det arkeologiske materialet har spor i seg som gjør at vi kan si noe bl.a. om materialkvalitet, byggeskikk, tilpasning til krevende grunnforhold, verktøybruk og utførelse, både før og etter brannen i 1702. Denne kunnskapen er viktig når bygningene skal settes fagmessig i god stand, slik at vi kan bevare gjenværende rester på best mulig måte for fremtiden. Det er ikke bare bygningene vi ønsker å bevare med hele sin historie, men også kunnskapen om byggematerialene, verktøy og redskaper. For Bryggens langsiktige bevaring er det sentralt at håndverkstradisjonene sikres og utvikles. Ved å bruke tradisjonelle materialer og ved å kjenne tradisjonshåndverket og de metoder som har blitt anvendt, har man et bedre grunnlag for å ta vare på kunnskapen om materialvalg, teknikker og produksjonsmetoder. Materialene og håndverksteknikken og fagforståelsen er viktige elementer for en bygning sin egenart. Vi anser selve håndverket og tømringstradisjonene som en del av ivaretakelsen av kulturminnet. Det å arbeide med praktisk håndverk parallelt med kunnskapsinnhenting øker kompetansen omkring alle deler av produksjonen. Den kunnskapen som håndverkerne som arbeider med istandsetting på Bryggen har tilegnet er av grunnleggende betydning for den langsiktige bevaring av verdensarvverdiene.

9 utfordringer og påvirkningsfaktorer på verdensarvverdiene

9.1 Bygninger

Hoveddelen av Bryggen som verdensarv består av bygninger, og en stor utfordring er å sikre at disse blir bevart med mest mulig autentisitet og integritet i behold. De fleste av bygningene er av tre, og brann er en av de største truslene. Bygningene står på tykke kulturlagsavsetninger. Store setninger i grunnen har gitt utfordringer for bygningene. Omfattende råteskader, skader fra eksplosjonskatastrofen i 1944, branner på 1950-tallet og ombygginger som har svekket bærekonstruksjonene, bidrar til et stort og komplekst skadebilde.

Arbeidet med istandsetting og restaurering av Bryggen har pågått siden 1960-tallet. Prosjekt Bryggen startet i år 2000 som et langsiktig istandsettingsprogram for overvåking, sikring og istandsetting av verdensarvstedet Bryggen. Siden da er 12 bygninger ferdig istandsatt, og flere er under ferdigstilling. Sikrings- og istandsettingsarbeidet føres videre med hovedfinansiering fra tilskuddsordningen til sikring og istandsetting av Bryggen. Disse midlene kommer fra statsbudsjettets post for tilskudd til verdensarven.

Finnegården 1a (Det Hanseatiske Museum) eies av Bergen kommune, som i sin helhet finansierer istandsettingen av denne bygningen. Når Finnegården holdes utenfor, utgjør bygningsmassen på Bryggen ca. 17 000 m² gulvareal. Av dette er 7 000 m² eller 40 % ennå ikke istandsatt.

Utfordringer ved istandsettingen av Bryggen:

- **Store og komplekse skader på bygningene**
- **Istandsettingen er kostnadskrevende**
- **Mangler en overordnet plan for gjenstående istandsettingsarbeider**
- **Tilskuddsordningene har begrenset forutsigbarhet – prosjektene er omfattende og går over mange år, mens tilskudd gis for ett år av gangen**
- **Den offentlige støtten er relativt høy sammenlignet med andre tilskuddsordninger, men egenandelen kan likevel være en utfordring for noen eiere.**
- **Mangler erstatningslokaler for virksomheter når bygninger tas ut av bruk i istandsettingsperioden.**
- **Ivareta nødvendig kompetanse og kunnskap innen tømringsfaget på Bryggen over tid**

9.1.1 Brann

Brannsikring av de gjenværende 62 bygninger på Bryggen er svært viktig for å ivareta verdensarvkulturminnet for fremtiden.

Arbeidet med sikkerhetstiltak på Bryggen koordineres mellom eiere, kulturminneforvaltningen og Bergen brannvesen gjennom Bryggen sikkerhetsråd. Rådet fungerer på frivillig basis mellom eierkonstellasjonen.

Brannvernmessig består tiltak på Bryggen av følgende hovedelementer:

- Verdensarvstedet Bryggen inngår i et av de definerte områdene med tett trehusbebyggelse i Bergen kommune, område 5 Bryggen. Bergen brannvesen jobber både forebyggende og beredskapsmessig for å redusere risikoen for brann i den tette trehusbebyggelsen. Det er utarbeidet en egen brannsikringsplan for de tette trehusområdene med tilhørende vern i kommuneplanens arealdel. Det er et særskilt fokus på brannforebyggende tiltak og sikring av god beredskap for verdensarvstedet Bryggen.
  - Bergen brannvesen har regelmessige møter med Bryggen sikkerhetsråd der brannvernmessige spørsmål drøftes
  - Bryggen sikkerhetsråd rapporterer til fagrådet. Denne inkluderes i årsrapporten for verdensarvstedet

Av særlige anordninger knyttet til brannvern skal nevnes:

- **Sprinkler og takoverrislingsanlegg**

Bygningsmassen på verdensarvområdet er utstyrt med sprinkleranlegg.

Tørranlegget ble opprinnelig montert i perioden 1963-1966, men har gjennomgått partielle oppgraderinger senere. Tilstandsrapporter det siste tiåret angir at det er behov for fornying av eldre deler av anlegget. Slik fornying foregår da også parallelt med istandsettingsarbeidene. Arbeid med å installere sprinklerventiler for hver gård samt nye inntaksledninger fra kommunal vannforsyning har vært prioritert de siste 20 år. Det er montert manuelt styrt takoverrislingsanlegg for alle bygninger, med unntak av bygningene øst for Bryggestredet. Stiftelsen Bryggen fører det daglige tilsynet med og sørger på vegne av felleskapet for at det gjøres funksjonstesting, service og FDG-kontroll for sprinkler og overrislingsanlegg.

- **Manuelt brannslukningsutstyr, ledelys og rømningsveier**

Hver gårdeier besørger brannslukkere for sine bygninger, i alt er det utplassert ca. 200 brannslukningsapparat, pulverapparat, på lett tilgjengelige og synlige steder på Bryggen. Det er også plassert ut enkelte brannslanger og det finnes brannhydranter på et fåtall strategiske steder. Den enkelte huseier har ansvar for at manuelt

slokkeutstyr er tilgjengelig, funksjonelt og merket i henhold til forskrift. Evakuerings- og rømningsveier på Bryggen skal være forsvarlig merket med ledelys.

- **Automatisk brannalarmanlegg**

Eierne har de siste ca. 20 år fått montert, og de drifter og vedlikeholder brannalarmanlegg. Anleggene er direkte tilknyttet med alarm opp mot Bergen brannvesen, og hovedtyngden av bygningene på Bryggen er dekket, både innomhus og svalganger. Bergen brannvesen sin innsatsstyrke vil raskt iverksette utrykning etter å ha mottatt alarm. Gård- og huseiere plikter å holde alarmsystemet i orden til enhver tid.

- **Varmesøkende kamera**

Varmesøkende kameraer på Bryggen er nylig satt i drift. Verdensarvområdet er overvåket av Bergen brannvesen med 14 ulike kamera fordelt på forskjellige lokasjoner. 5 kameraer er plassert i passasjene og skal fange opp branntilløp i en tidlig fase.

- **Brannvernopplæring**

Leietakere og brukere av Bryggen er forpliktet til å gjennomgå grunnopplæring i brannvern og til å delta regelmessig på brannvern- og evakueringsøvelser. Brannbok er i dag etablert hos hovedtyngden av huseierne.

- **BB-safe.** Mannskaper fra brannvesenet som kommer til Bryggen vil raskt kunne få tak i systemnøkler til gårdens bygninger og dermed uhindret tilgang til bygningsmassen. Et mål bør være at det etableres en nøkkelbank og enhetlig system for hele Bryggen.

- **Slukkeanlegg knyttet til storkjøkken:**

Alle serveringsstedene har særlige krav til brannvern, bl.a. på storkjøkken. Dette gjelder også Bryggens restauranter.

Særlige utfordringer knyttet til brann:

- Sikre tilkomst til bygninger via front og branngater
- Bedre skilting av branngater
- Deler av sprinkleranlegg har høy alder
- Enhetlig nøkkelbanksystem bør etableres for hele Bryggen
- Mål om felles brannvernleder for alle gårdeierne på Bryggen bør utredes

9.1.2 Setningsskader og grunnforhold

I dag er det installert 47 overvåkingsbrønner på Bryggen, for å dokumentere bevaringstilstand i form av grunnvannsnivå og vannkjemi. Sammen med setningsmålinger gir overvåkingen grunnlag for å vurdere utviklingstrekk hva gjelder bevaringsforhold for kulturlagene. Miljøovervåking er viktig for tidlig varsling om endrete forhold. Er det faktorer som anses som negative for kulturlagene, kan avbøtende tiltak raskt vurderes.

Å sikre grunnvannet og en overvåking av grunnvannssituasjonen står sentralt.

Særlige utfordringer er:

- **Sikre tilstand på kulturlagene i front av Bryggen – særlig de som ligger mot moderne kai**
- **Klarlegge grunnvannssituasjonen og god overvannshåndtering i randsonen til Bryggen.**
- **Det er ikke tilbakeslagsventiler på deler av frontarealet på Bryggen**
- **Klarlegging av effekter knyttet til klimaendringer, og en vurdering om iverksatte tiltak har ønsket effekt**
- **Manglende undersøkelser av kildeverdien til de etter-reformatoriske kulturlagene**

9.1.3 Råteskade

Bygningsmassen på Bryggen er, men noen få unntak, trebygninger. Råteskader på treverket er en kontinuerlig utfordring for trebygninger som utsettes for vær og vind. Et hyperoseanisk klima gir gode vilkår for mange råtesopper og enkelte skadeinsekter. Spesielt er det utfordringer i de nedre deler av bygninger og bolverksfundamenter, i overgangssonen mellom vannmettet jord og tørr sone. Tilstandsregistreringer viser at flere bygninger har langt fremskredet råte i bolverksfundamenter, syllstokker og partielt i deler av laftekassene. Tidligere lekkasjer fra takrenner og nedløp har forsterket disse utfordringene. Angrep av stripet borebille (mit) er en utfordring for smekre takkonstruksjoner og tre-deler i kalde rom. Hovedmål etter gjennomført istandsetting er å sikre god oversikt over tilstand, med tilhørende plan og rutiner for vedlikehold. Økt nedbør og utvasking av salt kan øke omfanget av råteskader fremover.

Særlige utfordringer er:

- **Angrep av stripet borebille**
- **Sikre god oversikt over tilstand**
- **Økt nedbør og utvasking kan øke omfanget av råteskader**
- **Følge opp eksisterende overvåkingsprogram**

9.1.4 Skader grunnet endret bruk

Mellom 1880 og 1930 ble bygningene tilpasset ny og endret bruk. Behovet for lagerboder til tørrfisk og korntønner var ikke lengre til stede. En tilpasning til butikklokaler medførte blant annet at store åpninger i tømmerveggene ble tatt ut, og nye vinduer og dører satt inn. En viktig del av det pågående istandsettingsarbeidet er, foruten å skifte ut råtne bolverksstokker, å styrke stabiliteten i bygningene ved å reversere en del av de fatale endringene som den gang ble utført eller sette inn avbøtende tiltak. Det fremstår som sentralt for eierne og brukerne at bruken av bygningsmassen til butikker eller kontorer ikke skal medføre ødeleggelse og tap av kulturverdier. Kulturvernmyndighetene skal godkjenne endret bruk og større ombygginger og fasadeendringer medfører krav om byggesak.

Særlige utfordringer er:

- Sikre variasjon og bærekraft i næringsvirksomheten
- Sikre at bruk av bygninger oppfattes som gunstig for bevaring av kulturminneverdiene, samtidig som større og mindre endringer i sum kan forringe verdiene

9.1.5 Slitasje, vandalisme

Det har vært en økende tilstrømming av besøkende de siste tiårene, da særlig i sommerhalvåret. Nærmere 80% av besøket skjer i månedene mai-sept. Målinger som Stiftelsen Bryggen foretar viser at samlet antall besøk per år (brutto, målt i tellere) har steget fra ca. 837 000 i 2005 og til 2 020 000 i 2019. Det er til tider stor trengsel inne på Bryggen. Økt bruk og tråkk vil naturligvis medføre økt slitasje. Dette er særlig utfordrende i smale passasje-åpninger, svalganger, trappeløp og til dels inne i bygninger. I tillegg til slitasje skjer det også en del vandalisme, tagging på overflater, besøkende som pirker og tar med løse bygningsdeler til suvenirer etc.

Særlige utfordringer er:

- Beskyttelse av sårbare bygningslementer
- Økende slitasje i smale passasje-åpninger, svalganger og trappeløp
- Tagging på overflater
- Besøkende som pirker og tar med løse bygningsdeler

9.1.6 Istandsettingsmetoder og praksis

Bygningene på Bryggen er fredet etter Lov om kulturminner. Bryggen som verdenskulturminne er gitt beskyttelse ihht verdensarvkonvensjonen.

Istandsettingsarbeidet utføres etter prinsippet om prosessuell og materiell autentisitet, bl.a. gjennom bruk av tradisjonsverktøy.

Ved å bruke tradisjonelle materialer og metoder tar man også vare på kunnskapen om materialene, håndverksteknikker og produksjonsmetodene. Kombinasjonen gode materialer og godt håndverk har vist seg å bidra til en varig bygningsmasse.

Den overordnede målsetting til tilskuddsordningen til sikring og istandsetting av Bryggen er å ruste opp bygningene til et nivå hvor man kan fortsette skjøtselen med vanlig vedlikehold.

Istandsettingsarbeidet berører ulike utfordringer og problemstillinger:

- **Det er en kontinuerlig utfordring og avveining om hvordan best ivareta autentisiteten til Bryggen som verdensarv.**
- **Måten istandsettingen gjøres på kan gå utover autentisitet og integritet, dersom det tas uheldige valg i spørsmål som omfang av utskifting av gamle bygningsdeler tilpasning til ny bruk, materialbruk, eller omfang av tilbakeføringer,**
- **Økonomi er en sentral faktor for istandsettingsarbeidet. For lite midler kan bl.a. medføre at det ikke er råd til høy håndverksmessig kvalitet, og gir dermed press for forenklede løsninger. Manglende forutsigbarhet om bevilgninger er en utfordring**
- **Med mange og store istandsettingsprosjekt, spredd ut over lang tid, er det viktig å sikre at det tas bevisste valg i alle deler av arbeidet, og at valgene gjøres ut fra et helhetlig blikk på Bryggen og verdensarvverdiene**

9.1.7 kunnskap og kompetanse

En forutsetning for vernearbeidet på Bryggen er høy kompetanse i alle involverte ledd; forvaltning, konservatorer, planleggere, arkitekter, håndverkere, kunnskapsformidlere og andre. Man må sikre et kunnskapsbasert forvaltningsregime. Stiftelsen Bryggen har egne håndverkere som over tid har tilegnet seg en inngående kunnskap om trebygningene og håndverket knyttet til istandsettingen av disse. Det samme gjelder enkelte andre arkitekter og håndverkere. Kunnskap om tradisjonelle materialer, håndverksteknikker og produksjonsmetoder er en forutsetning for istandsettingsarbeidet på Bryggen. Det er sentralt at det foregår en kontinuerlig kompetanseoverføring mellom generasjonene og på tvers av fagfeltene. En viktig del av dette er å sikre gode dokumentasjonsrutiner og at man for ettertiden gjennom sikring av dokumenter og arkiv kan få synliggjort de tiltak som er gjennomført. God og tilgjengelig dokumentasjon er òg en forutsetning for at kunnskap og erfaringer kan komme fremtidige istandsettingstiltak, skjøtsel og vedlikehold til gode.

Immateriell kunnskap:

Arbeidet med bevaring av bygningene vil være en kontinuerlig prosess der målet, i tillegg til å holde kulturminnet ved like på en forsvarlig måte, er å ta vare på kunnskapen om

tradisjonelle materialkunnskaper, håndverksteknikker og produksjonsmetoder. Bryggen i Bergen har et stort potensial når det gjelder bevaring av og forskning på tradisjonelle håndverk. Handlingsbåret kunnskap er ikke konkret, men eksisterer bare når den blir aktualisert i skapelses- og produksjonssituasjoner. Det er derfor viktig at alle istandsettingsprosjekt skjer ut fra denne overbygningen og at en i nye prosjekt søker å avdekke stadig ny kunnskap.

Kulturhistorisk kunnskap:

Kunnskap om Bryggens kulturhistorie er viktig for å forstå bygningene, bygningshistorien, og sporene etter ulike tiders funksjoner og bruk, men også for å prioritere mellom ulike historiske lag der det er nødvendig. Det knytter seg et rikt skriftlig kildemateriale til Bryggen, og det er et stort potensial for videre kunnskapsoppbygging med koblinger mellom arkiv og gjenstandsmateriale, bygningsundersøkelser og istandsettingsarbeidet.

Særlige utfordringer til kunnskap og kompetanse er:

- **Sikre tverrfaglig forskning for å støtte istandsettings- og sikringsarbeidet**
- **Sikre møteplasser for kunnskapsutveksling**
- **Øke kunnskapen om verdensarv i regional og kommunal forvaltning**
- **Utarbeidelse, gjennomføring og oppfølging av gode dokumentasjonsrutiner i alle ledd**
- **Sikre god oversikt og koordinering av forskingsprosjekt**

9.2 Infrastruktur

9.2.1 Vann og avløp

Overvannshåndtering på Bryggen er viktig for å kunne stabilisere grunnvannsnivåene, sikre gode bevaringsforhold for kulturlagene og for å unngå setningsskader på bygningsmassen. Overvann må ledes bort fra bygningene, parallelt med at man skal sikre at grunnvannsnivået fluktuerer naturlig over døgnet og over årstidene. Inntaksledninger for vann må sikres i forhold til bruk og til velfungerende slokkeanlegg. Det er et tett samarbeid mellom aktørene på Bryggen, NIKU og Riksantikvaren for å overvåke situasjonen, for kontroll av miljøbrønner og infiltrasjonsanlegg, og for å hindre setningsskader på bygninger og grunn.

Særlige utfordringer:

- **Eldre ledningsnett har behov for utskifting**
- **Innkjøp og drift av pumper for håndtering av overvann mangler**

9.2.2 Publikumstoalletter

Tilgangen på toalett for besøkende på Bryggen og for hele østsiden av Vågen og Bergen sentrum har vært begrenset. Stiftelsen Bryggen drifter to toalletter for besøkende til Bryggen. Ut over dette finnes det toalletter på enkelte kafeer, restauranter, Bryggens Museum og Det Hanseatiske Museum og Schøtstuene. I 2019 ble det tilrettelagt av Bergen kommune publikumstoalletter i skur 11 og skur 8. Erfaringen med dette tilbudet har så langt vært positiv.

Særlige utfordringer:

- **Sikre langsiktig drift og plassering av publikumstoallett**

9.2.3 Avfallshåndtering

Stiftelsen Bryggen har siden 2008 etablert en avfallssentral for boss for Bryggens leietakere og andre huseiere i bygning Bredsgården 2h. Her sorteres papp, papir, mykplast, hardplast, glass/metall, matavfall og restavfall. Stiftelsen Bryggen er behjelpelig med transport/ levering til godkjent avfallsstasjon; paller og el.avfall. Noen gårdeiere avhender av praktiske grunner sin egen avfallsordning innenfor egen bygning.

I Bergen sentrum bygges det bossnett, første del åpnet i 2015. Det pågår utredninger om hvorvidt bossnett skal etableres foran Bryggen.

Særlige utfordringer:

- **Forsøpling av deler av området, særlig kålhagene**
- **Ved store arrangementer må bosshåndtering og ansvar være tydeliggjort, utover det spesifikke arealet for arrangementet.**
- **Plassering av eventuelle nedkaststasjoner for bossnett.**

9.2.4 Varelevering

Varelevering til Bryggen via Bryggestredet er begrenset til tidsrommet mellom kl. 07:30 og kl. 11:30 på hverdager. Tilkomst for varelevering til virksomhetene på Bryggen må sikres både i frontarealet og i Nikolaikirkeallmenningen.

Særlige utfordringer er:

- **Begrenset plass og tilkomst til varelevering, blant annet bruk av branngater**

9.2.5 Vågen - havneområde

Havnen har vært en historisk forutsetning for handelsfunksjonen og en viktig del av den hanseatiske historien. Det å ha en levende havn oppfattes å være i sentralt for å ivareta integriteten til verdensarvverdiene på Bryggen.

Bergen og Omland Havn AS forvalter de ulike havneområdene i Bergen. Vågen er en levende havn med både nyttetraffic og fritidsbåter. Reguleringsplanen «Vågen, Kaiene og Bryggen» gir føringer for bruk av de ulike kaiområdene. Kaifronten ved Bryggen er i all hovedsak reservert til historiske fartøy og fritidsbåter.

Særlige utfordringer er:

- **Sikre at bruken ivaretar verdensarvverdiene**
- **Sikre at nødvendige installasjoner og oppgraderinger er tilpasset verdensarvverdiene**

9.3 Klima

9.3.1 Havnivåstigning, flom og ekstremvær

Springflo har til alle tider vært en utfordring for bygningene i front av Bryggen. I 2007 ble det etablert tilbakeslagsventiler for spillvann, etter at avløpsvann og spillvann var blitt separert. Hensikten er at sjøvann ikke skal trenge inn i avløpssystemet og gi oppstuvning i avløpsledningene i bygningene på Bryggen. Dette har så langt fungert tilfredsstillende.

Den forventede økning i havnivå representerer en trussel for verdensarvstedet Bryggen, både for bygningsmassen, frontareal og passasjer. I Hovedplanen for avløp og vannmiljø 2019-2028, Bergen kommune, er det vedtatt at etablering av fysiske barrierer ved innløp til Vågen skal utredes.

I forbindelse med stormflo kan bølger slå inn over kaikanten i front av Bryggen. Dreggskaien er lavere og står ofte under vann ved stormflo. Faren er da at vannet kan renne over gateløpet og inn mot frontbygningen på Bryggen. Istandsettingsarbeidene, slik de er lagt opp, har et siktemål om å få bygningene plassert på et nivå slik at risiko for skader fra stormflo er liten.

Særlige utfordringer er:

- **Langsiktige tiltak knyttet til havnivåstigning**
- **Springflo og faren for oversvømmelse fra Dreggskaien**
- **Forventet økning i nedbørshøyder medfører utfordringer for takrenner, overvannshåndtering generelt.**

9.4 Byutvikling

Verdensarvstedet Bryggen er lokalisert midt i Bergen sentrum og del av den utviklingen som kontinuerlig pågår. Endringer og den kontinuerlige utviklingen kan påvirke verdensarvverdiene og de oppsluttende verdensarvverdiene.

9.4.1 Trafikksituasjon

Riksvei 585 går foran Bryggen, og er en av hovedveiene inn og ut av Bergen sentrum. Trafikktallene for biltrafikk (her inkludert tungtrafikk) viser 9100 biler i døgnet (ÅDT 2018). Av dette om lag 1400 busser, i rushtiden rundt 100 busser. Det er busstopp og taxiholdeplass foran Bryggen. Busskurene er plassert nord for verdensarvstedet, foran Radisson Blu Royal Hotel. Det er fortau på begge sider av gateløpet. Øvregaten går langs verdensarvstedet i bakkant. Her viser trafikktall 4100 biler i døgnet (ÅDT 2018). I sommerhalvåret er det en del turistbusser i denne gaten, og det er en busslomme like ved Schøtstuene for midlertidig bussparkering.

I Nikolaikirkeallmenningen er det lagt til rette for gateparkering, plass til syv biler. Brantomtene fra 1958 i Holmedalsgården blir også benyttet til parkering.

Sommer 2020 har Bergen kommune gjennomført prøveordning med å stenge Bryggen for privatbilisme i perioden 4.juli til 16.august. Grunnet COVID 19 har 2020 vært en spesiell sommer med markant reduksjon i turister og trafikk generelt. Resultatene fra prøveprosjektet viser en reduksjon i biltrafikk over Bryggen på 69% sammenlignet med tall fra 2018. Den største trafikken er gjennomgangstrafikken mellom nord og sentrum. Den er flyttet fra Bryggen til Fløyfjellstunellen. Trafikken over Bryggen ble redusert uten trafikkøkning i Øvregaten (Sommerstengning Bryggen/Torget, Evaluering 25.09.2020, Miljøløftet).

Bergen kommune er i gang med reguleringsplan for bybane mot nord. Traséen for bybanen, dagalternativ over Bryggen, i sentrum og Åsane ble vedtatt av Bergen bystyre 20.april 2016 (sak 88/16). Bystyret vedtok, 12.mars 2020, oppstart av utredning for tunnelloøsning mellom sentrum og Sandviken. I forbindelse med reguleringsplanen ble det avholdt en plan- og designkonkurranse for Bryggen-Torget. Konkurransens overordnede mål var blant annet å få belyst løsninger som gir best mulig integrering av bybane, og ivaretar kulturmiljøet. Forslaget «Mot Vågen» er kåret som vinner.

I forbindelse med bybanereguleringen til Åsane har Bergen kommune bestilt en konsekvensutredning for verdenskulturarvområder (KUVA/HIA) i henhold til vedtak i Verdensarvkomiteen i 2019 (Decision 43 COM 8B.47). Arbeidet utføres av Michael Kloos Planning and Heritage Consultancy etter ICOMOS sine retningslinjer. En preliminær rapport ble levert 16.oktober 2020.

Myke trafikanter er også en del av trafikkbilde på Bryggen. Det er tilrettelagt for gående og syklende med fortau på begge sider av RV 585 og Øvregaten. Frontarealet og passasjer er viktige for tilkomst samt generell ferdsel på Bryggen. Det er satt opp telleapparat som registrerer antall passeringer i portal Jacobsfjorden, front av Bredsgården og Bredsgården øst. Målingene viser en klar økning i trafikk i sommersesongen. For 2019 var det registrert 2 020 000 passeringer i passasjene på Bryggen og sommersesongen står for 79,4 % av dette (Stiftelsen Bryggen, Årbok 2019).

Særlige utfordringer knyttet til trafikksituasjonen:

- Sikre at trafikkplanlegging tar utgangspunkt i utfordringene til verdensarvstedet Bryggen for å kunne bidra til at verdensarvverdiene blir ivaretatt.
- For stort trafikkpress i området
- Eksisterende og planlagt trafikksystem har en barriereeffekt for verdensarven
- Press fra turisme skaper trafikale utfordringer i sommersesongen
- Å sikre god tilgjengelighet
- Styrke integrering av offentlig forvaltning og verdensarvforvaltning som sikrer at verdensarvverdiene blir tatt hensyn til og ivaretatt.
- En overordnet plan for offentlig forvaltning i området som berøre verdensarvverdiene og oppsluttende verdier.

9.4.2 Utbygging og utvikling i influensområdet til Bryggen

Kommuneplanens arealdel og gjeldende reguleringsplan for området (Vågen, Kaiene og Bryggen) gir noen føringer som skal sikre verdensarvverdiene på Bryggen. Erfaringen med gjeldende reguleringsplanen (Vågen, Kaiene og Bryggen) viser at bestemmelsene ikke alltid sikrer verdensarvverdiene, samt at planavgrensningen ikke er tilpasset verdensarvverdiene og tilhørende oppsluttende verdier. Det foregår ulike reguleringsarbeider som kan påvirke verdensarvverdiene og oppsluttende verdier. Mye av den havnelogistikken som er i Bergen havn i dag, har mistet sin funksjon. Pågående planarbeid, deriblant *Strategi for sjøfronten i Bergen sentrale deler*, viser et område i endring og transformasjon.

Særlige utfordringer er:

- Sikre at all byutvikling tar hensyn, ivaretar og styrker verdensarvverdiene og de oppsluttende verdensarvverdiene
- Transformasjon og endring i Bryggens umiddelbare nærhet
- Behov for ytterligere sikring av verdensarvverdier og oppsluttende verdier gjennom bestemmelser og retningslinjer i planverk
- Styrke integrering av offentlig forvaltning og verdensarvforvaltning som sikrer at verdensarvverdiene blir tatt hensyn til og ivaretatt.
- En overordnet plan for offentlig forvaltning i området som berøre verdensarvverdiene og oppsluttende verdier.

9.4.3 Byrom

I verdensarvområdet er det ulike byrom, passasjer, åpne tomter og grøntområder. Passasjene har plankedekke fra bryggefronten og opp til Bryggestredet. Bredsgårdens passasje løper sammenhengende helt opp til Øvregaten. Det er en del ubebygde tomter der

det tidligere har stått bygninger. Bryggestredet er en gate etablert i 1965-67 for å sikre tilkomst for brannutrykningskjøretøy. Den er belagt med brostein og plasseringen av bygninger og passasjer som har vært her er synliggjort i brosteinen. I Holmedalsgården er det tomter etter fire bygninger. To av disse blir i dag benyttet som parkeringsplass. Som del av grøntområdet i bakkant ligger det tomtene etter tre bygninger i søndre Bugården og nordre Bredsgården. De er markert med lave steinmurer. Dette er i dag et åpent grøntområde der deler er parkmessig opparbeidet. Grøntområdet strekker seg fra Nikolaikirkeallmenningen til Schøtstuene og området mellom Bryggens Museum og Mariakirken. I området nord for verdensarvområdet, den delen som ble ødelagt av brann i 1955, er tomtene til Bugårdens søndre husrekke markert med brolegning av rød tegl. Den geografiske utstrekningen av den arkeologiske utgravingen er også markert med brolegning av rød tegl.

Kaifronten, slik den er i dag, har et sammenhengende brosteinsdekke, bortsett fra noen større felt der det er lagt plankedekke. Gjennom sommersesongen opptas deler av dette arealet av uteserveringer. Foruten den midlertidige møbleringen tilknyttet uteservering er det noe møblering i sør (benker, stabbesteiner). En flaggrekke er plassert foran Bryggen, inn mot fortauet, og flaggborgen benyttes ved særskilte anledninger og markeringer. Ved busslommen er det også etter 2013 blitt satt opp Skyss-skur, benker og tavler. Nikolaikirkeallmenningen er i dag en delt gate der den delen av gaten nærmest verdensarvområdet blir brukt som parkering.

Finnegårdsgaten går ned langs Finnegården i sør og deler av Finnegårdens passasje er bevart, men overbygget med glasstak. Rv 5858 passerer ganske nær Finnegården med et fortau mellom veibanen og bygningen.

Særlige utfordringer er:

- **Kålhagene fremstår ikke tydelig nok som en sammenhengende del av Bryggen og verdensarvverdiene**
- **Det må gjøres en utforming og tilrettelegging av frontareal med en møblering og belysning som styrker den historiske fortellingen og ivaretar verdensarvverdiene**
- **Tydeliggjøre sammenhengen mellom verdensarvverdiene og de oppsluttende verdiene (f.eks uteområdet til SAS-hotellet/Schøtstuene og Nikolaikirkeallmenningen)**
- **Det er vanskelig å sikre at verdensarvverdiene blir ivaretatt når mange forvaltningsaktører er involvert**

9.5 Besøkspress

9.5.1 Økning i antall besøkende

Reiseliv og økende antall besøkende er en utfordring for verdensarvstedet Bryggen. Bryggen er sammen med Fløyen og Fisketorget de stedene i Bergen som har mest besøk av turister. Dette fører til en veldig ansamling av mennesker innenfor tre arealmessig små områder i Bergen sentrum. I sommerhalvåret har det tidvis de seneste år vært tilløp til masseturisme og stort besøkspress på Bryggens frontarealer og inn i passasjene på Bryggen. Det er på det meste registrert opptil 36 000 besøkende på en dag. Store mengder turister, kø og støy kan gi en lite oppbyggelig opplevelse av verdensarven for de besøkende. Det gir stor slitasje på bygningsmassen og det kan utgjøre en økt risiko for brann og vanskeliggjør evakuering. En stor del av handels- og næringsaktiviteten på Bryggen er i dag avhengig av besøkende turister.

Særlige utfordringer er:

- **Store mengder turister, kø og støy kan svekke opplevelse av verdensarven**
- **Stor slitasje på bygningsmassen**
- **Risiko i en evakuerings situasjon**
- **Stor avhengighet av turisme for næringsdrivende og andre aktører på Bryggen**

9.5.2 Besøkshåndtering

Bygningsmassen og passasjene på Bryggen eies av Stiftelsen Bryggen og syv andre private eiere. Bryggens passasjer, Bryggestredet og Bryggeparken er per i dag på dagtid tilgjengelig for allmenn ferdsel. Enkelte operatører, både lokale og eksterne, tilbyr billetterte, guidede turer som inkluderer verdensarvstedet. Bymuseet i Bergen (Bryggens museum), Museum Vest (Det Hanseatiske Museum og Schøtstuene) og Stiftelsen Bryggen er hovedformidlere av verdensarvstedet til de besøkende. Stiftelsen Bryggen drifter et besøkscenter i Jacobsfjorden/Bellgården, som i hovedsak er åpnet i sommerhalvåret. Museum Vest har museumsbutikk og informasjon i Bredsgården. Bryggen museum har utstillinger om Bryggen i sine lokaler i Dreggsallmenningen. Det foreligger ingen felles regulering på antall guidede grupper inne på verdensarvområdet eller hvem som tilbyr guiding. Dette innebærer at den faglige kvalitetssikringen av formidlingen neppe er god nok. Stiftelsen Bryggen har varslet at all kommersiell rettet guiding på deres arealer av besøksgrupper (>10 personer) fra 2020 må være forhåndsmeldt og godkjent.

Bedret belysing, skilting og møblering er sentrale hjelpemidler for en god besøkshåndtering. Belysningen både på frontarealene og inne i passasjer på Bryggen oppfattes som mangelfull. Eierne og leietakere på Bryggen, i samarbeid med kulturminneforvaltningen har i felleskap utarbeidet skiltplan og belysningsplan for Bryggen (2016). Arbeidet med den vedtatte skiltplan er kommet et godt stykke på vei, men fortsatt mangler en del skilt, bl.a.

orienteringsskilt på frontarealene. Offentlig og privat finansiering av lysplan har blitt omsøkt i flere runder, men så langt har ingen deler av lysplanene latt seg realisere.

Arkitektkonkurransen gjennomført som del av reguleringsplanen for bybanen, i regi av Bergen kommune, inkluderer plan for opparbeiding av området i front av Bryggen og Nikolaikirkeallmenningene.

En helhetlig utredning om besøkshåndtering på Bryggen oppfattes som både ønskelig og hensiktsmessig. VisitBergen arbeider med å få Bergen sertifisert som bærekraftig reisemål. Som del av dette arbeidet blir det utarbeidet en handlingsplan som skal vedtas av Bergen kommune. Verdensarvverdiene og sikring av disse står sentralt. VisitBergen skal utarbeide en handlingsplan for besøksforvaltning med utgangspunkt i en sårbarhetsanalyse. Målet er å spre trafikk, bedre infrastrukturen for å minimere belastning fra store grupper, og å innarbeide tiltak til å skape gode holdninger til samfunnsansvar og fremme god gjestematferd.

Særlige utfordringer er:

- **Det mangler en handlingsplan for besøksforvaltning med tilhørende sårbarhetsanalyse**
- **Samordning av guidede turer som sikrer nødvending infrastruktur for å minimere belastning fra store grupper**
- **Bedret tilrettelegging, lys og skilt**

9.5.3 Aktiviteter og bruk av Bryggen

Bryggen, og særlig frontarealet oppfattes som Bergen sin storstue og flittig brukt til små og store arrangement. Det er i hovedsak frontarealet, vei-banen og kaien som da blir benyttet til arrangementer; Tall Ships Races, Hansadager, sykkel VM og Torgdag. Aktørene på Bryggen har også felles arrangement for å løfte fram Bryggen som besøksmål for et mer lokalt publikum. Dette gjelder blant annet «Ruinfestivalen» som i 2019 ble arrangert for 10ende gang, og som viser fram synlige og usynlige sport etter fortiden. «Jul på Bryggen» er et annet arrangement med utspring i leietaker, og som er blitt en tradisjon.

Flere av dagens arrangementer har historiske koblinger til hansatiden og til byens posisjon som handelsete, og kan således være med å styrke kunnskapen og formidlingen av verdensarvverdiene.

Nettopp den historiske fortellingen om Bryggen gjennom aktiviteter har potensiale for å bli styrket. Dette kan øke det lokale og regionale publikums interesse og engasjement for verdensarven og dens historie.

Særlige utfordringer er:

- **Det finnes ikke strategier eller klare retningslinjer for hvordan Bryggen kan/skal brukes som arena**

- **Store arrangement, kan i likhet med turist-press, bidra til forringelse av opplevelsen av verdensarvverdiene**
- **Det å bygge opp kunnskapsgrunnet til den historiske fortellingen krever økonomiske ressurser**

9.6 Forvaltning

Forvaltningen av verdensarvstedet har utviklet seg i tråd med endringer i kulturminneforvaltning i Norge og internasjonale retningslinjer for verdensarvforvaltning. I 2018 ble Verdensarvråd og Fagråd etablert. Bryggen fikk verdensarvkoordinator i 2016. Verdensarvrådet har det overordnede ansvaret for ivaretagelsen av verdensarvstedet Bryggen i tråd med retningslinjene for implementering av verdensarvkonvensjonen og forvaltningsplanen. Fagrådet skal sikre en god og kunnskapsbasert utvikling av verdensarvverdiene. Det er Fagrådet som skal forberede og klargjøre saker til Verdensarvrådet. Fagrådet skal også sikre samhandling mellom de ulike aktørene tilknyttet Bryggen og kontakten til forvaltningen sikres gjennom representasjon i Fagrådet. Verdensarvkoordinatoren skal ha en selvstendig rolle for å ivareta OUV uavhengig av ansettelsesforhold og administrativ tilhørighet. Verdensarvkoordinator er tilsatt for sitt spesifikke verdensarvområde og skal fungere som et nav i verdensarvverdiene.

Hele strukturen skal evalueres hvert 4. år, første gang i 2022. En velfungerende organisering forutsetter jevnlig evaluering.

Forvaltning av Bryggen omfatter også all offentlig forvaltning. Forvaltningsplanen for verdensarvstedet Bryggen skal sikre at verdensarvverdiene og de oppsluttende verdiene blir ivaretatt i all offentlig forvaltning. En god verdensarvforvaltning forutsetter en god integrering av alle involverte aktører. Verdensarvforvaltningen bør være godt integrert i den offentlige forvaltningen som berører verdensarvverdiene og de oppsluttende verdiene. Dette for å sikre tilstrekkelig kunnskap og informasjon hos offentlig forvaltning, verdensarvforvaltning og andre aktører tilknyttet verdensarven.

Særlige utfordringer er:

- **Styrke integrering av offentlig forvaltning og verdensarvforvaltning som sikrer at verdensarvverdiene blir tatt hensyn til og ivaretatt.**
- **En overordnet plan for offentlig forvaltning i området som berører verdensarvverdiene og oppsluttende verdier.**
- **Leietagerne har ikke en formalisert, samordnet rolle i forvaltningen av Bryggen**

10 Tilstandsvurdering for de enkelte verdiene

Det er helt avgjørende for en god forvaltning av verdensarvstedet Bryggen at en følger med på utviklingen i og omkring de verdiene som lå til grunn for innskrivningen på verdensarvlisten. Bevaring og istandsetting av bygningene har stått sentralt i forvaltningsarbeidet på Bryggen.

Bryggen som verdenskulturminne er sammensatt og komplekst. For å kategorisere og lette arbeidet med å følge utviklingen av verdensarvverdiene, deler forvaltningsplanen verdensarvverdiene inn i tre hovedtema:

- Havnekvarter og tidlig handelssete
- Hanseatisk vitnesbyrd
- Bygningstradisjon

Hvert tema er delt inn i definerbare verdier som kalles «attributter», f.eks. gårdsstruktur, materialer og fundamentering. Innenfor attributtene er det igjen valgt ut «signifikante objekter», f.eks. Nordre Bredsgård 1a i gårdsstruktur, småfallen furu i materialer og bolverk i fundamentering.

Attributtene og de signifikante objektene er av nasjonal og internasjonal verdi, og som spesifikt er nevnt i innskrivningen og den Retrospective Statement of Outstanding Value fra 2013.

Bryggen som verdensarv er en sentral del av Bergen som historisk by og det er mange steder og objekter som har oppsluttende verdi for verdensarven. De oppsluttende verdiene er viktige i forståelsen og formidlingen av verdensarvverdiene på Bryggen. Disse stedene og objektene er også kategorisert i forhold til verdensarvverdiene sine attributter og objekter.

Videre følger en oversikt over hvert enkelt tema med attributter, signifikante objekter og oppsluttende verdier og hvordan de per i dag er vernet. Tilstandsvurdering og hvordan dette er vurdert blir presentert i slutten av dette kapitlet.

10.1 Havnekarter og tidlig handelsete

Attributter	Signifikante Objekt	Type vern	Oppsl. attributt	Oppsluttende objekt	Type vern
	Passasjer - mellomrommet bygninger i en gård. Seks gjenværende passasjeåpninger med gårdssymboler	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
				Gammel kaifront	
				Dampskipskaien 1910/1920	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Dramshusens skur og vippebom	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Skur 7, 8, 11	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Levende havn - nyttetraffikk	
				Skipsfunn	
				Bradbenken	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Tollboden	
			Harmonisk urbant landskap, trehusbebyggelsen		
				Koblet med trehusbebyggelse bak og over	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
			Middelalderens gatenett, allmenninger		
				Øvregaten	Fredet etter Lov om kulturminner (bygrunn), hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Nikolaikirkeallmenningen	Fredet etter Lov om kulturminner (bygrunn), hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Vetrlidsallmenningen	Fredet etter Lov om kulturminner (bygrunn), hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
			Visuell integritet/siktlinjer		
				Innseiling	
				I bylandskapet	
				Topografiske forhold	

Attributter	Signifikante Objekt	Type vern	Oppsl. attributt	Oppsluttende objekt	Type vern
Arkeologi før 1300 og etter 1754					
	Eldre kaier	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Kulturlag	Fredet etter Lov om kulturminner (bygrunn), hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Arkeologisk gjenstands-materiale	Fredet etter Lov om kulturminner (bygrunn), hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Bolverk	Fredet etter Lov om kulturminner (bygrunn), hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Utfyllinger i sjø	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel

10.2 Hanseatisk vitnesbyrd

Attributt	Signifikant objekt	Type vern	Oppsl. attributt	Oppsl. objekt	Type vern
Fondaco - Hanseatenes sosiale organisering					
	Gjenværende rester av sjø- og landstuer	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Gjenværende schjottstuer	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Schjottstuene	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
	Gjenværende lagerboder	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Finnegården (hotellet)	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
	Gjenværende klever	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Gjenværende steinkjellere	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Andre steinkjellere utenfor Bryggen	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Kjøbmansstuen (Matre)	Regulert til spesialområde bevaring
				Vinkjelleren/ rådhusruinen	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
			Tørrfisk-handel		
			Handels-privilegier		
			Tyske handelsmenn		
	Gjenværende rester "Det norske kontor"			Funksjon "Det norske kontor"	
	Kålhagene	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Brønn	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
			Holmen – kongemakta		
				Håkonshallen	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Rosenkrantz-tårnet	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
			Kirker og kirkemakt		
				Erkebispegården	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Mariakirken	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Martinskirken	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Peterskirken	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
			Fattighus		

Attributt	Signifikant objekt	Type vern	Oppsl. attributt	Oppsl. objekt	Type vern
				Katarina-hospitalet	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
			Murgårdene		Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
			Hansaforbundet		
				Lübeck mm	
Tagging/merking /merkesystem					
	Bumerke		Det hanseatiske kontor sin fysiske avgrensning	Gjerder og stolper osv..	
	Tagging				
Innredning					
Eiendomsstruktur					
	Handelsstuer-mangfoldig eierskap			Dagens eierstruktur - mange ulike eiere	
				Eiendoms-grensene	
Arkeologi før/etter 1300 og 1754					
	Karakteristisk funnmateriale?				Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel

10.3 Bygningstradisjon

Attributt	Signifikant objekt	Type vern	Oppsl. attributt	Oppsl. objekt	Type vern
Gårdstruktur					
	Nordre Bugård Ag	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Søndre Bugård Ba, b, i	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Nordre Bredsgård 1a, b, c, d, e, f	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Søndre Bredsgård 1-2a, 2a, b, c, d, e, f, g, h	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Einhjørningsgården 3a, b, c, d, e, f	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Nord Svendsgården 4a, b, c, d, e, f, g	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Søndre Svendsgården 5a, b, c, d, e, g, h	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Jacobsfjorden 6a, b, c, d, f, g, h, 6-7a, b, c	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Bellgården 7a, b, c, d, e, 8	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Nordre Holmedalsgård 8a, b, 6f, 8e	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Søndre Holmedalsgård 9a, 9f	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel			
	Finnegården 1a	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Finnegården	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Sjøttstueene,	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Kjøbmann-stuen (Matre)	Regulert til spesialområdet vern
				Murbryggen	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Eiendoms-struktur	
Stav og laft		Fredet etter Lov om kulturminner			
Materialer					
	Småfallen furu	Fredet etter Lov om kulturminner			
	Eikeplugg	Fredet etter Lov om kulturminner			
	Dumling	Fredet etter Lov om kulturminner			
Tekking		Fredet etter Lov om kulturminner			

Attributt	Signifikant objekt	Type vern	Oppsl. attributt	Oppsl. objekt	Type vern
	Teglstekstak (hollandsk)	Fredet etter Lov om kulturminner		Takrep. etter eksplosjonen i 1944	
Spør etter verktøybruk		Fredet etter Lov om kulturminner			
	Øksehugg	Fredet etter Lov om kulturminner			
	Sagflater	Fredet etter Lov om kulturminner			
	Borehull	Fredet etter Lov om kulturminner			
Liggende ytterkledning		Fredet etter Lov om kulturminner			
Svalganger		Fredet etter Lov om kulturminner			
Fundamentering					
	Bolverk	Fredet etter Lov om kulturminner			
	Ringmur	Fredet etter Lov om kulturminner			
Vann og avløp					
	Dråpefall	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Overvannshåndtering	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
	Kisteveiter	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Vannrenner/kisteveiter	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Do	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Brønner	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
Brann og brannhåndtering					
	Fysiske brannspor på bygninger og i grunnen (brannlag)	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Flytting av bygninger	
	Kålhagene? Bakgrunn for anleggelse	Fredet etter Lov om kulturminner, hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel		Branngater - Bryggestredet, Kålhagene	Hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel
				Gjennoppbygging etter forfall og brann	
				Sprinkler, osv	

10.4 Tilstandsvurdering av verdensarvverdier og oppsluttende verdier

Det foreligger per i dag ingen tilstandsvurdering som er direkte rettet inn mot attributtene og objektene som uttrykker verdensarvverdiene og de oppsluttende verdiene. Imidlertid er flertallet av de signifikante objektene bygninger eller deler av bygninger, og disse blir tilstandsregistrert av Vestland fylkeskommune på linje med andre fredete bygninger i privat eie. (Det innebærer at Finnegården ikke blir tilstandsregistrert, siden bygningen er i kommunalt eie.)

Tilstandsregistreringen gjøres i kulturminnedatabasen Askeladden og oppdateres med et intervall på maksimalt 10 år (normalt ikke sjeldnere enn hvert 7-8 år), og årlig for bygninger som er under istandsetting. Det gis en tilstandsgrad for bygningen samlet sett og for de enkelte deler av konstruksjonen (fundament, laftevegger, kledning, bjelkelag, vinduer mm).

Tilstandsregistrering i Askeladden bygger på norsk standard: NS-EN 16096:1612 «Bevaring av kulturminner – tilstandsanalyse av fredete og verneverdige bygninger». Målet med tilstandsanalysen er å kartlegge objektenes tilstand, angi behov for nødvendig tiltak, og danne grunnlag for mer detaljert planlegging, videre undersøkelser og gjennomføring. Følgende tilstandsgrader benyttes:

TG 1: Mindre avvik/slitasje. Vanlig vedlikehold tilstrekkelig for å opprettholde tilstanden

TG 2: Vesentlige avvik/skader. Mindre reparasjoner nødvendige

TG 3: Større, alvorlige avvik/skader. Større reparasjoner nødvendige

Den nåværende tilstanden til bygningene innenfor verdensarvområdet er vurdert samlet til middels god, men med store variasjoner bygningene imellom. 27 bygninger er vurdert å være på et ordinært vedlikeholds nivå, mens 11 trenger moderate og 22 større utbedringer. 37 bygninger er fullstendig istandsatt fra 1960-årene og frem til 2019, mens fem er under istandsetting i 2019. På ytterligere fem bygninger er det utført sikringstiltak etter år 2000.

For andre elementer enn bygninger foreligger det ikke tilsvarende vurderinger og overvåking av tilstanden. Det samme systemet for tilstandsregistrering som er beskrevet ovenfor, kan innføres også for andre fysiske elementer, som passasjer og grøntområder (kålhager). Likeledes kan tilstandsvurderingen av bygningene utvides og tilpasses, for å fange opp signifikante objekter som er del av bygningene, men som i dag ikke registreres særskilt. Videre arbeid med tilstandsvurderinger bør tilpasses inndelingen i attributter og signifikante objekter.

De oppsluttende attributter og objekter er viktige for verdensarven. For en god del av disse objektene kan en tilstandsvurdering av samme type være en egnet måte å overvåke ivaretagelsen av objektene. Gjennom en tilstandsvurdering av de oppsluttende verdiene vil forvaltningen av verdensarvverdiene til Bryggen styrkes. Det bør derfor utarbeides en oversikt og rutine for tilstandsvurdering av oppsluttende objekter.

Oversikt over attributter, signifikante objekter og oppsluttende verdier vil sammen med indikatorer være ett av verdensarvforvaltningens arbeidsredskap for å kunne følge utviklingen i verdensarvområdet over tid. Tilstandsregistrering vil inngå som en indikator for å måle og overvåke den fysiske tilstanden til signifikante og oppsluttende objekter.

KulturminneID	Gård	Bygning	Tilstandsgrad	Registrert år	Merknad
87121-1	Bellgården	7A	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	
87121-2	Bellgården	7B	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2013	
87121-3	Bellgården	7C	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2019	
87121-4	Bellgården	7D	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Ferdig istandsatt 2017
87121-5	Bellgården	7E	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2012	Istandsatt før 2000
87121-6	Bellgården	7G	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2012	Istandsatt før 2000
86010-15	Bredsgården	1-2A	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	Ferdig istandsatt 2020
86010-1	Bredsgården	1A	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2019	Istandsetting forberedes 2020
86010-2	Bredsgården	1B	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	
86010-3	Bredsgården	1C	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2013	
86010-4	Bredsgården	1D	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
86010-5	Bredsgården	1E	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
86010-6	Bredsgården	1F	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
86010-7	Bredsgården	2A	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2019	Ferdig istandsatt 2019
86010-8	Bredsgården	2B	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	Under istandsetting 2020
86010-9	Bredsgården	2C	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2012	Istandsatt før 2000
86010-10	Bredsgården	2D	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	
86010-11	Bredsgården	2E	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2011	Istandsatt før 2000
86010-12	Bredsgården	2F	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2019	Istandsatt før 2000
86010-13	Bredsgården	2G	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2012	
86010-14	Bredsgården	2H	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2012	
87126-4	Bugården	AG	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
87126-1	Bugården	BA	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2015	Ferdig istandsatt 2017
87126-2	Bugården	BB	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2015	Ferdig istandsatt 2017
87126-3	Bugården	BI	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2018	
87134-1	Enhjørningsgården	3A	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2013	
87134-2	Enhjørningsgården	3B	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2013	
87134-3	Enhjørningsgården	3C	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2013	
87134-4	Enhjørningsgården	3D	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2019	
87134-5	Enhjørningsgården	3E	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
87134-6	Enhjørningsgården	3G	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2019	Istandsatt før 2000
87135-1	Finnegården	Hanseatisk museum	TG 9 - Ukjent/ikke registrert	2019	Under istandsetting 2020
87138-2	Holmedalsgården	6-7B	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
87138-3	Holmedalsgården	6F	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
87138-1	Holmedalsgården	8A	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2013	Ferdig istandsatt 2014
87138-4	Holmedalsgården	8B	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2013	Ferdig istandsatt 2014
87138-5	Holmedalsgården	8E	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2019	
87138-6	Holmedalsgården	9A	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2019	
87138-7	Holmedalsgården	9F	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2019	
87139-1	Jacobsfjorden	6A	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	Istandsetting forberedes 2020
87139-2	Jacobsfjorden	6B	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	Istandsetting forberedes 2020
87139-3	Jacobsfjorden	6C	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2013	
87139-4	Jacobsfjorden	6D	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2012	Istandsatt før 2000
87139-5	Jacobsfjorden	6E	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
87139-6	Jacobsfjorden	6G	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2012	Istandsatt før 2000
87139-7	Jacobsfjorden	6H	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2012	Istandsatt før 2000
90851-1	Jacobsfjorden/Bellgården	6-7A	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
90851-2	Jacobsfjorden/Bellgården	6-7C	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000
90851-3	Jacobsfjorden/Bellgården	6-7D	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	
87166-1	Svensgården	4A	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	Under istandsetting 2020
87166-2	Svensgården	4B	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2013	Ferdig istandsatt 2014*
87166-3	Svensgården	4C	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Ferdig istandsatt 2016*
87166-4	Svensgården	4D	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Ferdig istandsatt 2016*
87166-5	Svensgården	4E	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2013	Ferdig istandsatt 2005
87166-6	Svensgården	4F	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2014	Istandsatt før 2000
87166-7	Svensgården	4G	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2014	Istandsatt før 2000
87166-8	Svensgården	4I	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2019	Istandsatt før 2000
87166-9	Svensgården	5A	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2018	Under istandsetting 2020
87166-10	Svensgården	5B	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2016	Ferdig istandsatt 2016*
87166-11	Svensgården	5C	TG 3 - Betydelig tiltaksbehov	2019	
87166-12	Svensgården	5D	TG 2 - Moderat tiltaksbehov	2014	Istandsatt før 2000
87166-13	Svensgården	5E	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2013	Ferdig istandsatt 2009
87166-14	Svensgården	5G	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2019	Istandsatt før 2000
87166-15	Svensgården	5H	TG 1 - Ordinært tiltaksbehov	2018	Istandsatt før 2000

11 Visjon og mål

Visjonen for verdensarvstedet Bryggen er:

- I 2030 er Bryggen et godt eksempel på hvordan de fremragende universelle verdiene for et verdenskulturminne sikres og styrkes, parallelt med at Bryggen som en del av sentrumsbebyggelsen i Bergen utvikler seg på en miljømessig, sosial og økonomisk bærekraftig måte. Bryggen har et betydelig antall arbeidsplasser som springer ut fra verdensarven. Verdensarvstatusen og de miljø- og kulturkvaliteter som er knyttet til Bryggen som attraksjon og kulturminne er viktig for identiteten til bergensere, vestlendinger og den norske befolkningen. Kunnskap om verdensarven, og hva den representerer, skaper interesse og forståelse for historien, forankring i nåtiden og forventning om framtiden, og underbygger erkjennelsen om verdensarvens plass i det globale fellesskapet.

Ambisjonene for verdensarvstedet Bryggen er:

- Verdensarvområdets autentisitet og integritet er sikret og styrket, bygninger og område er tatt vare på og i bruk
- Verdensarv skal være en spydspiss for bærekraftig reiseliv regionalt og lokalt
- Innbyggerne har identitet til Bryggen som verdensarvsted og god kunnskap om verdensarv og forståelse av hva verdensarv er
- Å etablere en mer helhetlig tilnærming til Bryggen som representant for en tapt handelskultur

11.1 Mål for verdensarvverdiene (OUV)

- Bryggen skal sikres som et unikt vitnesbyrd om hanseatene og en viktig del av fortellingen om Hansaforbundet og etableringen av Det tyske Kontor. De gjenværende strukturer og bygninger på Bryggen skal forvaltes slik at de gir en opplevelse av middelalderens havne- og handelskvarter og tilhørighet og plass i det urbane bylandskapet
  - Historiefortellingen skal styrkes
- Istandsettings- sikrings- og vedlikeholdsarbeidene videreføres kontinuerlig, under stabile og forutsigbare rammevilkår
  - Bryggen skal være en arena for videreføring av tradisjonell håndverkskompetanse innenfor bygningsfaget
  - Det er lagt en langsiktig og helhetlig plan for istandsettingsarbeidet
  - Tradisjonshåndverk skal ivaretas og praktiseres i istandsettings- og vedlikeholdsarbeidet

- Sikre årlige offentlige tilskuddsrammer til drift av to større istandsettingsprosjekt
- Bryggen forvaltes og formidles etter «best practice», som innebærer:
  - Forvaltningen skjer i et helhetlig perspektiv og samarbeid mellom de ulike aktørene er styrket
  - Dokumentasjon og arkiv er sikret
  - Bruke et tverrfaglig kunnskapsgrunnlag for å styrke forvaltning, istandsettingsarbeid og formidling

11.2 Mål for juridisk sikring av de fremragende universelle verdiene (OUV)

- Alle attributter og signifikante objekter har god juridisk sikring
  - Attributter og signifikante objekter er synliggjort og integrert i styringsverktøy og forvaltningsverktøy i kommunal, regional og nasjonal forvaltning.
  - Bevisstgjøring og økt kunnskap om virkemidler og retningslinjer gjeldende for verdensarvstedet
- Buffersone er definert og godkjent av UNESCO
  - Utrede grunnlaget for en eventuell mindre grensejustering av verdensarvområdet
- Sikre at forvaltningsplanen gjøres kjent og forpliktende for alle deltagende parter.
  - Ny forvaltningsplan skal politisk behandles og vedtas av Bergen kommune og Vestland fylkeskommune
  - Styrebehandles og vedtas i Bymuseet og Museum Vest som har Bryggen som sitt virkeområde
  - Styrebehandles og vedtas i Stiftelsen Bryggen og Bryggen Private Gårdeierforening
  - Styrebehandles og gjort kjent for Universitetet i Bergen, VisitBergen og Bryggens Venner
  - Forvaltningsplanen blir gjort kjent til leietakerne på Bryggen gjennom informasjonsmøte

11.3 Mål for de oppsluttende verdensarvverdiene

- De oppsluttende verdiene skal styrke og støtte opp om Bryggen som unikt vitnesbyrd om hanseatene og fortellingen om Hansaforbundet og en tappt handelskultur.
- Det bør utarbeidelse en tilstandsvurdering av objekter som utgjør de oppsluttende verdensarvverdiene
- Alle oppsluttende verdensarvverdier bør gis en god juridisk sikring.
- De oppsluttende verdensarvverdiene er synliggjort og integrert i styringsverktøy og forvaltningsverktøy i kommunal og regional forvaltning.

11.4 Mål for kunnskap, kompetansebygging og forskning

- Det er etablert et tett samarbeid med forskningsmiljø ved universitet og høyskoler. Tverrfaglige forskningsstrategier skal særlig vektlegges.
  - Bidra til forankring og prioritering av forskings- og formidlingsprosjekt med Bryggens kulturhistorie som del av kjernen
  - Bidra til forankring og prioritering av forskings- og formidlingsprosjekt med bystruktur og bygningstradisjon som kjerne
  - Bidra til forankring og prioritering av forskings- og formidlingsprosjekt med ytre trusselfaktorer knyttet, til bla. klimaendring, som kjerne
- Internasjonalt samarbeidet med verdensarvsteder og organisasjonene innenfor verdensarvverdiene er styrket.
  - Samarbeid med andre hanseatiske verdensarvsteder om å løfte den hanseatiske kulturarven og fortellingen
  - Bidra til økt samhandling og kulturforståelse for å styrke demokrati og FNs bærekraftsmål
- Sikret et langsiktig, livskraftig kompetansemiljø innenfor tradisjonshåndverk som ivaretar og utvikler de immaterielle kulturminneverdiene
  - Stimulere til samarbeid og kompetanseheving opp mot utdanningsinstitusjonene
- Styrke kompetansen om verdensarv lokalt
  - Verdensarv blir en del av opplæringen for folkevalgte
  - Øke kunnskapen om verdensarv i regional og kommunal forvaltning
  - Øke kunnskapen om verdensarv hos reiselivsaktører

11.5 Mål for formidling og informasjon

- Formidlingen av verdensarven Bryggen er kunnskapsbasert, faglig forankret og lett tilgjengelig for befolkningen, tilreisende til verdensarvområdet og interesserte nasjonalt og internasjonalt og i alle aldersgrupper.
  - God analog og digital formidling er sikret
  - God formidling tilgjengelig på ulike språk som fremmer inkludering
  - Arbeide for autorisasjonskrav i formidling/guiding.

- Styrket lokal og regional tilhørighet til verdensarvstedet Bryggen
  - Bidra til god formidling og kunnskap om verdensarvverdiene og de oppsluttende verdiene
  - Bidra til god formidling og kunnskap om verdensarv som idé
  - Styrke Bryggen som fysisk og digital arena for historien

- Verdensarvsenter er etablert og har høy kvalitet på utstillinger og annen informasjon om verdensarv og fungerer som et bindeledd mellom de ulike kunnskaps- og formidlingsaktørene.

- Det skal utvikles gode undervisningsprogram om verdensarven, på alle utdanningsnivå.

11.6 Mål for besøkshåndtering

- Det er på plass en bærekraftig og helhetlig besøkshåndtering
  - Gjennomføre et delprosjekt for å klargjøre hva en bærekraftig bruk av verdensarvstedet innebærer.
  - Tilrettelegging som sikrer styring av antall organiserte grupper som ferdes innenfor verdensarvområdet

- Verdensarvsenter er etablert og fungerer som et bindeledd mellom de ulike formidlingsaktørene tilknyttet verdensarvstedet.
  - Autorisasjonsordning for guiding/formidling innenfor verdensarvstedet er etablert

- Det er utviklet et godt samarbeid mellom eiere, leietagere, destinasjonsselskap, reiselivsbedrifter og verdensarvforvaltning for å gi sikre og gode opplevelser til tilreisende og beskytte verdensarvverdiene.

- En oppdatert risiko- og sikkerhetsvurdering foreligger
- Det er tilrettelegge for gode møteplasser

11.7 Mål for verdiskaping og næringsutvikling

- En bærekraftig verdiskaping som sikre verdensarvverdiene gjennom bruk.
  - Verdensarvverdiene som Bryggen representerer står sentralt i lokal verdiskaping innenfor reiseliv, handel, tradisjonshåndverk, kunsthåndverk og kulturbaserte næringer
  - Verdensarvverdiene og de oppsluttende verdiene er premiss for all bruk
- Bryggen skal være et knutepunkt for opplevelser og verdiskaping gjennom hele året, som styrker fortellingen om hanseatene og opplevelsen av havne- og handelskvarter og Bryggens tilhørighet og plass i bylandskapet
  - Tilrettelegge og plan for fysiske arrangement som tar opp i seg den historiske fortellingen gjennom hele året
  - Møblering, skilting, belysning og utforming av frontarealene, fra kaifronten til Bryggens fasader skal gjøres etter en helhetlig plan som styrker verdenskulturminnets fremragende verdier.

12 Risikoanalyse og beredskap

I henhold til «Forskrift om kommunal beredskapsplikt» skal kommunene gjennomføre en helhetlig risiko- og sårbarhetsanalyse, herunder kartlegge, systematisere og vurdere sannsynligheten for uønskede hendelser som inntreffer i kommunen og hvordan disse kan påvirke kommunen. Den helhetlige risiko- og sårbarhetsanalysen skal forankres i kommunestyret. Det forutsettes at verdensarvforvaltningen som helhet er inkludert i arbeidet og at risiko- og sårbarhetsanalysen er godt forankret hos aktører tilknyttet Bryggen.

Risiko er et produkt av sannsynlighet for at en hendelse skal inntreffe, og konsekvensen av hendelsen. En risikovurdering omfatter en vurdering av uønskede hendelser. Ved hendelser med høy risiko må der forebygges med sannsynlighetsreducerende eller konsekvensreducerende tiltak.

En slik analyse omfatter også hensyn til naturmiljø- og kulturminner. For verdensarven Bryggen vil risiko- og sårbarhetsanalysen ha fokus på hvilke hendelser og utviklingstrekk som kan oppstå og som kan påvirke de fremragende universelle verdiene i verdensarven.

12.1 Risikofaktorer

Det foreligger en ROS-analyse for Bryggen fra 2005 (Skansen Consult AS, Duesun, et.al., 2005) og 2016 (Bryggen i Bergen, brannsikring – ROS-analyse, 128535-RIS-RAP-001). Multiconsult ble engasjert av Riksantikvaren til å utføre en ROS-analyse med formål å identifisere potensielle brannhendelser for Bryggen i Bergen, som kunne medføre risiko med hensyn på bevaring av kulturminnet. Det ble identifisert en rekke risikoreducerende tiltak som ligger til grunn for arbeidet med brannsikring på Bryggen.

Bryggen som verdensarvsted inngår i de risiko- og sårbarhetsanalyser som Bergen kommune gjør for hele kommunen. Bergen kommune gjennomfører nå en rullering av den kommunedekkende risiko- og sårbarhetsanalysen. Som del av dette arbeidet er det spilt inn behovet for en egen risiko- og sårbarhetsanalyse for verdensarvstedet.

De risikofaktorene som er naturlig å vurdere for Bryggen som verdensarvsted er; klimaendring, ekstremvær, brann, vedlikehold, hærverk, slitasje, kunnskapsmangel, manglende buffersone, bruksendring, terror og sabotasje.

12.2 Beredskap

Ansvaret for beredskapen ligger hos eiere på Bryggen. Beredskap i forhold til risikofaktorer på verdensarvstedet skal i hovedsak ivaretas av eierne, med innspill fra Bergen brannvesen. Det gjøres et godt brannforebyggende arbeid som er viktig for ivaretagelse av Bryggen. Bergen brannvesen har et særskilt fokus på Bryggen og andre områder med tett trehusbebyggelse, og følger opp både forebyggende og beredskapsmessig.

13 Lovverk

13.1 Plan- og bygningsloven (Lov om planlegging og byggesaksbehandling)

Planlegging etter plan- og bygningsloven skal bidra til å samordne statlige, regionale og kommunale oppgaver og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser.

Loven vektlegger tidlig involvering slik at kultur- og naturverdier blir tatt vare på. Dersom et overordnet forvaltningsnivå blir kjent med at en kommune ikke har ivarettatt dette ansvaret som forutsatt i loven, kan det reises innsigelse til planen. Avgjørelsen ligger i siste instans hos Kommunal- og moderniseringsdepartementet dersom det ikke oppnås enighet.

Plan- og bygningsloven gir fylkeskommunene og kommunene virkemidler til å bevare kulturminner og naturområder gjennom å utarbeide regionale planer. Regionale myndigheter utarbeider planer som skal legges til grunn for regionale organers virksomhet og for kommunal og statlig planlegging og virksomhet i regionen.

Kommunene skal utarbeide kommuneplaner, kommunedelplaner og reguleringsplaner. Gjennom bruk av hensynssoner og regulering til bevaring blir det gitt bestemmelser og retningslinjer som sikrer kulturminner og naturområder mot uheldige inngrep. Også generelle bestemmelser i loven kan brukes for å sikre mot uheldige endringer eller for å sikre god utvikling.

Kulturminner og kulturmiljøer kan sikres i kommuneplan på tre måter:

- Hensynssoner med bestemmelser eller retningslinjer, § 11-8
- Bestemmelser til arealformål, §§ 11-10 og 11-11
- Generelle bestemmelser, § 11- 9

Kulturminner og kulturmiljøer kan sikres i reguleringsplan på to måter:

- Hensynssoner med bestemmelser, § 12-6
- Bestemmelser til arealformål, § 12-7 kpa/kps

13.2 Kulturminneloven (Lov om kulturminner)

Lovens formål er at kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Lovens formål skal vektlegges når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene.

Kulturminneloven § 15 gir anledning til å frede byggverk eller anlegg eller deler av dem som er av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Fredningsvedtaket kan omfatte fast inventar. Loven gir også mulighet til å frede større løst inventar. I fredningsvedtaket kan man forby eller regulere tiltak som er egnet til å motvirke formålet med fredningen.

Kulturminneloven § 19 gir anledning til å frede et område rundt et fredet kulturminne for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet eller beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det.

Det er Riksantikvaren som fatter vedtak etter §§ 15 og 19. Før vedtak fattes skal både eier, kommune og fylkeskommune uttale seg til saken. Vedtaket kan påklages til Klima- og Miljødepartementet.

Kulturminneloven § 20 gir anledning til å frede et større kulturmiljø. Etter omfattende høring både hos eiere, kommune, fylkeskommune og statlige etater med interesse i området fattes endelig vedtak av Kongen i Statsråd. Dette vedtaket kan ikke påklages.

Kulturminneloven § 22 a gir retningslinjer for fredning av statlig eiendom. Dette gir en forenklet prosedyre og forutsetter en enighet mellom den statlige eier og Riksantikvaren. Vedtaket kan ikke påklages.

Kulturminneloven § 22.4 gir Riksantikvaren og fylkeskommunen anledning til å fatte vedtak om midlertidig fredning dersom et kulturminne er truet av rivning eller omfattende ombygging. Alle endringer av betydning for de kulturhistoriske verdiene skal vurderes av antikvarisk myndighet.

Formelle vedtak blir fattet i medhold av § 15 a og kan påklages. Klagesaken blir behandlet av overordnet forvaltningsinstans.

Loven gir et langsiktig vern og gir den beste beskyttelse av de kulturhistoriske verdiene.

14 Planer

14.1 Fylkeskommunale planer

Hordaland fylkeskommune og Sogn og Fjordane fylkeskommune er slått sammen til Vestland fylkeskommune fra 1. januar 2020. Kultursatsningene i Vestland er vedtatt gjennom regionale kulturplaner for hvert av de to tidligere fylkene. I *Regional plan for kultur i Hordaland 2015–2025, Premiss: kultur er verdensarv et eget innsatsområde* med følgende mål:

- «1. Forvaltninga av verdsarven i Hordaland skal ha lokal, regional og nasjonal forankring.
2. Kartlegging, sikring og bevaring er grunnlag for bærekraftig forvaltning av verdsarven og tilrettelegging for verdiskaping og samfunnsutvikling.»

Realiseringen av de regionale planene er et ansvar for både staten, kommunene, frivillig sektor, private, kulturinstitusjonene og fylkeskommunen. Fylkeskommunen arbeider med en handlingsplan, som bygger på de regionale kulturplanene. Handlingsplanen vil inneholde mer konkrete tiltak for å nå målene i kulturplanene.

14.2 Kommunale planer

14.2.1 Samfunnsdelen til kommuneplanen

Kommuneplanens samfunnsdel (KPS) er overordnet sektorplaner og arealplaner i Bergen kommune, og er et førende dokument for hvordan verdensarvverdiene i kommunen forvaltes og påvirkes. Kommuneplanens samfunnsdel, Bergen 2030, ble vedtatt av bystyret 24.juni 2015.

Byrådets visjon for fremtiden er en aktiv og attraktiv by. Verdensarv er ikke nevnt direkte, men inngår i satsningsområdet om særpreg knyttet til visjonen om at Bergen skal være attraktiv. Under satsning nr. 1 gir tydelige føringer på at vern og ivaretagelse av byens historiske kulturlandskap, her også Bryggen, er en prioritert oppgave.

14.2.2 Arealdelen til kommuneplanen

Arealdelen til kommuneplanen er juridisk bindende for hvordan kommunene forvalter sine arealer og ressurser, her også verdensarvverdiene og de oppsluttende verdiene. Kommuneplanens arealdel (KPA) 2018-2030 ble vedtatt i bystyret 19.juni 2019.

Bestemmelsen til kommuneplanens arealdel gir klare føringer som skal sikre verdensarvverdiene til Bryggen også i bestemmelsen som angir formålet med KPA, § 1. Under de generelle bestemmelsene er § 12 for ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer. I tillegg gir kommuneplanens arealdel vern gjennom hensynssoner og båndleggingssoner. Bryggen som verdensarv er vernet gjennom hensynssone for kulturminner H570_2, hensynssone for det historiske sentrum, og båndleggingssone for

fredet bygrunn i Bergen sentrum, H730. I tillegg er bygningene på Bryggen vist som fredete bygg i kommuneplanen arealdel.

14.2.3 Kommunedelplaner/områdeplaner og reguleringsplaner

Plan ID 1201_15780000 KDP Sentrum, vedtatt i bystyret 10.12.2001. En av målsetningene til denne planen er å forvalte kulturminneverdiene, bylandskapet, den historiske byromsstrukturen og bygningsmiljø. Det er egne bestemmelser knyttet til bygningsmiljø og byrom der kulturminneverdier er vektlagt.

Plan ID 1201_18740000 KDP Bergen havn, vedtatt i bystyret 14.05.2012. Formålet med planen er å gi rammer for fremtidig bruk av havnearealene og tilstøtende sjøområder i planperioden fram mot år 2025, i tillegg til å avklare forholdet mellom havneaktiviteten og andre byfunksjoner. Hovedgrepet i planforslaget er en videreutvikling av havnearealer og havnefunksjoner i det sentrale havneområde Dokken-Nøstet.

Havnevirksomheten er grunnlaget for Bergens opprinnelse, for all maritim næringsvirksomhet og for byens økonomiske vekst. Sjøarealene i Bergen indre havn er et område med stor aktivitet. Spennvidden og mangfoldet fra fritidsbåter, passasjerbåter, lokalferger, fiskebåter, containerskip, cruiseskip og ferger tydeliggjør en aktiv og vital havneby.

KDP Overvann, plan under arbeid. Planprogrammet ble vedtatt i Komite for miljø og byutvikling 17.01.2019. Hensikten med Kommunedelplan for overvann er å ivareta overvannshåndtering i arealplanleggingen. Arealer skal planlegges slik at de sikres mot skader som følge av oversvømmelse/flom og klimaendringer. I tillegg har overvann en stor betydning for biologisk mangfold, blå-grønne løsninger og utforming av byrom. For å legge til rette for helhetlig forvaltning av vannets kretsløp med nødvendig infrastruktur er det behov for en overordnet Kommunedelplan for overvann som samordner og ivaretar kommunens interesser og ansvar innenfor temaet. En god håndtering av overvann er viktig for grunnforholdene på Bryggen.

Plan ID 1201_16040000 Vågen, Kaiene og Bryggen, vedtatt i bystyret 11.12.2006 og sist revidert 22.10.2014. Formålet med planen som helhet er å sikre vern og ivaretagelse av verdensarvstedet Bryggen og å etablere en buffersone. Planen ble utarbeidet av Bergen kommune i samarbeid med Hordaland fylkeskommunen og Riksantikvaren.

Plan ID 1201_65800000 Bergenhus. Bybanen fra sentrum til Åsane, delstrekning 1, Kaigaten - Sandbrogaten. Dette er en detaljreguleringsplan under arbeid. Byrådet vedtok

oppstart av reguleringsplanarbeid 09.05.2018. I forbindelse med reguleringsplanarbeidet har det vært avholdt en arkitektkonkurranse for utforming av Torget og arealet foran Bryggen og hvordan en skal tilpasse en bybanetrase i dette området. Verdensarvkomiteen har fattet vedtak om at det må utføres en Kulturarvkonsekvensutredning (Heritage Impact Assessment) for å ta stilling til om reguleringsplanen er i konflikt med verdensarvverdiene til Bryggen. Første delrapport er ble levert 16.10.2020.

Plan ID 1201_65790000 Bergenhus. Bybanen fra sentrum til Åsane, hovedsykkelrute Bradbenken - Munkebotstunnelen. Dette er en reguleringsplan under arbeid. Byrådet vedtok oppstart av reguleringsplanarbeid 09.05.2018. Tilrettelegging av hovedsykkelrute fra sentrum til Åsane. Denne reguleringsplanen er del av planarbeidet med bybane fra sentrum til Åsane.

Plan ID 1201_64950000 Bergenhus Gnr 167 Bnr 1570 m.fl. Dreggkaien. Dette er en reguleringsplan under arbeid, og ute til 1.gangs høring 14.03.2017-02.05.2017. Formålet med planforslaget er å legge til rette for et nytt restaurantbygg med info- og servicesenter for cruisepassasjerer og småbåtbrukere og innebærer rivning av eksisterende Skur 8.

Plan ID 1201_65360000 Bergenhus Gnr 167 Bnr 1545 m.fl. Øvregaten. Dette er en reguleringsplan under arbeid, med kunngjøring av oppstart 10.09.2016. Formålet er ny boligbebyggelse og er definert som et infill-prosjekt. Planforslaget ved oppstart legger til rette for 20 boenheter.

14.2.4 Kulturminneplan/kulturminnestrategi

Bystyret vedtok i møte 19.06.2019 strategien «Identitet med særpreg» som utgjør første del av kommunedelplan for kulturminner for Bergen. Strategien er overordnet og gir retning for hvordan en skal styrke byens og bydelenes identitet og særpreg gjennom bærekraftig forvaltning av historiebærende elementer. Verdensarv er satt som et av fem hovedmål for kulturminnestrategien.

14.2.5 Andre kommunale planer og strategier

Cruisestrategi for Bergen 2016-2020. Bystyret vedtok Cruisestrategi for Bergen 2016-2020 i møte 25.01.2017. Strategien er utarbeidet av Bergen Reiselivslag, men med en bredt sammensatt arbeidsgruppe. Bergen er Norges største cruisehavn både målt i antall anløp og antall passasjerer. Hovedmålet definert i strategien er at cruiseturismen skal utvikles på en bærekraftig måte som tar hensyn til miljø og lokalsamfunn. Bryggen som verdensarvsted er en av hovedattraksjonene for cruiseturistene.

Arkitektur+. Arkitekturstrategien «Arkitektur+» ble vedtatt av bystyret 20.06.2019. Strategien er Bergen kommune sitt viktigste arkitekturpolitiske dokument. En av hovedambisjonene for arkitektur i Bergen kommune er å videreføre Bergens internasjonale arkitekturarv og byplantradisjon.

Grønn strategi. Grønn strategi er Bergen kommune sin klima- og energihandlingsplan. Hovedmålsetningen her er at Bergen skal redusere klimagassutslippene og bli fossilfri innen 2030. Tema som grønt næringsliv, transport og mobilitet, forbruksmønster, avfall og ressurser samt tilpasninger til klimaendringer, er alle avgjørende for verdensarvstedet Bryggen.

Sjøfrontstrategi. Strategi for sjøfront i Bergens sentrale deler er under arbeid Den er nå til annen gangs behandling. Sjøfrontstrategien angir rammer og føringer på et overordnet nivå for utviklingen av arealene langs sjøen. Gode koblinger mellom eksisterende bystruktur og sjøfront skal tydeliggjøres, og det er foreslått et prinsipp med en sammenhengende promenade med tilhørende byrom for å binde områdene sammen. Sjøfrontstrategien har som mål å forvalte kulturminner på en bedre måte og sikre at Bergen videreutvikles som en grønn, kompakt gåby.

Helhetlig brannsikringsplan for tett trehusbebyggelse i Bergen. Planen ble vedtatt av bystyret 17.februar 2016. Utarbeidelsen av en helhetlig brannsikringsplan for den tette trehusbebyggelsen i Bergen kommune har vært organisert i et tverrfaglig prosjekt med bred deltagelse fra relevante samarbeidspartnere. Tiltakene i brannsikringsplanen er vurdert, etablert og innrettet mot å forebygge og begrense brann i den tette trehusbebyggelsen. Planen inneholder spesifikke forebyggende tiltak som hindrer at brann oppstår. Videre inneholder den både aktive og passive brannsikringstiltak som reduserer risikoen for områdebrann. Et effektivt og kvalitetsmessig brannforebyggende arbeid med fokus på den tette trehusbebyggelsen vil kunne bidra til en større realiseringsgrad av både nasjonale og lokale mål for brannvernarbeidet.

Arkiv, Bibliotek og Museer i Bergen. Bergen kommunes plan 2012-2021, ble vedtatt av bystyret 26.11.2012. ABM-plan for Bergen er en kommunal sektorplan som omfatter overordnet politikk og en handlingsplan for økonomiske konsekvenser. Planen etablerer Bergen kommunes politikk fra 2012 til 2022 for museer, frivillig kulturvern, kystkultur, folkebibliotek og kommunalt og kommunalt tilrettelagt arkivarbeid. Videre omfattes fellestiltak og samarbeid med andre felt. Den er grunnlag for samarbeid med fylkeskommunalt og statlig nivå om finansiering. Hovedmålet er at bergensere skal være aktive medeiere i byens arkiv, bibliotek og museer.

Sentrumsplan 2015-2020. Et attraktivt sentrum med bredde og kvalitet i aktivitetstilbudet vil bidra til økt trivsel og trygghet, økt handel og økt bruk av byrommene. Et overordnet mål med planen er også å få flere til å bo i sentrum, spesielt barnefamilier. Sentrumsplanen skal være til inspirasjon for alle som bor, arbeider, handler og oppholder seg i sentrum, og bidra positivt til videre utvikling av Bergen sentrum. Vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer var en av premissene. Bryggen var definert som eget delområde og det ble konkludert at Bergen kommune vil samle næringsdrivende, gårdeierne og andre aktører i området for å drøfte hva som skal til for å skape mer aktivitet og bedre samordning av virksomhetene på Bryggen, som f.eks. felles markedsføring, felles retningslinjer om åpningstider og bedre belysning og skilting.

Kulturarenaplan 2019-2030. Kulturarenaplanen for Bergen kommune 2019-2030 speiler behov og ønsker som kunst- og kulturlivet har for både generelle og spesialiserte kulturbygg nå og i fremtiden. Hovedmålet er at kunst og kulturfeltet i Bergen skal ha tilstrekkelig og formålstjenlig kulturell infrastruktur, utformet til det beste for et bredt kunst- og kulturliv, og for gode publikumsopplevelser. Planen skal være et verktøy som ikke bare er hensiktsmessig på kulturbyggområdet, men som også gir retning for byrådets og Bergen kommunes prioriteringer de neste 12 år. Restaureringsarbeidet med Det Hanseatiske Museum er omfattet av denne planen samt planene med å etablere et Verdensarvsenter for Bryggen.

Strategiplan Bytrær i Bergen, vedtatt av bystyret 20.06.2018. Strategiplanen er første del av en todelt forvaltningsplan for bytrær i Bergen. Planen tar for seg trær som tema, og setter trærne i en økologisk, kulturhistorisk og landskapsarkitektonisk sammenheng. Planen gir føringer for hvordan bytrær i Bergen kan forvaltes på en god og forutsigbar måte. Med bytrær menes trær i offentlige parker, bygater og annen offentlig grønnstruktur og omfatter trær innenfor og i nær tilknytting til verdensarvstedet Bryggen.

Hovedplan for avløp og vannmiljø 2019-2028, vedtatt av bystyret 19.06.2019.

Utfordringene for vannforsyning og avløpshåndtering endrer seg. Dette skal også reflekteres ved rullering av Bergen kommunes hovedplaner. En robust by er en by som fungerer også når forholdene er unormale. Vann- og avløpsvirksomheten i Bergen bidrar til at Bergen er og blir en robust by. Et systematisk arbeid med risiko- og sårbarhetsanalyser på VA-området kombinert med beredskapsplanlegging og øvelser vektlegges høyt. Ekstrem nedbør, høy sjøvannstand, flom, ras eller ulykker kan ikke forhindres, men mange skader og ulemper kan reduseres i omfang og varighet gjennom systematisk planlegging, høy beredskap, profesjonell ledelse og tverrfaglig samarbeid, over og under bakken.

15 Forvaltningsorganene

15.1 Departementene

15.1.1 Klima- og miljødepartementet

Departementet er politisk sekretariat for klima- og miljøministeren og er øverste myndighet i saker som angår kulturminnevern og naturvern. Gjennom stortingsmeldinger om kulturminnepolitikken og andre tema innenfor miljøpolitikken, legger departementet grunnlaget for statens, fylkeskommunenes og kommunenes arbeid med blant annet verdensarven Bryggen.

Mye av departementets forvaltningsmyndighet etter lovverket er delegert til Riksantikvaren (kulturminneloven) og Miljødirektoratet (naturmangfoldloven og forurensningsloven) som er to av departementets underliggende organer.

Departementets budsjettproposisjon fastlegger budsjettene for Riksantikvaren og Miljødirektoratet, og gir føringer til direktoratene for hvordan midlene skal disponeres.

15.1.2 Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Kommunal- og moderniseringsdepartementet har det overordnede ansvaret for plan- og bygningsloven med forskrifter. Departementet er overordnet organ for Statsbygg og fylkesmennene. Innovasjon Norge hører til såkalte sideordnede organer innenfor statsforvaltningen.

15.2 Direktoratene

15.2.1 Riksantikvaren

Riksantikvaren er direktorat for kulturminner og faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet i utformingen av den statlige kulturminnepolitikken. I verdensarvsammenheng ivaretar Riksantikvaren statspartens rolle og forpliktelser i henhold til konvensjonen for verdens natur- og kulturarv på vegne av Klima- og miljødepartementet.

Riksantikvaren forvalter statens midler og tilskuddsordninger til verdensarvområdene, er innsigelsesmyndighet i saker etter plan- og bygningsloven og har veiledningsansvar overfor regionale og kommunale myndigheter i saker som angår kulturminner og kulturlandskap. Riksantikvaren er forvaltningsmyndighet for fredet middelaldergrunn i Bergen sentrum.

Riksantikvaren er medlem i Fagrådet og blir kalt inn som observatør i Verdensarvrådet.

15.2.2 Miljødirektoratet

Miljødirektoratet jobber for et rent og rikt miljø. Direktoratets hovedoppgave er å redusere klimagassutslipp, forvalte norsk natur og hindre forurensing. Miljødirektoratet er faglig rådgiver for klima- og miljødepartementet i utformingen av den norske miljøpolitikken.

Miljødirektoratet ivaretar statspartens rolle i verdensarvforvaltningen av de to norske verdensarvstedene som er innskrevet som naturområder, Vestnorsk fjordlandskap og Vegaøyene. Miljødirektoratet forvalter også statens midler til verdensarvsentrene og er autorisasjonsmyndighet for disse.

15.3 Statlige kommisjoner og samarbeidsorgan

15.3.1 Den norske UNESCO-kommisjonen

Den norske UNESCO-kommisjonen fungerer som et bindeledd mellom det sivile samfunn og norske myndigheter. Kunnskapsdepartementet har sekretariatsansvar for Den norske UNESCO-kommisjonen. Flere departement er involvert i UNESCO-arbeidet i Norge. Utenriksdepartementet har det overordnede ansvaret for norsk politikk i FN, inkludert UNESCO. Kunnskapsdepartementet har koordineringsansvar for norsk UNESCO-arbeid, og er i tillegg fagansvarlig for feltene utdanning og vitenskap. Klima- og miljødepartementet har ansvaret for verdensarv og Norges forpliktelser i henhold til verdensarvkonvensjonen. Kulturdepartementet har fagansvar for UNESCOs kultur- og kommunikasjonsprogram.

15.3.2 FN-sambandet

FN-sambandet er et partipolitisk uavhengig samarbeidsorgan for interesserte organisasjoner og institusjoner. FN-sambandet jobber for økt kunnskap om FN og internasjonale spørsmål i Norge. Målgruppen omfatter alt fra skoleverk og mediene til øvrige publikum. FN-sambandet koordinerer et nettverk som består av skoler med spesiell satsing på internasjonal undervisning, verdensarv inkludert (Associated Schools Project, ASPnet). Disse UNESCO-skolene bruker UNESCO-tilknytningen som en paraply for ulike prosjekter sammen med vennskapsskoler nasjonalt og internasjonalt. Det internasjonale nettverket, ASPnet, består av alt fra førskoler til høyskoler av mer enn 9000 utdanningsinstitusjoner i 180 land. UNESCO har utarbeidet et eget skoleprogram for verdensarv, World Heritage in Young Hands. Dette er tilgjengelig for UNESCO-skolene. Verdensarvstedet Rjukan-Notodden Industriarv har utviklet et eget opplegg for undervisning til barnehager, grunnskole og videregående skoler som er tilknyttet dette nettverket.

15.4 Regionale myndigheter

15.4.1 Fylkesmannen Vestland

Fylkesmannen er statens representant i fylket og har ansvar for å følge opp vedtak, mål og retningslinjer fra Stortinget og regjeringen. Fylkesmannen utfører ulike forvaltningsoppgaver på vegne av departementene og er klageinstans for mange kommunale vedtak, blant annet vedtak etter Plan- og bygningsloven.

15.4.2 Vestland fylkeskommune (tidligere Hordaland fylkeskommune)

Fylkeskommunen er et regionalt styringsnivå, mellom kommune og stat. Fylkeskommunen er underlagt folkevalgt politisk styring med fylkestinget som øverste organ, og fylkesordfører som politisk leder. Vestland fylkeskommune fra 1. januar 2020 består av tidligere Hordaland fylkeskommune og Sogn og Fjordane fylkeskommune.

Fylkeskommunen er regional kulturminnemyndighet og har et delegert ansvar etter Lov om kulturminner. Som regional planmyndighet gir fylkeskommunen innspill til reguleringsplaner og har innsigelsesmyndighet i saker etter plan- og bygningsloven når regionale eller nasjonale verneverdier er truet. Etter gjeldende reguleringsplan for Vågen, Kaiene og Bryggen skal fylkeskommunen uttale seg før behandling av alle tiltak innenfor verdensarvstedets nærområde, alle tiltak som forutsetter søknad om dispensasjon fra reguleringsplanen, og forslag til mindre vesentlig reguleringsendring.

Fylkeskommunen er forvaltningsmyndighet for de fleste typer fredete kulturminner. Til disse hører vedtaksfredete kulturminner og dermed alle bygningene på Bryggen.

Fylkeskommunen fordeler tilskudd til sikring og istandsetting av Bryggen (Statsbudsjettet kap. 1429 post 79 Tilskudd til verdensarven).

Vestland fylkeskommune er representert i Verdensarvrådet med 2 politiske medlemmer, posisjon og opposisjon, og inntil 2 bisittere. Fylkeskommunen er også medlem av Fagrådet.

15.5 Bergen kommune

Bergen kommune har et stort ansvar for forvaltning knyttet til verdensarvstedet Bryggen.

Det er mange byrådsavdelinger og etater/seksjoner som har ulikt ansvar. De etater og seksjoner som har et forvaltningsansvar knyttet til Bryggen som verdensarv er tatt med her.

Bergen kommune er medlem i OWHC (Organization of World Heritage Cities). Bergen kommune er representert i Verdensarvrådet med 2 politiske medlemmer, posisjon og opposisjon, og inntil 2 bisittere. Bergen kommune er også medlem av Fagrådet og verdensarvkoordinator er ansatt i Bergen kommune.

15.5.1 Byantikvaren

Byantikvaren er kommunens antikvariske faginstans, og står faglig ansvarlig for kommunens kulturminneforvaltning, kulturminnetstrategi og kulturminneplan. Byantikvaren er del av Byrådsavdeling for Klima, miljø og byutvikling. Byantikvaren skal som Bergen kommunes faginstans i antikvariske spørsmål, bidra til at Bergens historiske kulturlandskap og egenart ivaretas, og at byen opprettholder sin status som historisk bykjerne. Byantikvaren forholder seg til Plan- og bygningsetaten som utøvende planmyndighet i kommunen og deltar aktivt i

hele planprosessen og gir faglige råd til Plan- og bygningsetaten. Byantikvaren tildeler kommunale midler til verdensarvstedet Bryggen og behandler søknader om å benytte flaggstengene på Bryggen.

Byantikvaren er bisitter for Bergen kommune i Verdensarvrådet og medlem i Fagrådet. Verdensarvkoordinatorstillingen er lagt til Byantikvaren.

15.5.2 Plan- og bygningsetaten

Plan- og bygningsetaten har ansvar for den offentlige byplanleggingen og behandling av private planforslag i Bergen og er vedtaksmyndighet etter plan- og bygningsloven. Etaten utarbeider blant annet kommuneplanens arealdel, kommunedelplaner og offentlige reguleringsplaner. Avdeling for Bybane og Miljøløftet ligger under Plan- og bygningsetaten og er de som har ansvaret for planleggingen av den videre utviklingene av bybanenettet i Bergen og ansvaret for å ivareta kommunens forpliktelser i Miljøløftet. Til grunn for Miljøløftet ligger byvekstavtalen som Bergen kommune, Hordaland fylkeskommune og staten ble enige om mai 2017.

15.5.3 Bymiljøetaten

Bymiljøetaten har et bredt spekter av oppgaver og kompetanse, blant annet innenfor landskapsplanlegging, naturforvaltning, byutvikling, park, veg, sykkel, mobilitet, parkering, renovasjon og forvaltning av deponier. Bymiljøetaten har ansvar for å forvalte, drifte og vedlikeholde kommunale parker, veger, byrom, friområder og kommuneskog, og overvåker parkeringsbestemmelsene på offentlig veg- og gategrunn. Det er Bymiljøetaten som har ansvaret for forvaltningen av arealet i front av Bryggen samt Kålhagene.

15.5.4 Vann- og avløpsetaten

Vann- og avløpsetatens ansvar er å sørge for en tilstrekkelig og sikker vannforsyning, og en miljømessig riktig avløpshåndtering. Havnivåstigning og stormflo er en aktuell problemstilling for Bryggen. Det er etablert et separat pumpesystem for spillvann for den eldste delen av Bryggen. Hensikten er at sjøvann ikke skal trenge inn i dette systemet og gi oppstuvning i avløpsledningene i bygningene. Vann og avløpsetaten har et overordnet ansvar for et bærekraftig avløpssystem som sikrer et stabilt grunnvannsnivå.

15.5.5 Bergen brannvesen

Bergen brannvesen er kommunens brann- og redningsetat og skal yte tjenester knyttet til forebyggende brannvern og beredskap mot branner og andre ulykker. Brannvesenets oppgaver følger av brann- og eksplosjonsvernloven og av lokale og/eller regionale risiko- og sårbarhetsanalyser. Risiko knyttet til tett trehusbebyggelse er et sentralt tema i dimensjonering av Bergen brannvesen.

Verdensarvstedet Bryggen inngår i et av de definerte områdene med tett trehusbebyggelse i Bergen kommune, området 5 Bryggen. Det er utarbeidet en egen brannsikringsplan for de tette trehusområdene med tilhørende vern i kommuneplanens arealdel. Det er et særskilt fokus på brannforebyggende tiltak og sikring av god beredskap for verdensarvstedet Bryggen.

15.5.6 Seksjon for samfunnssikkerhet og beredskap

Seksjon for samfunnssikkerhet og beredskap har ansvar for å påse at Bergen kommune oppfyller kravene i «Lov om kommunal beredskapsplikt, sivile beskyttelsestiltak og Sivilforsvaret (sivilbeskyttelsesloven)» med tilhørende forskrifter, og koordinerer kommunens arbeid innen samfunnssikkerhet og beredskap. Det er Seksjon for samfunnssikkerhet og beredskap som har ansvar for risiko og sårbarhetsanalyse for Bergen kommune. Byrådet vedtok oppstart av arbeid med revidert utgave 28. februar 2019.

15.5.7 Fagavdeling for kunst og kulturutvikling

Fagavdelingen for kunst og kulturutvikling har et overordnet ansvar for utarbeidelse og oppfølging av fagplaner innen kulturfeltet, koordinerer Bergen kommunes kunst- og kulturengasjement, saksbehandler alle tilskudd til kunst og kultur og legger til rette for og bidrar til videreutvikling, samarbeid og nettverk innen kunst- og kulturfeltene lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Fagavdelingen består av tre team og det er spesielt Team for muséer, kulturvern, samlinger og kulturbygg som er knyttet til forvaltningen av verdensarvstedet Bryggen. Blant ansvarsområdene er kontakt og oppfølging av konsoliderte museer og nyetableringer, frivillig kulturvern, lokalhistorie og samlinger i frivillig regi. Videre har teamet oppfølgingsansvar for kommunale kulturbyggprosjekter, tilskudd til vedlikehold av ikke-kommunale kulturbygg og spillemidler.

15.6 Verdensarvforvaltningen for Bryggen

15.6.1 Verdensarvråd

Verdensarvrådet skal sikre ivaretagelsen av verdensarvstedet Bryggen i tråd med UNESCO sine retningslinjer og forvaltningsplan for verdensarvstedet Bryggen. Rådet skal møtes minimum to ganger i året og består av politikere i opposisjon og posisjon fra Bergen kommune og Vestland fylkeskommune.

Verdensarvrådets oppgaver og ansvar er:

- Formidling og sikre implementering av verdensarvkonvensjonen
- Ha ansvar for samlet årsrapport og bidra til statsparten sin periodiske rapportering til UNESCO
- Melde fra til statsparten når verdensarven er truet

- Ha ansvaret for at det foreligger en forvaltningsplan med tilhørende handlingsplan. Skal fremme forvaltningsplan og handlingsplan. Ha det overordnede ansvaret for at forvaltningsplanen blir fulgt opp og rullert hvert 4. år. Handlingsplan skal rulleres årlig.
- Sørge for en evaluering av organisasjonen av verdensarv arbeidet for Bryggen hvert 4. år
- Sikre samarbeid mellom nasjonale, regionale og lokale aktører
- Sørge for at verdensarvområdet har en verdensarvkoordinator
- Langsiktig arbeid med mobilisering av ressurser til gjennomføring av prioriterte tiltak og verdiskaping som er i tråd med intensjonene for verdensarv arbeidet og i tråd med forvaltningsplanen.
- Sørge for at det foreligger en overordnet strategi for formidling av verdensarven og bidra til god informasjonsutveksling mellom de ulike formidlingsaktørene.
- Være en pådriver for å etablere og søke om nødvendig autorisasjon for Verdensarvsenter
- Formilde og sikre implementering av andre relevante konvensjoner og føringer
- Deltagelse i det politiske rådet til Norges Verdensarv
- Bygge nettverk med andre relevante verdensarvområder
- Være høring/rådgivende organ for saker som vedrører verdensarven
- Saker som behandles i verdensarvrådet skal være forberedt av fagrådet. Verdensarvrådet kan initiere saker til fagrådet
- Kalle inn parter og aktører til møter ved behov

Verdensarvrådet for Bryggen ble konstituert 4. september 2018.

15.6.2 Fagrådet

Fagrådet skal sikre en god og kunnskapsbasert utvikling av verdensarv arbeidet og sikre at verdensarvrådet har god kontakt med de ulike aktørene på Bryggen. Fagrådet har ti representanter: Eiere, museene, UiB, reiselivsnæringen og de ulike nivåene innenfor kulturminneforvaltningen.

Fagrådets oppgaver og ansvar er:

- Sikre samhandling innenfor verdensarvstedet og sikre gode samarbeidsrutiner.
- Identifisere og tydeliggjøre aktuelle saker og problemstillinger knyttet til verdensarvstedet.
- Forberede og klargjøre saker til Verdensarvrådet.
- Bidra til å følge opp forvaltningsplan og handlingsplan. Ha en aktiv rolle i rullering av forvaltningsplan og handlingsplan.
- Bidra til å utarbeide en overordnet strategi for formidling av verdensarven.
- Ta initiativet til FOU-prosjekt og kompetanseutvikling.
- Ta initiativ til etablering av prosjektgrupper ved behov.
- Utrede behov og mobilisere nødvendig finansiering.
- Kan invitere inn andre aktører til møter ved behov.

Fagrådet for Bryggen ble konstituert 5. september 2018.

15.6.3 Verdensarvkoordinator

Verdensarvkoordinator har rollen som kontaktpunkt for verdensarvstedet og bindeleddet mellom de ulike organ og aktører lokalt og nasjonalt. Verdensarvkoordinatoren skal være sekretariat for både Verdensarvrådet og Fagrådet og således ha en god kontakt og med alle organ og mulighet til å kunne bidra til et godt helhetlig verdensarvbeid for Bryggen.

Verdensarvkoordinators oppgaver og ansvar er:

- Ha rollen som kontaktpunkt for verdensarvstedet, og sørge for kontaktnettverk i og for verdensarvstedet, herunder involvere ressurspersoner og kompetansemiljø nasjonalt og internasjonalt som har betydning for oppfølging av verdensarven.
- Skal koordinere og bidra inn i rapporteringen til UNESCO og den årlige rapporteringen til Verdensarvrådet.
- Være sekretariat for verdensarvrådet og fagrådet. Bidra til oppfølging og forberedning av saker.
- Være observatør i relevante grupper og organ knyttet til sikring, istandsetting, drift, formidling av Bryggen og bidra til god informasjonsflyt mellom de ulike organer
- Ha ansvar for å følge opp vedtak i verdensarvrådet.
- Skal lede arbeidet med rullering av forvaltningsplan og tilhørende handlingsplan.
- Ha oversikt over relevante finansieringskilder og bidra i søknadsprosesser.
- Ha et ansvar for å gjøre verdensarvverdiene kjent og styrke den lokale forankringen.
- Skal ha oversikt og være orientert om tema som kan berører verdensarvstedet.
- Skal organisere møter med huseiere, leietakere og andre interesseparter minst 1 gang i året.
- Delta i relevante nettverk for verdensarvforvaltere.

16 Eiere

16.1 Stiftelsen Bryggen

Stiftelsen Bryggen er i dag den største private gårdeier med ansvar for 38 bygninger på Bryggen. Stiftelsen Bryggen er en ideell stiftelse etablert 27.11.1962. Stiftelsen har et formål om å bevare Bryggen. Stiftelsen Bryggen har egen stab av restaureringshåndverkere, snekker, vaktmester, teknisk tegner og arkitekt.

Stiftelsen Bryggen er medlem i Fagrådet.

Kontaktperson: Bernt-Håvard Øyen, direktør.

16.2 Bryggen Private Gårdeierforening

Bryggen Private Gårdeierforening ble stiftet 28.02.2000 og er en sammenslutning av private gårdeiere på Bryggen. Det er 7 ulike eiere som til sammen eier 23 bygninger. Bryggen Private Gårdeierforening skal ivareta de private gårdeierne sine interesser, være høringsinstans for saker som vedgår Bryggen og være et diskusjons- og handlingsforum for det å være gårdeier på Bryggen.

Bryggen Private Gårdeierforening er medlem i Fagrådet.

Kontaktperson: Kjetil Hauge, leder.

16.3 Bergen kommune

Bergen kommune er eier av Finnegården 1a, det som i dag er Det Hanseatiske Museum, og en del av grunnen. Det er Etat for bygg og eiendom, Byrådsavdeling for finans, næring og eiendom, som er eiendomsforvalter.

Kontaktperson Etat for bygg og eiendom: Oddbjørn Hindenes

Kontaktperson Etat for utbygging: Bodil Kvalheim.

17 Forskning og dokumentasjon

Verdensarvkulturminnet Bryggen er gjenstand for løpende forskningsarbeid, både nasjonalt og internasjonalt.

Kunnskapen om verdensarven og kompetanse i arbeidet med å ivareta og bevare verdensarvverdiene er avgjørende for fremtiden for verdensarvstatusen. Kompetansen er av både håndverksmessig, formidlingsmessig, juridisk og planmessig karakter, og må i sum finnes hos de som eier og arbeider med verdensarvverdiene. For å kunne dra nytte av kompetansen til det beste for verdensarven, er også den generelle samarbeids- og handlingskompetansen avgjørende.

17.1 Dokumentasjons- og utviklingsarbeid

I forbindelse med istandsettingsarbeidet på Bryggen er det produsert mye kunnskap knyttet til selve bygningene og byggetradisjon. Det arbeides kontinuerlig med dokumentasjon og hvordan best mulig bevare kunnskapen for ettertiden og at den er en god kilde til kunnskapsformidling og forskning. Tilskuddsordningen til sikring og istandsetting av Bryggen finansierer en materialbank for ulike typer materialer det er lang leveringstid på eller materialer en trenger lagring av.

Det er stort potensiale i videre samordning og tilrettelegging av all den kunnskapen som blir produsert. Byantikvaren og Byarkivet i Bergen kommune har fått i oppgave å sammenstille og tilrettelegg for formidling av alt arkivmaterialet. Dette arbeidet har så langt ikke hatt så stor fremdrift, men målsettingen må være å gi god tilgang og oversikt over den kunnskapen som er produsert.

Noe av all den kunnskapen som etter hvert er ervervet om håndverket knyttet til Bryggen er blir formidlet av Stiftelsen Bryggen på egne hjemmesider, håndverksblogg og Facebook-side (Stiftelsen Bryggen Handverk). Her blir pågående istandsettingsarbeid dokumentert og ulike problemstillinger og utfordringer gjort rede for.

17.2 Forskning

Det er omfattende forskningsinteresse for Bryggen som verdensarvsted, særlig innenfor ulike fagmiljøer ved Høgskolen for Vestlandet og Universitet i Bergen, men også fra andre faggrupper, nasjonalt og internasjonalt. Forskingen omfatter både naturvitenskap (bl.a. hydrologi, dendrokronologi) og humaniora (bl.a. historie og arkeologi) og forskning knyttet til den fysiske bevaring av kulturminnet. Det er potensial for at flere forskningsmiljø blir mer involvert, blant annet knyttet til tema som turisme/reiseliv, markedsføring, kommunikasjon og småskalavirksomheter.

18 Formidling og kompetanseheving

Formidling av kunnskap om de globale ideene bak verdensarven og UNESCOs verdensarvliste, og verdensarvverdiene lokalt er avgjørende for vedlikehold og utvikling av verdensarvverdiene. Den viktigste målgruppen for formidlingen er innbyggerne i Bergen, i regionen og nordmenn generelt. Eiere, leietagere, forvaltning, politikere og administrasjon i kommunen og fylkeskommunen er med å ta beslutninger som påvirker innholdet i verdensarven, og vi trenger derfor stadig mer kunnskap om denne.

Tilknyttet verdensarvstedet Bryggen, og i en særstilling når det gjelder formidling av verdensarven, er Bymuseet i Bergen, Museum Vest og Stiftelse Bryggen. Det er i tillegg mange andre som bidrar i formidlingen av verdensarven, bl.a. Norges verdensarv, Bergen kommune, Vestland fylkeskommune og Riksantikvaren.

18.1 Bymuseet i Bergen

Bymuseet i Bergen er et kulturhistorisk- og arkeologisk museum med ansvar for drift av 9 museer i Bergen kommune, deriblant Bryggens Museum. Bryggens Museum er bygd over restene av Bergens eldste bebyggelse fra første halvdel av 1100-tallet – bygningsrester som fremdeles er en viktig del av den faste utstillingen – og gir deg opplevelsen av livet i middelalderens Bergen. Museet rommer Universitetsmuseets arkeologiske materiale fra Bergens og Vestlandets middelalder, der det rike funnmaterialet fra Brygge-gravingene og senere års byarkeologiske undersøkelser står sentralt.

Bryggens Museum er den viktigste formidleren av middelaldermennesket og hvordan Bryggen har utviklet seg. Gjennom den nye hovedutstillingen «Under Jorden» blir hverdagen til menneskene på Bryggen og Vestlandet formidlet og hvordan Bryggen var del av et stort internasjonalt nettverk.

18.2 Museum Vest

Museum Vest er en stiftelse med ansvar for 8 museum, deriblant Det Hanseatiske Museum og Schøtstuene. Den faglige profilen til Museum Vest er knyttet til krig og okkupasjon, fiskeri og havbruk, handel og sjøfart, herunder hanseatenes historie. Det Hanseatiske Museum og Schøtstuene ble stiftet i 1872 av Johan W. Olsen, kjøpmann og nordlandshandler.

Grunnstammen i museet var Finnegårdens sjøstue med inventar fra 1700-tallet og tidlig 1800-tallet. I 1916 overtok Bergen kommune som eier av Det Hanseatiske Museum, med Christian Koren Wiberg, sønn av Johan W. Olsen, som museumsdirektør. Hangjorde et stort arbeid i å utvikle museet. Schøtstue-anlegget ble reist i 1937-38, og er en sammensetning av originale schøtstuer, noen rekonstruksjoner og en kopi.

Det Hanseatiske Museum og Schøtstuene er den viktigste formidleren av hanseatenes liv på Bryggen, Det Tyske Kontor og overgangen til Det norske Kontor. Finnegården er for tiden stengt (2018-2025) grunnet omfattende restaurering, men museet har utviklet Schøtstuene

som museumsarena, og utvidet med museumsbutikk og utgangspunkt for guidede turer i Bredsgården på Bryggen.

18.3 Universitetet i Bergen

Universitetet i Bergen er en viktig aktør i formidlingen av Bryggen gjennom undervisning, forskning og utstillinger. Mange av universitetets forskere er viktige formidlere gjennom studieopplegg for studenter eller ved å delta i den offentlige debatt og ulike former for formidling utenfor universitetet. Etableringen av Middelalderklyngen har gitt økt fokus på formidling på middelalderen og bidrar med å sette Bryggen inn i en videre kontekst.

Universitetsbibliotek har ulike samlinger av foto og arkivmateriale som formidler deler av verdensarvverdiene. Det arkeologiske materiale fra Bryggen-utgravningen blir formidlet av Bryggens Museum, mens Universitetsmuseet i Bergen er en viktig bidragsyter i formidling av Bryggen i en større sammenheng.

18.4 Stiftelsen Bryggen

Stiftelsen Bryggen er, i tillegg til å være eier, en sentral formidler av kulturminnet Bryggen, dets bygningshistorie, restaureringsarbeidene, arkitekturen og hverdagen på Bryggen.

Stiftelsen Bryggen formidler mangfoldig gjennom guiding, foredrag, besøksordninger og håndverkerpraksis, nettsider, blogger mv. Her blir bl.a. tømring- og håndverkstradisjoner delt med publikum for å synliggjøre mangfoldet og de ulike problemstillingene en står ovenfor i restaureringsarbeidet. Stiftelsen Bryggen drifter et besøkssenter i Jacobsfjorden/Bellgården. I tillegg til informasjon og bakgrunnsstoff om Bryggen som verdensarv er det bl.a. utstillinger av tradisjonelt, historisk verktøy, samme type verktøy som blir brukt under restaureringsarbeidet i dag. Stiftelsen Bryggen og Bryggens venner utgir årlig en felles årbok med fagartikler om Bryggen.

18.5 Bryggens Venner

Bryggens Venner ble etablert i 1962 med formål å bevare Bryggen og formidle Bryggens historie. Venneforeningen har i dag mer enn 1200 medlemmer. Det er mange ulike typer formidling, som medlemsturer til andre hanseatiske knutepunkt, årboken, og ulike møter. Bryggens Venner arrangerer seminarserien «Bli kjent med din Brygge», med ulike temaer knyttet til verdensarvstedet Bryggen. Seminarrekken ble startet opp i 2018 og har blitt et viktig supplement i formidlingen om Bryggen.

18.6 Theta-museet

Theta-museet er et krigsmuseum lokalisert i Enhjørningsgården på Bryggen. Det er et museum på ett rom - rommet som ble brukt av den norske motstandsbevegelsen Theta-gruppen for å sende og motta radiosignaler til og fra England under andre verdenskrig.

Museet ble åpnet for publikum i 1982, og omtales gjerne som Norges minste museum. Theta-museet er et viktig bidrag i å formidle krigshistorien og illustrerer en mangesidig bruk av Bryggen de siste 100 år. Thea -museet er drevet av Bryggens Venner i samarbeid med Forsvarsmuseet.

18.7 Offentlige myndigheter

Bergen kommune og Vestland fylkeskommune har også et ansvar for å formidle kunnskap om Bryggen verdensarv gjennom forvaltning og informasjonsarbeid. Oppgaven blir ivaretatt gjennom informasjon på hjemmesider og ulike arrangementer. Verdensarven Bryggen er også med på det nye fylkesordførerkjede.

Barnas kulturhus er Bergen kommunes barnekultursenter og en del av kommunens barnekulturpolitikk. De tilbyr formidling rettet mot barnehager og barneskoler, blant annet en årlig kulturminnefestival som finner sted på Bryggen.

18.8 VisitBergen

Verdensarvstedet Bryggen er en av de viktigste merkevarene for Bergen som reiselivsdestinasjon. Reiselivet er en av de viktigste næringene i Bergen og området rundt, så verdensarvstedet Bryggen har stor økonomisk betydning. Gjennom arbeidet med bærekraftig reiseliv arbeides det nå mer med å få en bedre besøkshåndtering lokalt og å få besøkende til å oppholde seg lenger i Bergen.

19 Økonomiske virkemidler

Å ta vare på kulturminner på en god måte medfører ofte kostnader ut over det privatpersoner, ideelle lag og foreninger eller institusjoner har muligheter til å påta seg. Både stat og kommuner, fond og stiftelser disponerer midler som eiere og brukere av kulturminner kan søke og få tilskudd fra. De viktigste tilskuddsordningene med respektive administratorer følger under.

19.1 Riksantikvaren

Riksantikvarens verdensarvmidler (statsbudsjettets kap.4429, post 79) er den største tilskuddsposten til ivaretagelsen av verdensarvverdiene på Bryggen.

19.2 Vestland fylkeskommune

Vestland fylkeskommune har ansvar for fordeling av midlene i tilskuddsordningen til sikring og istandsetting av Bryggen. Dette er hovedsakelig til istandsettingsarbeid, men også til materialbank og felles driftstjenester, herunder vakthold og sikringstjenester, taksjekk, takkontroll og drift av sprinkleranlegg.

Vestland fylkeskommune er også en viktig bidragsyter til Bymuseet i Bergen og Museum Vest og ulike kultursatsinger og arrangement tilknyttet verdensarvstedet Bryggen.

19.3 Bergen kommune

Bergen kommune bruker betydelige midler til formidling og ivaretagelse av verdensarven. Byantikvaren har egne midler til verdensarv der noe blir gitt i støtte til Stiftelsen Bryggen som påtar seg en del fellesoppgaver og drifter fellesområder. Bymiljøetaten har ansvar for vedlikehold av byrommet i front av Bryggen og kålhagene. Fagavdeling for kunst og kulturutvikling gir tilskudd til museer og kulturvern, herunder Bymuseet i Bergen og Museum Vest.

19.4 Kulturminnefondet

Norsk kulturminnefond ble opprettet av Stortinget i 2002 for å gi tilskudd til private eiere av verdifulle kulturminner. Fram til 2012 var fondets midler basert på avkastningen fra et fond. Siden 2012 får fondet sine midler over statsbudsjettet. Kulturminnefondets midler skal gå til private eiere av kulturminner. Fondet kan initiere og støtte prosjekter som har samfinansiering mellom private og offentlige aktører og prosjekter som utløser betydelig egeninnsats, og som kommer allmennheten til gode og skaper gode synergieffekter. Fondet har sine kontorer på Røros.

19.5 Den norske UNESCO-kommisjonen

Den norske UNESCO-kommisjonen har en viktig rolle i å synliggjøre UNESCO i Norge. De skal være rådgiver for norske myndigheter og bindeledd mellom sivilsamfunn, ulike fagmiljøer og regjeringen. Den norske UNESCO-kommisjonen får ny leder og sammensetting for perioden 2021-2024. Leder blir Rebekka Borsch.

Den norske UNESCO-kommisjonen bevilger årlig midler til tiltak som fremmer kunnskap om den norske verdensarven. Det kan søkes om inntil kr.500 000 til prosjekter, og det kan bevilges midler til det samme prosjektet i inntil 3 år.

20 Nasjonale og internasjonale nettverk og organisasjoner

20.1 Norges verdensarv

Verdensarv er en organisasjon som består av alle de 8 stedene som er innskrevet på UNESCOs liste for kultur -og naturarv. Norges verdensarv arrangerer årlig Verdensarvforum, som er en møteplass for verdensarvstedene, direktorat og departement som jobber med verdensarven i Norge. Innenfor organisasjonen er det etablert et politisk forum hvor ordførere og andre politikere fra verdensarvområdene møtes og utformer innspill fra verdensarvstedene opp mot departementene som har verdensarvansvar.

Norges verdensarv har spilt en avgjørende rolle i utarbeidingen av landets verdensarvpolitikk. Norges verdensarv ledes av et styre utgått fra verdensarvstedene, og har sitt sekretariat på Røros.

20.2 Nordisk verdensarvforening (Nordic World Heritage Association)

Nordisk verdensarvforening ble etablert under det nordiske verdensarvnettetverksmøtet på Island i 2016. Nettverkets formål er å arbeide for implementering av verdensarvkonvensjonen i de nordiske landene i tråd med UNESCOs verdensarvstrategi og de 5 C-er; Credibility, Conservation, Capacity-building, Communication and Communities. Det nordiske verdensarvnettverket er en ideell organisasjon, og ledes av et styre. Organisasjonen arrangerer årlig et nordisk nettverksmøte som går på rundgang mellom landene.

20.3 Organization of World Heritage Cities (OWHC)

Organisasjonen World Heritage Cities ble etablert i 1993, og organiserer ca. 250 byer i verden som er på verdensarvlista. Organisasjonen arbeider for implementering av verdensarvkonvensjonens målsettinger, og fremmer kommunikasjon, kunnskaps- og kompetanseutvikling mellom byene som er medlemmer i organisasjonen. OWHC har sin generalforsamling og verdenskonferanse annethvert år. Ordførerne representerer byene ved generalforsamlingen.

20.4 ICOMOS (International Council on Monuments and Sites)

ICOMOS ble grunnlagt i 1965 som et resultat av UNESCOs møte i Venezia i 1964 hvor Venezia charteret ble forfattet. Charteret er beskrevet som organisasjonens grunnlov.

ICOMOS skal arbeide for å bevare verdensarven og være rådgivere til UNESCOs verdensarvkomite.

Organisasjonens medlemmer består av organisasjoner, institusjoner og personlige medlemmer som er profesjonelle aktører innen kulturminnefeltet. I dag har organisasjonen rundt 7500 medlemmer.

ICOMOS Norge er den norske avdelingen av ICOMOS, og består av personer som jobber profesjonelt eller ideelt med kulturminnevern. ICOMOS Norge er rådgiver for norske myndigheter i verdensarvspørsmål. ICOMOS Norge ledes av et styre, og har sitt sekretariat hos Riksantikvaren i Oslo.

20.5 IUCN (International Union for Conservation of nature and Natural Resources)

Verdens naturvernorganisasjon, IUCN, er en internasjonal organisasjon som har som formål å bevare natur og biologisk mangfold. IUCN ble grunnlagt i 1948, og har i dag 81 stater, 111 statlige forvaltningsorganer og mer enn 800 ikke-statlige organisasjoner som medlemmer. Organisasjonen har hovedkvarter i Gland i Sveits.

Sammen med ICOMOS og ICCROM er IUCN rådgivende organ for verdensarvkomiteen ved nominasjoner, evalueringer av verdensarvsteder og oppfølging av steder på lista over verdensarv i fare.

20.6 ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property)

ICCROM er en selvstendig vitenskapelig internasjonal institusjon som ble grunnlagt av UNESCO i 1956. Organisasjonen har som formål å fremme forskning og kunnskap om restaurering og konservering av verdensarven. 136 land er medlem, og den har sitt hovedsete i Roma. Organisasjonen arrangerer kurs og andre kompetansehevende arrangementer verden rundt, og samarbeider med ICOMOS og IUCN om utdanning av eksperter som vurderer nye nominasjoner til verdensarvlista og evaluerer steder som står på lista.

20.07 Hansaforbundet

Hansaforbundet er et nettverk av byer som historisk var del av Hansaforbundet. Det nye hansaforbundet ble etablert i 1980 i Zwolle, Nederland. Siden har det utviklet seg til å bli verdens største nettverk av byer. I dag består Hansaforbundet av 195 byer i 16 land. Målsettingen er å øke kunnskapen om det historiske Hansaforbundet i tillegg til å styrke samarbeidet mellom byene økonomisk, kulturelt og sosialt. En viktig del av det historiske Hansaforbundet var årlige hansadager som var det øverste organ for Hansaforbundet. I dag er de årlige hansadager en kulturfestival og møteplass for hansabyene.

20.08 UNESCO Memory of the World – Norges dokumentarv

Memory of the World (MoW) ble opprettet i 1992 som et UNESCO-program for å synliggjøre og redde arkivmateriale som en viktig del av vår felles kulturarv. I Norge heter registeret Norges dokumentarv. MoW er ikke en konvensjon, men kan knyttes opp til Verdensarvkonvensjonen og konvensjonen om immateriell kulturarv. Det er en nasjonal komite som vurderer og avgjør hvilke dokument som blir innskrevet som del av Norges dokumentarv. Noen av disse kommer inn i det internasjonale registeret (MoW). I det norske registeret er det mange dokument og arkiv som er knyttet til Bryggen og verdensarvverdiene.

20.09 UNESCO Creative City Network – Cities of Gastronomy

Bergen ble medlem av UNESCOs nettverk for kreative byer i 2015, og er en av 26 byer som skal samarbeide om tilrettelegging for mat, kreativitet og gastronomi. Formålet i nettverket er et økt fokus på lokalmat, lokal matidentitet, bærekraft, og mat og kreativitet som sentral del av by- og regionsutvikling. Satsningsområder for Matbyen Bergen å sikre gode lokale møteplasser for mataktører, se etter mulighetene som ligger i matturisme og styrke samarbeidet med frivillig organisasjoner som fokuserer på ivaretagelse av lokale mattradisjoner.

20.10 UNESCO Biosphere Reserves

UNESCOs Man og Biosphere Program (MAB) er et internasjonalt vitenskapelig program etablert for å finne bærekraftige løsninger på utfordringer som blant annet befolkningsvekst, klimaendring og politisk uro. Programmet ble lansert i 1971. I dette inngår det et internasjonalt nettverk av biosfæreområder. Nettverket består i dag av 701 biosfæreområder i 124 land. Nordhordland Biosfæreområde er en av disse og er det første av sitt slag i Norge.

21 Overvåking og rapportering

Overvåkning av tilstanden for verdensarven er en helt nødvendig prosess for at både UNESCO, statsparten og regionale og lokale myndigheter skal kunne prioritere innsats for å vedlikeholde og styrke verdensarvverdiene. Dette gjøres gjennom fastlagte rapporteringsrutiner og måling opp mot et sett med indikatorer.

21.1 Periodisk rapportering til UNESCO

Hvert 6. år skal statsparten avlevere en periodisk rapport for sitt lands verdensarv til UNESCO. Rapporteringen foregår nå digitalt og det rapporteres på en rekke faktorer tilknyttet OUV og oppfølgingen av de nasjonale forpliktelsene i henhold til verdensarvkonvensjonen og retningslinjene for implementering av denne.

Klima- og miljødepartementet har det øverste ansvaret for den periodiske rapporteringen, og den blir utarbeidet i samarbeid mellom departementet, Riksantikvaren og verdensarvstedene.

Den periodiske rapporteringen er organisert regionalt. Bryggen inngår i regionen Europa og Nord Amerika og skal gjennomføre periodisk rapportering 2022-2023 for behandling i Verdensarvkomiteen i 2024.

21.2 Årlig rapportering for verdensarvstedet Bryggen

Verdensarvkoordinator rapporterer årlig om utviklingen innenfor verdensarven Bryggen gjennom årsmeldinger. Dette er pr. i dag ikke godt nok for en systematisk oppfølging av utviklingen i verdensarven. Riksantikvaren har utarbeidet et forslag til indikatorsett til bruk i løpende evaluering og utsjekk av tilstanden for de norske verdensarvstedene (vedlegg). Noen av indikatorene er av generell karakter, mens det også er pekt på stedsspesifikke indikatorsettet.

Å etablere en god status for de etterspurte faktorene i indikatorsettet er en prioritert oppgave.

21.3 Nasjonale miljømål

Norsk miljøvernpolitikk er inndelt i 11 rapporteringsområder. For hvert område er det ett eller flere miljømål. Riksantikvaren har ansvaret for å rapportere til departement på de nasjonale målene for verdifulle kulturminner og kulturlandskap på landsbasis, herunder status for verdensarvområdene.

22 Revisjon, rullering av plan

Forvaltningsplanen skal rulleres hvert 4. år. Gjennom årlige handlingsplaner vil en sikre at arbeidet med forvaltningsplanen er et kontinuerlig arbeid.

Målsettingen bør være at ny rullering er klar for godkjenning ved utgangen av 2024.

23 Handlingsplan

24 Vedlegg

- Vedlegg I: Verdensarvbeid Bryggen – struktur og mandat
- Vedlegg II: Overvåking av kulturlag og setningsutvikling, og drift og vedlikehold av infiltrasjonsanlegg på Bryggen
- Vedlegg III: Andre planer, utredninger og forskningsprosjekt
- Vedlegg IV: Forvaltningsplan - arbeidsprosess

Vedlegg I: Verdensarvarbeid Bryggen – struktur og mandat

Verdensarvstedet Bryggen

- Oppdatert januar 2020

Ut fra føringer gitt av staten gjennom St. Meld. 35 og det politiske dokumentet «Ny, helhetlig verdensarvpolitikk» er det utarbeidet et forslag til ny struktur for verdensarvarbeidet i Bryggen i Bergen. Det er satt opp en struktur bestående av Verdensarvråd, Fagråd og Verdensarvkoordinator. Her ser en på hovedstrukturen for verdensarvarbeidet og har ikke inkludert andre viktige grupperinger og organ som er sentrale i arbeidet knyttet til sikring og drift på Bryggen. Verdensarvrådet har det overordnede ansvaret for ivaretagelsen av verdensarvstedet Bryggen i tråd med retningslinjene for implementering av verdensarvkonvensjonen og forvaltningsplanen. Verdensarvrådet kan fremme forslag til bruk av offentlige tilskuddsmidler i henhold til forvaltningsplan med tilhørende handlingsplan. De ulike forvaltningsledd har selvstendig ansvar for bruken av de ulike tilskuddsordningene og samordner seg i prioriteringen av disse. Fagrådet skal sikre en god og kunnskapsbasert utvikling av verdensarvarbeidet. Det er fagrådet som skal forberede og klargjøre saker til Verdensarvrådet. Fagrådet skal også sikre samhandling mellom de ulike aktørene tilknyttet Bryggen og kontakten til forvaltningen sikres gjennom representasjon i fagrådet. Verdensarvkoordinatoren sin rolle er å være en kontaktperson for verdensarvstedet og fungere som et nav i verdensarvarbeidet.

Hele strukturen må evalueres første gang etter fire år og deretter hvert 4.år. En velfungerende organisering forutsetter jevnlig evaluering.

Gode rutiner for varsling når verdensarven er truet, er en viktig del av en helhetlig verdensarvorganisasjon. Det er likevel viktig å påpeke at alle aktører har anledning til å varsle når en anser verdensarvverdiene for å være truet. En varsling fra Verdensarvrådet/verdensarvkoordinatoren skal skje til statsparten, mens andre aktører kan varsle statsparten eller direkte til UNESCO.

Ut fra føringene gitt av staten i St. Meld. 35 er formidling av verdensarv en viktig del av verdensarvarbeidet. Formidling omfatter mange ulike aktører, både offentlige og private i tillegg til at det er mange ulike typer formidling.

Verdensarvråd

Formål

Bryggen ble i 1979 innlemmet på UNESCO sin verdensarvliste. Bryggen er dermed ansett å ha en uerstattelig verdi for menneskeheten og viktig å bevare for senere generasjoner. Norge har ratifisert verdensarvkonvensjonen som forplikter Bergen og Norge til å ivareta Bryggen og de fremragende universelle verdiene Bryggen innehar. Verdensarvrådet skal sikre ivaretagelsen av verdensarvstedet Bryggen i tråd med retningslinjene for implementering av verdensarvkonvensjonen og forvaltningsplanen.

Sammensetning

Fire politiske representanter, fire bisittere og en observatør.

Folkevalgte representanter:

- 2 fra Vestland fylkeskommune – posisjon og opposisjon
- 2 fra Bergen kommune – posisjon og opposisjon

Hver representant skal ha en vararepresentant. Vara får tilsendt alle sakspapirer, men stiller bare ved fravær.

Sekretariat:

- Verdensarvkoordinator

Har møteplikt og talerett.

Bisittere:

- 2 fra Vestland fylkeskommune – Fylkeskonservator+ adm.
- 2 fra Bergen kommune – Byantikvar + adm.

Bisittere har støttefunksjon til de politiske representantene og har møterett og talerett.

Observatører:

- 1 leder av fagrådet

Observatør har møterett og talerett.

Representanter fra Riksantikvaren, Museum Vest, Bymuseet, Stiftelsen Bryggen, Bryggen Private Gårdeierforum og UiB kan kalles inn. Andre relevante aktører kan også kalles inn ved behov.

Konstituering

Verdensarvrådet er et konsensus-utvalg. Verdensarvrådet konstitueres i samsvar med fylkeskommunal og kommunal valgcyklus, for en periode på 4 år. Bergen kommune og Vestland fylkeskommune skal veksle på å inneha vervet som leder med årlig rullering. Når leder er kommunal, skal nestleder være fylkeskommunal og omvendt.

Endringer

Verdensarvrådet kan revidere og/eller endre retningslinjene for verdensarvrådet ved konsensus. Endringer i mandat skal høres i Bergen kommune og Hordaland fylkeskommune og godkjennes av statsparten.

Verdensarvrådets arbeidsoppgaver/ansvar:

- Formidling og sikre implementering av verdensarvkonvensjonen.
- Ha ansvar for samlet årsrapport og bidra til statsparten sin periodisk rapportering til UNESCO.
- Melde fra til statsparten når verdensarven er truet.
- Ha ansvaret for at det foreligger en forvaltningsplan med tilhørende handlingsplan. Ha det overordnede ansvaret for at forvaltningsplanen blir fulgt opp og rullert hvert 4. år. Handlingsplan skal rulleres årlig.
- Langsiktig arbeid med mobilisering av ressurser, herunder forslag til bruken av offentlige tilskuddsmidler, til gjennomføring av prioriterte tiltak og verdiskaping som er i tråd med intensjonene for verdensarvarbeidet og i tråd med forvaltningsplanen.
- Sikre samarbeid mellom nasjonale, regionale og lokale aktører.
- Sørge for en evaluering av organiseringen av verdensarvarbeidet for Bryggen hvert 4. år.
- Sørge for at den lokale forankringen blir styrket.
- Sørge for at verdensarvområdet har en verdensarvkoordinator.
- Sørge for at det foreligger en overordnet strategi for formidling av verdensarven og bidra til god informasjonsutveksling mellom de ulike formidlingsaktørene.
- Være pådriver for å etablere og søke om nødvendig autorisasjon for Verdensarvsenter.
- Formidle og sikre implementering av andre relevante konvensjoner og føringer.
- Deltagelse i det politiske rådet til Norges Verdensarv.
- Bygge nettverk med andre relevante verdensarvområder.
- Være hørings/rådgivende organ for saker som vedrører verdensarven.
- Saker som behandles i verdensarvrådet skal være forberedt av fagrådet. Verdensarvrådet kan initiere saker til fagrådet.
- Kalle inn parter og aktører til møter ved behov.

Møter

Det bør minimum være to faste møter i året for verdensarvrådet. Møtefrekvensen fastsettes utover dette etter behov.

Økonomi

Det blir ikke gitt møtegodtgjørelse til representantene i rådet.

Sekretariat er finansiert gjennom statlige midler.

Fagråd

Formål

Verdensarv arbeidet må til enhver tid være knyttet til de konkrete utfordringer en har for Bryggen. Et velfungerende verdensarvråd forutsetter en god kontakt med de ulike aktørene på Bryggen for å kunne identifisere aktuelle utfordringer. Et Fagråd skal sikre en god og kunnskapsbasert utvikling av verdensarv arbeidet.

Sammensetning

Ti representanter fra eiere, museene, UiB, forvaltningen, og reiseliv.

Representanter

- 1 Museum Vest
- 1 Bymuseet i Bergen
- 1 Stiftelsen Bryggen
- 1 Bryggens Private Gårdeierforening
- 1 Vestland fylkeskommune, Seksjon for kulturarv
- 1 Bergen kommune, Byantikvaren
- 1 Riksantikvaren
- 1 UiB
- 1 VisitBergen
- 1 Bryggens Venner

Sekretariat

- Verdensarvkoordinator

Sekretariat har møteplikt og talerett.

Konstituering

Fagrådet konstituerer seg selv. Representantene fra eiersiden og museene skal veksle på å inneha vervet som leder med årlig rullering. Når leder er en av eierne skal nestleder være fra et av museene og omvendt. I saker der en ikke oppnår konsensus skal saken gå til avstemming. Hver representant har en stemme. Saken fremmes til Verdensarvrådet med en flertalls- og en mindretallsinnstilling.

Faste oppgaver

- Sikre samhandling innenfor verdensarvstedet og sikre gode samarbeidsrutiner.
- Identifisere og tydeliggjøre aktuelle saker og problemstillinger knyttet til verdensarvstedet.
- Forberede og klargjøre saker til Verdensarvrådet.
- Bidra til å følge opp forvaltningsplan og handlingsplan. Ha en aktiv rolle i rullering av forvaltningsplan og handlingsplan.
- Bidra til å utarbeide en overordnet strategi for formidling av verdensarven.
- Ta initiativ til FOU-prosjekt og kompetanseutvikling.
- Ta initiativ til etablering av prosjektgrupper ved behov.

- Utrede behov og mobilisere nødvendig finansiering.
- Kan inviterer inn andre aktører til møter ved behov.

Møter

Minimum 4 møter i året. Møter i forkant av møter i Verdensarvrådet. Fagrådet forbereder saker til Verdensarvrådet. Utover dette møter etter behov.

Økonomi

Det blir ikke gitt møtegodtgjørelse til representantene i fagrådet.

Sekretariat er finansiert gjennom statlige midler.

Verdensarvkoordinator

Formål

Verdensarvstedene skal til enhver tid ivareta internasjonale og nasjonale retningslinjer for oppfylging av verdensarvkonvensjonen. Det skal være en god lokal forankring og god informasjonsflyt mellom de ulike lokale, regionale og nasjonale aktørene. En verdensarvkoordinator skal ha en sentral rolle i disse oppgavene. Verdensarvkoordinatoren skal fungere som et nav i verdensarvbeid og være en kontaktperson for verdensarvstedet.

Faste oppgaver

- Ha rollen som kontaktpunkt for verdensarvstedet, og sørge for kontaktnettverk i og for verdensarvstedet, herunder involvere ressurspersoner og kompetansmiljø nasjonalt og internasjonalt som har betydning for oppfølging av verdensarven.
- Skal koordinere og bidra inn i rapporteringen til UNESCO og den årlige rapporteringen til Verdensarvrådet.
- Være sekretariat for verdensarvrådet og fagrådet. Bidra til oppfølging og forberedning av saker.
- Være observatør i relevante grupper og organ knyttet til sikring, istandsetting, drift,
- formidling av Bryggen og bidra til god informasjonsflyt mellom de ulike organer
- Ha ansvar for å følge opp vedtak i verdensarvrådet.
- Skal lede arbeidet med rullering av forvaltningsplan og tilhørende handlingsplan.
- Ha oversikt over relevante finansieringskilder og bidra i søknadsprosesser.
- Ha et ansvar for å gjøre verdensarvverdiene kjent og styrke den lokale forankringen.
- Skal ha oversikt og være orientert om tema som kan berører verdensarvstedet.
- Skal organisere møter med huseiere, leietakere og andre interesseparter minst 1 gang i året.
- Delta i relevante nettverk for verdensarvforvaltere.

Vedlegg II: Overvåking av kulturlag og setningsutvikling, og drift og vedlikehold av infiltrasjonsanlegg på Bryggen

Tidligere målinger på bygningene på Bryggen viste at det var store setningsskader på bygningene, og setningshastigheten var så stor, at det var behov for å finne årsaken til dette. Riksantikvaren tok derfor i år 2000 initiativ til å gjøre undersøkelser av grunnvannssituasjonen, og det ble konstatert at grunnvannsnivået var alarmerende lavt. Det ble gjennomført undersøkelser som viste nedbryting av de organiske kulturlagene, som igjen medførte setninger på bygningene.

I 2011 bevilget Klima- og miljødepartementet 45 mill. for å sette i gang tiltak for å heve grunnvannstanden, og redusere setningshastigheten. Statsbygg har, på vegne av Riksantikvaren, gjennomført et grunnvannsprosjekt på Bryggen som nå er over i en driftsfase med overvåking og vedlikehold av anlegg. Grunnvannsnivået er hevet og setningshastigheten er redusert. Totalt er det installert 47 overvåkingsbrønner på Bryggen i en periode av 14 år, for å dokumentere bevaringstilstand og -forhold og for å estimere nedbrytingshastighet på ulike områder på Bryggen. Skadebegrensningene har allerede hatt klare resultater i noen områder, men det vil ta flere år før det er mulig å dokumentere full effekt, med et volum på 100.000 m³ utgjør de arkeologiske kulturlagene på Bryggen et stort system og det tar lang tid før et slikt system blir stabilt når det gjelder jordfuktighet, grunnvannsnivå og grunnvannskjemi.

Som en del av Statsbyggs oppdrag er det etablert et infiltrasjonssystem for overvann på Bryggen for å sikre tilstrekkelig høy grunnvannstand i kulturlagene. Infiltrasjonssystemet består av rør og pumper som fordeler overvann og vann fra hotellets byggegrop i infiltrasjons- og transportrør. Vanntilførselen styres av flottører i utvalgte kummer m.m. Grunnvannstanden overvåkes av loggere i vertikale miljøbrønner og kummer. I tillegg består systemet av regnbed og 'swales' (gresskledde vannveger) i parken i bakre del av Bryggen.

Rapportene for grunnvannsprosjektet er samlet i boken «Monitoring, Mitigation, Management, The Groundwater Project – Safeguarding the World Heritage Site of Bryggen i Bergen» (Redaksjon: Jens Rytter og Iver Schonhowd), 2015.

Riksantikvaren skal bidra til sikringen av verdensarvstedet Bryggen gjennom overvåking og skadebegrensning. Riksantikvaren legger stor vekt på at overvåkingsarbeidet har høy kvalitet for å sikre best mulig tilstand på kulturlagene, både for å ivareta kulturlagenes kildeverdi og for å redusere setningsskader på de kulturhistorisk verdifulle bygningene som følge av endringer i kulturlagene.

Situasjonen på Bryggen er kompleks, og krever en flerfaglig tilnærming. Forsvarlig forvaltning av kulturlag på Bryggen krever inngående kunnskap om kulturlagenes bevaringsforhold og bevaringstilstand. Slik kunnskap kan innhentes gjennom et langvarig miljøovervåkingsprogram. Miljøovervåkingen skal være langsiktig, basert på kjente og omforente årsak-virkningsforhold og følge prinsippene for god miljødatahåndtering. Lange tidsserier med målinger og en jevn tilførsel av opplysninger, vil sikre forvaltningen oppdatert og tilfredsstillende kunnskap om bevaringsforhold og bevaringstilstand for de middelalderse kulturlagene på Bryggen og dermed gi oss de beste forutsetninger for å drive en kunnskapsbasert forvaltning.

Målet for en kunnskapsbasert forvaltning av kulturlagene på Bryggen er å sikre bygningene oppå kulturlagene, sikre gode bevaringsforhold for kulturlagene, samtidig som ikke-fornybare kulturminneverdier kan tas vare på i et langtidsperspektiv. Videre er det et mål med overvåkingen av tilstanden til kulturlag på Bryggen og overvåkingen av setningsutviklingen å overføre kunnskapen til kulturlag i middelalderbyene og andre arkeologiske kulturminner.

Klimaet vårt er i endring. De økte nedbørsmengdene, eller endrete nedbørsmønstre, gir utfordringer for overvannshåndtering, særlig i tettbygde strøk og byer. Tilførsel av vann til kulturlagene vil i mange tilfeller i utgangspunktet være positivt, men økte nedbørsmengder kan også være en trussel mot kulturlagene dersom infiltreringsanlegg for håndteringen av overvannet ikke fungerer eller om for eksempel overflateforurensning fører til uønskede kjemiske endringer i kulturlagene. Miljøovervåking er også på dette feltet et viktig tiltak, slik at vi ved varsling om endrete forhold som følge av nedbør /økte vannmengder, som vurderes som negative for kulturlagene, kan iverksette nødvendige avbøtende tiltak.

Norsk Institutt for kulturminneforskning (NIKU) skal gjennomføre miljøovervåkingsprosjektet *Overvåking av kulturlag og setningsutvikling og drift og vedlikehold av infiltrasjonsanlegg på Bryggen* på oppdrag fra Riksantikvaren. Miljøovervåking av kulturlag krever kompetanse fra flere fagfelt. Arkeologisk spesialkompetanse på middelalderse kulturlag er nødvendig for å vurdere kulturlagenes bevaringstilstand. Naturvitenskapelig fagkompetanse er nødvendig for analyser av data for vurdering av bevaringsforhold. I tillegg krever det kunnskap om tilgjengelig utstyr og teknisk kompetanse for montering av dette og innhenting og lagring av data. Til slutt trengs det geoteknisk og hydrologisk kompetanse og kunnskap om eventuelle avbøtende tiltak. NIKU skal ha koordineringsansvaret for de samlede oppgavene innenfor oppdraget.

Det er Riksantikvaren som er prosjekteier for overvåkingen, og oppdragsgiver og eier av allerede installert og framtidig installert overvåkingsutstyr, infiltrasjonsanlegget og data som blir innhentet gjennom logging og målinger. Oppdraget er å overvåke bevaringsforholdene for kulturlag gjennom fortløpende logging av utvalgte parametere, overvåke setningsutvikling på grunnen og på bygningene, samt forvalte, drifte og vedlikeholde infiltrasjonsanlegget.

Overvåkingsprosjektet skal gå over 4 år med opsjoner på 1 + 1 års forlengelse. Etter denne perioden vil det bli gjort en ny vurdering av behovet for videre overvåking. Prosjektet startet opp i 2018 med planlegging, forberedelser og anskaffelser. Hovedprosjektet skal starte opp med målinger fra høsten 2019.

Innenfor prosjektperioden skal følgende utføres:

- Måle grunnvannsnivå og bevaringsforhold i kulturlagene gjennom
  - arkeologiske analyser, kvalitetskontroll av data og tolkning av bevaringstilstand
  - hydrologiske analyser og kvalitetskontroll og tolkning av grunnvannsnivåer
  - geokjemiske analyser og tolkning av bevaringsforhold
- Måle setningsutvikling i grunnen og på bygningsmassen gjennom
  - målinger av setninger på grunnen og på bygningene
  - geotekniske analyser og kvalitetskontroll.
- Detektere endring i grunnvannsnivå og bevaringsforholdene for kulturlagene, samt vurdere årsak til endringer og foreslå avbøtende tiltak i det aktuelle området.
- Forvaltning, drift og vedlikehold av infiltrasjonssystemet som er etablert på Bryggen i forbindelse med grunnvannsprosjektet

Analyser av bevaringsforholdene i kulturlagene skal gjøres i tråd med Norsk Standard NS9451:2009, «Kulturminner. Krav til miljøovervåking og – undersøkelse av kulturlag». Analyser av setningsutviklingen skal ta utgangspunkt i målinger av installerte fastpunkter på bakken og på bygningene, og skal ta utgangspunkt i målinger utført av ANKO AS siden 2000. Målingene skal utføres årlig.

Loggingsdata skal utleveres vederlagsfritt til kulturminneforvaltningen ved behov. Både Riksantikvaren, Hordaland fylkeskommune, Universitetsmuseet i Bergen og Bergen kommune, samt NGU, skal gis denne tilgangen.

Grunnforholdsdata som fremskaffes gjennom Riksantikvarens miljøovervåkingsprosjekter skal være tilgjengelige for alle samfunnsaktører som kan ha nytte av disse. Alle grunnforholdsdata som framkommer i prosjektet og som er aktuelle for innlegging i NGUs nasjonale database for grunnundersøkelser, NADAG, skal leveres dit.

Kontaktperson hos Riksantikvaren er: Hanne Merete R. Moldung

Kontaktperson hos NIKU er: Vibeke Vandrup Martens

Vedlegg III: Andre planer, utredninger og forskningsprosjekt

KUVA (HIA)

PRELIMINARY REPORT Heritage Impact Assessment of the planned Bybanen Light-Rail Extension on the World Heritage Property Bryggen / Bergen, Michael Kloos planning and heritage consultancy, 16. oktober 2020 (<https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/bymiljo/har-mottatt-forelopig-rapport-om-bybanens-pavirkning-pa-bryggens-verdensarvverdier>)

Hvitboken

Hvitboken – Bryggen fri for bil, buss- og bane (<https://bryggensvenner.no/wp-content/uploads/2019/10/Janicke7-Hviteboken-Bryggen-fri-for-buss-bil-og-bane-071118.pdf>)

Tilleggsutredning 1: Bybane i tunell gjennom sentrum (<https://bryggensvenner.no/wp-content/uploads/2019/10/19-Tunnell%C3%B8sning-bybanen-tilleggsutredning-1-2019-13-05.pdf>)

Tilleggsutredning 2 (T2) – Bybane over Bryggen eller i tunnel – noen samfunnsøkonomiske betraktninger (<https://bryggensvenner.no/wp-content/uploads/2019/10/19-v.1.0-Bybane-over-Bryggen-eller-tunnel-samfunns%C3%B8konomiske-betraktninger.pdf>)

Tilleggsutredning 3 – Bybane i tunnel – alternativ med innslag i Peter Motzfeldts gate. Skisser og vurderinger (<https://bryggensvenner.no/wp-content/uploads/2020/09/20-liten-Bybanen-i-tunnel-tilleggsutredning-3-skisser-Peter-Motzfeldts-gate.pdf>)

Plan for gjenoppbygging av brente og revne gårder på Bryggen

Mørk, E. 2015. *Gjenreising av de brente bygningene i søndre Holmedalsgård*. Notat, Stiftelsen Bryggen. 19 s + tegninger og vedlegg.

Mørk, E. 2008. *Brente og revne bygninger på Bryggen, 1937-83*. Skisse og foreløpige plan. Notat, Stiftelsen Bryggen. 7 s + kart.

Skilt og lys-plan

Anon. 2018. *Skiltplan for Bryggen*. Siste reviderte utgave. Ulike skilt-typer, prinsipper for skilting. Stiftelsen Bryggen.

Anon. 2015. *Overordnet lysplan for Bryggen*. Prinsipper. Siste utgave. Stiftelsen Bryggen.

Miljøovervåking av konsekvensene av klimabelastningene på fredete bygninger

På vegne av Riksantikvaren utfører NIKU og Mycoteam miljøovervåkingsprogrammet *Miljøovervåking av konsekvensene av klimabelastningene på fredete bygninger* som ser på effektene og konsekvensene av klimabelastningene for bygninger fra middelalderen og bygninger på

verdensarvstedene Røros og Bryggen. Målet med overvåkingen er å gi kunnskap som danner grunnlaget for en bedre forvaltning av middelalderbygningene, og andre tradisjonelt bygde bygninger. Oppstart var i 2017, og det er planlagt å gå over 35-50 år (<https://www.riksantikvaren.no/miljoovervaking-av-konsekvensene-av-klimabelastningene-pa-fredete-bygninger/>).

Vedlegg IV: Forvaltningsplan - arbeidsprosess

Forvaltningsplan - arbeidsprosess														
År	Dato	Beskrivelse	deltagelse - mottatt innspill/merknad										kommentar	
			SB	BPG	MV	BB	BV	VisitB	UiB	VF	BK	RA		
2017		tildelingsbrev RA - oppstart arbeid med definering av indikatorer											X	
		koordinatorsamling - mål om nedsettelse av arbeidsgruppe for definering av indikatorer											X	informasjon sendt ut på epost, nedsettelse av arbeidsgruppe utsatt til 2018
		sendt ut epost om plan for arbeid												
2018	04.apr	Fagrådsmøte: oppstart av arbeidet med forvaltningsplan. RA orienterte krav og tidsfrister satt til arbeidet med forvaltningsplanen	X	X	X	X	X		X	X	X	X		
		skriftlige innspill til eksisterende forvaltningsplan	X			X				X				
	05.sep	Fagrådsmøte: orientering om forvaltningsplan, formål og internasjonalt rammeverk for denne type planer	X		X	X			X	X	X	X		
	23.okt	Fagrådsmøte: diskutert innspill på gjeldene forvaltningsplan. Nye retningslinjer og måler for forvaltningsplaner, endring nødvendig. Besøks håndtering og struktur for verdensarv arbeid satt som sentrale tema. Nedsette ressursgruppe	X		X	X	X			X	X	X		
	06.nov	Verdensarvrådsmøte: vedtatt plan for videre arbeid med forvaltningsplan												
2019	16.jan	Nedsetting av ressursgruppe for forvaltningsplanen, første møte holdt i forkant av fagrådsmøte												
			SB	BPG	MV	BB	BV	VisitB	UiB	VF	BK	RA		
2019	16.jan	Fagrådsmøte: diskusjon om fremdriftsplan for arbeidet med forvaltningsplan	X	X	X	X	X		X	X	X			
	10.apr	Fagrådsmøte: orientering om arbeidet med å konkretisere verdensarvverdiene. Framlegg: be om skriftlig innspill	X				X		X	X	X	X		vedtak: vs-koordinator sende ut mer informasjon til fagrådet. Ressursgr. arbeider videre.
	28.aug	Fagrådsmøte: orientering om progresjon. Utkast klart til neste møte som fagrådet skal komme med innspill på.	X			X	X	X		X	X			
	22.okt	Fagrådsmøte: orientering om utkast forvaltningsplan og aktuelle problemstillinger	X			X	X			X	X			
	17.nov	Frist for skriftlige innspill til utkast forvaltningsplan, aktuelle problemstillinger presisert og sendt ut												
	18.nov	epost til Fagrådet og etterspurt innspill, åpne for møter med enkeltaktører om det er ønskelig	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
	20.nov	forsøk i å få til møte spesifikt knyttet til formidling			X	X								ikke anledning
	20.nov	møte med SB - innspill og videre fremdrift	X											
	21.nov	epost til BV med ønske om møte for å sikre god involvering av BV					X							ikke anledning
	22.nov	arrangere møte ressursgruppe - planlegge videre fremdrift												
	11.des	ressursgruppe - videre fremdrift av forvaltningsplan, sikre involvering	X								X	X		
	17.des	Verdensarvrådsmøte: plan for sluttføring av forvaltningsplan og handlingsplan												
		ulike skriftlige bidrag, deler av kapitler									X	X	X	

			SB	BPG	MV	BB	BV	VisitB	UiB	VF	BK	RA	
2020	28.jan	Fagrådsmøte: plan for slutføring av forvaltningsplan i henhold til vedtak i verdensarvrådet. Bedt om skriftlig innspill	x	x			x		x	x	x	x	behov for et ekstra møte (16.mars)
	28.feb	frist for skriftlige innspill, hvert medlem særlig ansvar for de delene som omhandler hver enkelt aktør		x							x		
	16.mar	Fagrådsmøte: ekstra møte for å diskutere kapittel 9 og 11											avlyst grunnet COVID-19
	16.apr	møte med leder i Fagrådet om slutføring av forvaltningsplan	x										
	27.apr	utsendelse av kapittel 9 for innspill med plan for slutføring	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
	08.mai	frist for innspill til kapittel 9	x	x	x					x	x	x	BPG og BK sine innspill fra 28.feb
	11.mai	utsendelse av kapittel 11 for innspill	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
	15.mai	alle innspill til kapittel 9 sendt ut til Fagrådet	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
	29.mai	frist for innspill kapittel 11	x	x	x					x	x	x	BPG og BK sine innspill fra 28.feb
	05.jun	alle innspill til kapittel 11 sendt ut til Fagrådet	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
	18.jun	Arbeidsgruppe bearbeide innspill	x		x					x	x		
	29.jun	Arbeidsgruppe bearbeide innspill			x					x	x		Bernt-Håvard kunne ikke delta
	24.aug	Arbeidsgruppe bearbeide innspill	x		x					x	x		
	09.sep	Fagrådsmøte: presentasjon av arbeidet gjort av arbeidsgruppen. Utkast sendt ut for skriftlig innspill.	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
	22.sep	Frist for skriftlige innspill											
	29.sep	Arbeidsgruppe ferdigstilling av plan	x		x					x	x		
	06.okt	Arbeidsgruppe ferdigstilling av plan	x		x					x	x		
	13.okt	Arbeidsgruppe ferdigstilling av plan	x		x					x	x		
	28.okt	Arbeidsgruppe ferdigstilling av plan			x					x	x		
	13.nov	Arbeidsgruppe ferdigstilling av plan			x					x	x		
20.nov	Fagrådsmøte: utkast sendt ut i forkant av møte. Vedtatt å legge forvaltningsplan frem for vedtak i Verdensarvråd	x		x	x	x	x		x	x	x		
23.nov	Frist for skriftlige innspill	x					x						

Tegnforklaring: x - deltatt eller mottatt
x - skriftlig innspill

25 Kilder

- *Brannteknisk risikoanalyse*, Skansen Consult AS, Duesund et.al., 2005
- *Bryggen i Bergen, brannsikring – ROS-analyse*, Multiconsult 2016
- *Kommuneplanens arealdel 2018-2030*, Bergen kommune 2019
- *Kommuneplanens samfunnsdel Bergen 2030*, Bergen kommune 2015
- *Konvensjon om vern av verdens kultur- og naturarv – verdensarvkonvensjonen*, UNESCO 1972
- Meld. St. 35 (2012-2013) *Framtid med fotfeste*
- Meld. St. 19 (2016-2017) *Opplev Norge - unikt og eventyrlig (Reiselivsmeldingen)*
- *Operational Guidelines for the Implementation of the World heritage Convention*, UNESCO 2019
- <http://whc.unesco.org/en/guidelines>
- *Premiss: kultur. Regional plan for kultur i Hordaland 2015–2025*, Hordaland fylkeskommune 2014
- *Riksantikvarens bystrategi 2017-2020*, Riksantikvaren 2017
- Sommerstengning Bryggen/Torget, Evaluering 25.09.2020, Miljøløftet
- St.meld. nr. 26 (2006-2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand*
- *Årbok 2019. Bryggens venner – Stiftelsen Bryggen*
- Verdensarvdokumenter som vedrører Bryggen (evaluering av nominasjon til verdensarvlisten, kart, vedtak i verdensarvkomiteen, periodisk rapportering, rapport bevaringstilstand):
<http://whc.unesco.org/en/list/59/documents/>